

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

**1730-1731 İSYANLARI HAKKINDA BİR DÖNEM KAYNAĞI:
*RELATION DES DEUX REBELLIONS ARRIVEES A
CONSTANTINOPLE EN MDCCXXX. ET XXXI., DANS LA
DEPOSITION D'ACHMET III. ET L'ELEVATION AU TRÔNE DE
MAHOMET V. (İNCELEME VE İZAHLI TERCÜME)***

İbrahim Tolga KARA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

1730-1731 İSYANLARI HAKKINDA BİR DÖNEM KAYNAĞI: *RELATION DES DEUX REBELLIONS ARRIVEES A CONSTANTINOPE EN MDCCXXX. ET XXXI., DANS LA DEPOSITION D'ACHMET III. ET L'ELEVATION AU TRÔNE DE MAHOMET V.* (İNCELEME VE İZAHLI TERCÜME)

İbrahim Tolga KARA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

Kedim Şehzade'ye (2006-2020)

TEŞEKKÜR

Destek, yardım ve önerileriyle bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde yadsınamaz düzeyde katkıları bulunan kurum ve kişilere duyduğum minnet hissini bu vesileyle belirtmekten büyük bir zevk duymaktayım.

İlk olarak, 2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında yüksek lisans eğitimim boyunca destek gördüğüm Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK) teşekkürü bir borç sayarım.

Tezin gidişatına dair gerçekleştirdiğimiz toplantılar esnasında yönelttiği kritik sorularla çalışmanın boyutuna derinlik katan, sahip olduğu tecrübeden neşet eden uyarı, öneri ve teşvikleriyle ihtiyaç duyduğum kılavuzluğun çok daha fazlasını temin eden tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Özden'e olan şükran borcumu, bu birkaç satır vesilesiyle ifade edebilmişsem kendimi bahtiyar addedeceğim.

Metin tercümesine dair temayülümü fark edip bu hususta beni daima teşvik eden lisans hocam Doç. Dr. Serpil Atamaz-Topçu'ya ve tez çalışmasıyla ilgili gereksinimini hissettiğim kaynakların dijital kopyalarını bulmada nezaket gösterip yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Selda Güner Özden'e minnetimi ifade etmeyi bir borç bilirim.

Kaynağa ait Fransızca özgün metni İngilizce tercümeyle mukayese ederken ciddi yardımını gördüğüm değerli arkadaşım Ahmet Tulga'ya; yüksek lisans eğitimim boyunca İstanbul ve Ankara arasındaki geliş-gidişlerimde beni evinde misafir etmek alicenaplığını gösteren dayım Yavuz Türemen'e; dostlarım Kemal Kaya, Osman Süreyya Kocabaş, Gökhan Özenç, Nurullah Parlakoğlu, Alper Güven ve Neslihan Kavak-Güven'e bu çalışmanın her aşamasında hep yanımda oldukları için ayrı ayrı minnet borçluyum.

Son ve en büyük teşekkür ise sevgili aileme ayrılmıştır. Sıcak bir ev ve rahat bir çalışma ortamı sağlayan annem, babam ve ablama ne kadar teşekkür etsem kifayet etmez. Onların varlığı, bu çalışmanın tamamlanmasına en büyük katkıyı sağlamıştır.

ÖZET

KARA, İbrahim Tolga. 1730-1731 İsyancıları Hakkında Bir Dönem Kaynağı: *Relation Des Deux Rebellions Arrivees a Constantinople en MDCCXXX. et XXXI., dans la Deposition d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V.* (İnceleme ve İzahlı Tercüme), Yüksek Lisans, Ankara, 2021.

Bu çalışma, 1730-1731 isyanları hakkındaki birincil bir kaynağı mercek altına almaktadır. Söz konusu kaynak, *Relation des Deux Rebellions Arrivees a Constantinople en MDCCXXX. et XXXI., dans la Dépositon d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V.* başlığını taşıyan matbu bir eserdir. 1737 yılında Fransızca olarak yayınlanmış; aynı yıl İngilizce ve İtalyancaya, bir yıl sonra da Almanca ve Rusçaya tercüme edilmiştir. Kaynak eser, 1730 İsyancı ve onun rövanşist bir tekrarı mahiyetindeki 1731 yılında meydana gelen ikinci bir ayaklanmayı konu almaktadır. Uzun müddet anonim olarak değerlendirilen kaynağın Humbaracı Ahmed Paşa ismiyle maruf Claude Alexandre de Bonneval tarafından kaleme alındığı birkaç yıl önce iddia edilmiştir. Eser, 1730-1731 isyanlarına dair ikincil literatürde muteber bir kaynak addedilip sıkça istifade edilmekle birlikte müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Keza, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki siyasî tarihine ait mühim bir hadiseyi nakletmesine rağmen Türkçe neşri de yapılmamıştır. Bu çalışma esasen, kaynak eseri spesifik bir incelemeye konu ederek Osmanlı tarihyazımında son yıllarda belirgin bir artışın gözlemlendiği 1730-1731 isyanlarına dair kaynak odaklı ilmî tetkiklere katkı sunmak gayesine matuftur. Ayrıca, kaynağın Fransızca ve İngilizce nüshalarının karşılaştırmalı ve izahlı bir tercümesine yer verilen çalışmada bu önemli eserin Türkçe çevirisinin bulunmayışı noktasındaki eksikliği gidermek de hedeflenmiştir.

Anahtar Sözcükler:

1730-1731 isyanları, *Relation*, Humbaracı Ahmed Paşa, Claude Alexandre de Bonneval.

ABSTRACT

KARA, İbrahim Tolga. A Contemporary Source about the 1730-1731 Rebellions: *Relation des Deux Rebellions Arrivees a Constantinople en MDCCXXX. et XXXI., dans la Dépositon d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V.* (Examination and Annotated Translation), Master's Degree, Ankara, 2021.

This study scrutinises a primary source on the rebellions of 1730-1731. The respective source is a printed work titled *Relation des Deux Rebellions Arrivees a Constantinople en MDCCXXX. et XXXI., dans la Dépositon d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V.* The work, published in French in 1737, was translated into English and Italian the same year, and a year later into German and Russian. This source is about the Rebellion of 1730 and a second uprising that took place in 1731, which is a revanchist repetition of it. It was claimed a few years ago that the source, which has considered an anonymous work for a long time, was written by Claude Alexandre de Bonneval, known as Khumbaradji Ahmed Pasha. Although the work is regarded as a reliable source in the secondary literature on the rebellions of 1730 and 1731 and is frequently used, it has not been the subject of a separate study. Likewise, the source has not been translated into Turkish, despite the fact that it relates an important incident from the 18th-century political history of the Ottoman Empire. This study mainly aims to contribute to the source-based scientific studies on the rebellions of 1730 and 1731, where a significant increase in Ottoman historiography has been observed in recent years, by making the account the subject of a specific examination. In addition, the study, which includes a comparative and annotated translation of the French and English versions of the source, aimed to fill the gap in the absence of Turkish translation of it.

Anahtar Sözcükler:

The Rebellions of 1730-1731, *Account*, Khumbaradji Ahmed Pasha, Claude Alexandre de Bonneval.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
İTHAF	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ.....	1
1. KAYNAK İNCELEMESİ.....	14
1.1. KAYNAĞIN MAHİYETİ	14
1.2. KAYNAĞIN MUHTEVASI.....	19
1.3. KAYNAĞIN YAZARI	27
1.4. KAYNAK ESERİN KAYNAKLARI	35
2. KAYNAK ESERİN İZAHLI TERCÜMESİ.....	52
2.1. SULTAN III. AHMED'İN HAL'İ VE SULTAN V. MEHMED'İN (I. MAHMUD) CÜLÛSU ESNASINDA 1730 VE 1731 YILLARINDA İSTANBUL'DA VUKU BULAN İKİ İSYANA AİT RAPOR (METİN) .	52
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA	142
EKLER.....	161
1. KAYNAĞIN KAPAK SAYFALARI.....	161
2. TEZ ORJİNALLİK RAPORU.....	163
3. ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU	165

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun saltanat makarrı İstanbul, pek çok isyana sahne olmuştur. Şehre hareketli günler yaşatan, sultanların tahtlarına kimi devlet ricâlinin de hayatlarına mâl olan isyanlar, imparatorluğun siyasî tarihindeki önemli konu başlıklarından birini teşkil etmektedir. 28 Eylül 1730 tarihinde vuku bulan ve yaygın olarak 'Patrona Halil İsyanı'¹ diye tesmiye edilen isyan, bu meyandaki en bilindik hadiselerdendir. İsyan neticesinde, on iki yılı müteceviz bir müddet (1718-1730) sadaret mevkiini ihraz eden Damat Nevşehirli İbrahim Paşa, iki damadı (Kaymak Mustafa Paşa ve Kethüda Mehmed Paşa) ile birlikte idam edilirken yirmi yedi yıl (1703-1730) saltanat makamında bulunan Sultan III. Ahmed de Sultan I. Mahmud lehine tahttan feragat etmeye zorlanmıştır. Patrona Halil ve diğer isyancılar, yeni sultan üzerinde tahakküm kurarak bir tür vesayet idaresi tesis etmişler ve yaklaşık iki ay süresince devlet umuru üzerinde fiilî bir hâkimiyet ibraz etmişlerdir. Saltanat müessesesi etrafında birleşen bir grup devlet erkânının karşı hamlesiyle başta Patrona Halil olmak üzere isyancı önderlerin katledilmesi sonucunda isyan bastırılmıştır (25 Kasım 1730). Ancak isyanın İstanbul'da yarattığı depremin artçı sarsıntıları kısa müddet sonra hissedilmeye başlamış ve Mart 1731'de² ikinci bir

¹ İsyanın devrin müellifleri tarafından meydana geldiği tarihe atfen isimlendirilmiş olduğu, muahhar tarihçiler tarafındansa Patrona Halil'e mâl edildiği yönündeki görüş için bkz. Selim Karahasanoğlu (haz.), *Politics and Governance in the Ottoman Empire: The Rebellion of 1730. An Account of the Revolution That Took Place in Constantinople in the Year 1143 of the Hegira / Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkiib Olunmuştur*, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge, MA, 2009: s. 10; a. y., "İstanbul'un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", *Masaldan Gerçeğe Lâle Devri* içinde (ed. Mustafa Armağan), Timaş Yayınları, İstanbul, 2014: s. 75.

² Bu ikinci isyanın tarihi konusunda devrin Osmanlı müellifleri ve dönemin Avrupalı yazarları tarafından kaleme alınmış eserlerde farklı tarihler nakledilmektedir. Abdî'nin kroniğinde ve Köprülüzâde Hâfız Ahmed Paşa'nın defterinde, isyanın 17 Ramazan 1143 (26 Mart 1731) tarihinde meydana geldiği belirtilmektedir. Bkz. [Abdülbaki Abdî Efendi], *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943: s. 62; Hakan Yılmaz, "İsyânın Gölgesindeki İstanbul: Yeni Arşiv Belgeleri Işığında 1730 Patrona İsyânı", *Osmanlı İstanbulu IV. IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi* içinde (ed. Feridun M. Emecen vd.), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016: s. 433. *Destârî Salih Tarihi*'nde ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden *Relation*'da isyanın 24-25 Mart 1731 gecesi vuku bulduğu ifade edilmektedir. Bkz. [Destârî Salih Efendi & Selâhaddin Salâhî Efendi], *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962: s. 35; [Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)], *Relation des Deux Rebellions Arrivées à Constantinople en M. DCC. XXX. et XXXI., dans la Déposition d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V. Composée sur des Mémoires Originaux Reçus de Constantinople*, ed. Jean Neaulme, Lahey, 1737: s. 137, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=249274&dkymId=1003> (Elde Edilme Tarihi: 10 Nisan 2020). Vakanüvis Arpaeminizâde Mustafa Sami Efendi'nin kaleme alıp Subhî Mehmed Efendi'nin kendi vakayinamesine iktibas suretiyle derç ettiği kısımda, isyanın 18 Ramazan 1143 (27 Mart 1731) gecesi patlak verdiği söylenmektedir. Bkz. Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî*

ayaklanma meydana gelmiştir. Sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa'nın sert mukabelesiyle bu ikinci isyan birkaç gün içerisinde denetim altına alınmıştır.³

Bu çalışmada, 1730 İsyanı ve onun rövanşist bir tekrarı mahiyetindeki 1731 tarihli ikinci ayaklanmayı konu alan birincil nitelikli bir kaynak tetkik edilecektir. *Relation des Deux Rebellions Arrivées à Constantinople en M. DCC. XXX. et XXXI., dans la Déposition d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V.* başlığını taşıyan bu kaynak, 1737 yılında Lahey'de (günümüzde Den Haag) Fransızca olarak neşredilmiş matbu bir eserdir.⁴ Lahey'deki neşrinden kısa bir süre sonra yine Fransızca olarak Paris'te⁵ de yayınlanan eser, aynı yıl (1737) İngilizceye⁶ ve İtalyancaya⁷ çevrilmiş, bir yıl sonra da Almanca⁸ ve Rusça⁹ tercümelemleri neşredilmiştir (1738). *Relation* formatında kaleme alınmış kısa bir

Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin), haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007: s. 76.

³ Subhî, “Bu def’a belâ-yı âteş-i fitnenin zuhûr u işti’âli evvelki vak’adan hezâr mertebe füzûn-ter ü bâlâ” şeklinde 1730 İsyanı’ndan çok daha tehlikeli olduğunu belirttiği bu ikinci isyanın bastırılmasında Sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa’nın sert tavrının belirleyici olduğunu ifade edip onu ‘devlet nizamının yenileyicisi (müceddid-i nizam-ı devlet)’ diye nitelenmek suretiyle methetmektedir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 79-80.

⁴ [Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)], *Relation des Deux Rebellions Arrivées à Constantinople en M. DCC. XXX. et XXXI., dans la Déposition d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V. Composée sur des Mémoires Originaux Reçus de Constantinople*, ed. Jean Neaulme, Lahey, 1737 [Bundan sonra aksi belirtilmedikçe *Relation des Deux Rebellions...* olarak kısaltılacaktır].

⁵ [Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)], *Relation des Deux Rebellions Arrivées à Constantinople en M. DCC. XXX. et XXXI., dans la Déposition d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V. Composée sur des Mémoires Originaux Reçus de Constantinople*, ed. Jaques Clousier, Paris, 1737, https://books.google.com.tr/books?id=HQr2X_toO5kC (Elde Edilme Tarihi: 6 Eylül 2018).

⁶ [Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)], *A Particular Account of the Two Rebellions, Which happen'd at Constantinople, in the Years MDCCXXX, and MDCCXXXI. At the Deposition of Achmet the Third, And the Elevation of Mahomet the Fifth: Composed from the Original Memorials drawn up in Constantinople: With Remarks, Explaining the Names, Offices, Dignities, etc. of the Port*, ed. G. Smith, Londra, 1737, <http://digital.lib.auth.gr/record/138028/files/10217.pdf> (Elde Edilme Tarihi: 17 Ağustos 2019) [Bundan sonra kısaca *A Particular Account of the Two Rebellions...*].

⁷ [Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)], *Storia delle due ribellioni seguite in Constantinopoli nel 1730 e 1731 nella deposizione di Achmet III. e nell'Innalzamento al Trono di Mahmoud V. Composta sopra manuscritti originali ricevuti da Constantinopoli. Aggiuntavi una lettera del Conte d'Osterman, Vice Cancelliere dell'Impero di Russia, scritta al Gran Visire, per giustificare la condotta della Imperatrice, e mostrare la Giustizia della Guerra presente, dichiarata contra i Turchi e Tartari*, ed. Luigi Pavini, Venedik, 1737 [Bundan sonra kısaca *Storia delle due ribellioni*].

⁸ [Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)], *Nachricht von den zwei Rebellionen in Constantinopel*, (yayıncı ve yayın yeri belirtilmemiş), 1738. Kaynak eserin aynı yıl yayınlanan ve yazarının Claude Alexandre de Bonneval olduğuna dair açık bir atfa yer veren bir Almanca tercümesi daha bulunmaktadır: [Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)], *Des Grafen von Bonneval, Kommandirenden Bassa der Türkischen Armee, Besondere Nachricht von denen beyden letztern Rebellionen in Constantinopel: Aus dem Französischen ins Teutsche übersetzt*, (yayıncı ve yayın yeri belirtilmemiş), 1738, <https://books.google.com.tr/books?id=RTk6AAAACAAJ> (Elde Edilme Tarihi: 6 Ekim 2020).

⁹ [Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)], *Izvestie o dvukh vozmushcheniakh sluchivshikhsia v Konstantinople 1730 i 1731 goda pri nizlozhenii Akhmeta III. i vozvedenii na prestol Magometa V.*, İmparatorluk Bilimler Akademisi, St. Petersburg, 1738,

risâle mahiyetindeki bu eser, 1730-1731 isyanları hakkındaki ikincil literatürde en sık müracaat edilen Avrupalı kaynaklardan birini teşkil etmiştir. Bununla beraber eserin kim tarafından kaleme alındığı hususu iki buçuk asrı aşkın bir süre boyunca açıklığa kavuşmamış, muahhar tarihçilerin müracaatlarında anonim bir kaynak olarak tavsif edilmiştir. Neşrinin üzerinden uzunca bir müddet geçmesini müteakip eserin müellifi hakkında ilk defa bir görüş serdedilmiştir. Victor Taki, Osmanlı-Rus ilişkileri hakkındaki kitabının 18. yüzyıla ilişkin kısmında 1730 İsyanı bahsiyle alâkalı olarak bu eserin Rusça tercümesine atıfta bulunmuş, yazarının da Claude Alexandre De Bonneval veya Türkiye’de bilinen ismiyle Humbaracı Ahmed Paşa olduğunu öne sürmüştür.¹⁰ Eserin niteliği yahut içeriği hakkında hiçbir değerlendirmeye yer verilmeksizin belirtilen bu ilk iddianın, bazı ilâve kanıtlara muhtaç olmakla beraber kıymeti ortadadır.

Bu çalışma, kaynak eserin müellifinin Claude Alexandre De Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) olduğu yönündeki söz konusu iddiayı destekleyecek ve temellendirecek bazı ilâve bulgular temin etmeyi hedeflemektedir. Kaynağın mahiyet ve muhtevasının genel bir çerçevede ele alınacağı çalışmanın birinci bölümüne bağlı ilk iki kısmını müteakiben bu bulgulara yer verilmektedir. Aynı bölümün dördüncü ve son kısmında ise kaynak eserin muhtemel kaynakları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Kaynağın daha erken tarihli bir başka eseri büyük ölçüde iktibas ettiği hususu, metinler arası karşılaştırma yöntemiyle ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın esasını, kaynak eserin izahlı tercümesi teşkil etmektedir. İkinci bölümde yer alan bu tercüme, Fransızca orijinal nüsha ile onun birebir çevirisi niteliğindeki İngilizce versiyon karşılaştırılarak gerçekleştirilmiştir. Tercümede, Fransızca orijinal metin ile İngilizce versiyonun tercih edilmesindeki sebep, kaynağın en erken tarihli nüshalarını teşkil etmelerinden ileri gelmektedir. Aynı tarihte yayımlanan İtalyanca çeviri ise elde edilememesi sebebiyle karşılaştırmalı tercümede kullanılmamıştır. İngilizce versiyonun, kaynağın Fransızca orijinalinin ufak nüanslar haricinde birebir bir tercümesi olduğu görülmektedir. Bununla beraber kaynak eserin İngilizcesinde, bazı olayların aktarımında

<https://storage.rusneb.ru/kp/RuSpRNB/bx700000102.pdf> (Elde Edilme Tarihi: 29 Eylül 2020) [Bundan sonra kısaca *Izvestie...*].

¹⁰ Victor Taki, *Tsar and Sultan: Russian Encounters with the Ottoman Empire*, I. B. Tauris, Londra & New York, 2016: s. 251 (27 no.lu sonnot).

tercih edilen daha kısa anlatım tarzı, sanatsal ifadelerin tabii olarak İngilizcede farklılaşan biçimleri ve birkaç ifadenin çevirisindeki ufak hatalar gibi hususlara izahlı tercümeyle eklenen notlarda dikkat çekilmiş, böylesi durumlarda Fransızca orijinal nüsha esas alınmıştır.

Kaynak eserin tercümesine yer verilen ikinci bölüm, birtakım açıklayıcı notlar içermektedir. Bu notlarda, yukarıda değinildiği üzere, Fransızca ve İngilizce versiyonlar arasındaki farklılıklara dikkat çekildiği gibi kaynağın müellifinin isyana dair anlatısında zikrettiği bazı şahıs ve mekân isimlerine, diplomatik antlaşmalar ve savaşlar gibi siyasî tarih konularına ilişkin devrin Osmanlı kaynaklarından veya ikincil literatüre ait muahhar tarihçilerin eserlerinden derlenen ansiklopedik ve biyografik nitelikteki kısa malumata da yer verilmektedir. İzahlı tercümede aktarılan bilgileri tekrarlamaması bakımından söz konusu notlarda verilen malumatın muhtasar ve umumî mahiyette olmasına hassaten dikkat edilmiş, eserde nakledilen hadiselerin daha iyi anlaşılması noktasında bu notların faydalı olacağı düşünülmüştür. Eserde eksik veya hatalı olarak ifade edildiği tespit edilen birtakım özel adlar ve açık olarak ifade edilmeyen mekân isimleri de bu notlarda ele alınarak söz konusu hatalar düzeltilmiş gibi sadece bulunduğu vazife belirtilip ismine yer verilmeyen bazı şahısların kimlikleri de 1730-1731 isyanları ile alakalı Osmanlı müelliflerine ait bazı çağdaş eserlerden derlenen malumatla açığa çıkarılmıştır. Ayrıca, kaynak eserdeki anlatılarla 1730-1731 isyanlarını konu alan Osmanlı kaynaklarının tasvirleri arasında benzeşen ve ayrışan noktalara aynı açıklayıcı notlar bünyesinde dikkat çekilmiş, bu suretle tercümenin eleştirel ve karşılaştırmalı bir boyut kazanması hedeflenmiştir.

Kaynak eser, İstanbul'da meydana gelen 1730 isyanı ile 1731'deki takip eden ikinci ayaklanma hakkında Avrupalıları bilgilendirmek için yazılmış bir eser görünümündedir. Bunun en büyük delili, Türkçe olarak yer verilen bazı kişi adları, mekân isimleri ve resmî vazifelerin Fransızca anlamlarına dair sayfa altlarına ilâve edilmiş açıklayıcı notlardır. Söz konusu notların kaynak eserin müellifi tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır.¹¹

¹¹ *Relation*'un Lahey ve Paris'te yayınlanan Fransızca nüshalarında yer alan yayıncının önsözü olarak adlandırılacak 'Avertissement' kısmında, eserin naşirleri müellif tarafından kaleme alındığını belirttikleri bu notlara müdahalede bulunmadıklarını açıkça beyan etmektedirler. *Relation des Deux Rebellions...*, Lahey, 1737: ii; *a. e.*, Paris, 1737: aynı yer.

Notlarda; isyanlar bahsiyle münasebeti olduğu düşünölen siyasî ve askerî hadiselere değinilmekte, isyanlar esnasında resmî vazifeli bulunan kişiler yahut isyanın tertipçileri hakkında malumat verilmekte, isyanların cereyan ettiği İstanbul'daki bazı mekân isimleri açıklanmakta, imparatorluk idaresine ilişkin muhtelif makam, mansıp ve unvanların anlamları tarif edilmekte, Türk para birimlerinin Fransız para birimlerindeki karşılıkları belirtilmekte ve Osmanlılara ait birtakım siyasal veya kültürel nitelikli gelenekler tasvir edilmektedir. Müellifin esere ilâve etmiş olduğu bu açıklayıcı notlar vasıtasıyla Osmanlı dünyasını Avrupalı okuyuculara tanıtmaya gayreti içinde olduğu görölmektedir. İmparatorluk idarecilerinin ifa ettiği vazifelerin Avrupa devletlerindeki benzerlerine ait göndermelerin yanı sıra Türkçe ifadelerin kelimesi kelimesine tercümesi vasıtasıyla da notlarda verilen bilgilerin Avrupalı okurun zihninde daha iyi yer etmesini sağlamaya dönük bir yaklaşım benimsenmiştir. Notlardaki malumatın sıhhatine gelince, bunların birkaç istisna haricinde isabetli bilgiler olduğu ve notları kaleme alan müellifin Osmanlı dünyasına vukufu bulunduğu anlaşılmalıdır. Notlarda Osmanlılara dair basmakalıp düşünelere ve önyargılı kanaatlere yer vermeyen müellifin, Osmanlı dünyası hakkında nispeten objektif bir tavır takınmak suretiyle aktardığı bilgilerin öğreticilik yönünü öne çıkarmaya çalıştığı söylenebilir. Söz konusu açıklayıcı notlar, eserin izahlı tercümesinin yer aldığı bölüme aynen tercüme suretiyle aktarılmıştır. Notlarda verilen birkaç hatalı bilgi, ilgili malumatın alt satırına eklenen bir düzeltme cümlesi marifetiyle tashih edilmiştir.¹² Aynı usul, kaynak eserin tercümesini ihtiva eden bölüme ilâve edilen haşiyeye veya meşruhat mahiyetindeki açıklayıcı tercüme notlarının düzenlenmesinde de takip edilmiştir. Bununla, eserin müellifinin notlarıyla tercüme notlarının birbirine karışmaması amaçlanmıştır.

Kaynak eserin tercümesinde, çevirisi yapılan metnin yazıldığı dönem ve edindiği konu ile ilgili bir bağlama oturtulmasına dikkat edilmiştir. Tercümesi yapılan metnin, son tahlilde, Osmanlı tarihine ilişkin 18. yüzyılda kaleme alınmış bir kaynak olduğu göz önünde bulundurulduğunda, tercüme edilen ifadelerin de bu hususiyete uygun biçimde seçilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu meseleyi bir örnekle somutlaştırmak gerekirse kaynak eserde “*kiiaia*” olarak belirtilen makamın “sadaret kethüdasını” işaret ettiğini

¹² Çalışmanın ikinci bölümünde görölen bu düzeltme cümleleri, ‘[ç.n.]’ yani ‘çevirenin notu’ kısaltmasıyla ifade edilmiştir.

bilmek ve tercümede de bu surette yer vermek icap eder. Başka bir örnek olarak, sultanın atlarının bakımından sorumlu kişiyi “büyük atçı” değil de “büyük mirahur” şeklinde çevirmenin daha doğru olduğu takdir edilecektir. Keza, *Relation*'da yer verilen bazı Osmanlı yetkilileri arasındaki diyaloglarda bu yaklaşıma dikkat etmek daha elzem bir hâl almaktadır. Meselâ, 18. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı'nın Safevi hanedanının tebaasından bahisle “İranlılar” yerine “Acemler” demesi, bir Kırım hanının “Polonyalıları” kastederken “Lehli” ifadesini kullanması icap ettiğinden bahsi geçen kişilere ait ifadelerin de buna uygun bir şekilde tercüme edilmesinin zarurî olduğu aşîkârdır. Kaynak eserin tercümesinde benimsenen bu yaklaşımın hem tercümedeki ifadeleri anakronizm yanılgısından muhafaza edeceğine hem de tercümenin bilimsellikten yoksun bir faaliyet olarak kalmasına engel olacağına inanılmaktadır.

Kaynak eserin tercümesinde Şemseddin Sami'nin *Resimli Kamus-ı Fransevi*¹³ adlı Fransızca-Türkçe lügatiyle James William Redhouse'un *A Lexicon*¹⁴ adlı İngilizce-Türkçe sözlüklerinden istifade edilmiştir. Bu sözlüklerin tercihinin sebep hem Osmanlı tarihi araştırmacılarının sıkça müracaat ettikleri muteber bir başvuru kaynağı olmaları hem de tarihî birer sözlük olmaları hasebiyle bir tarih kaynağının tercümesinde yararlanmak için gerekli niteliklere sahip bulunmalarındır. Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*¹⁵ ise tercümedeki ifadelerin Osmanlı bağlamına oturtulmasında kullanılmıştır. Tercüme eklenen açıklayıcı notlarda; *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*,¹⁶ *İslâm Ansiklopedisi (İA)*,¹⁷ *The Encyclopedia of Islam: New Edition (EI²)*,¹⁸ *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi (YYOA)*,¹⁹ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*²⁰ gibi

¹³ Şemseddin Sami, *Resimli Kamus-ı Fransevi: Fransızcadan Türkçeye Lügat Kitabı. Dictionnaire Français-Turc Illustré De 3000 Gravures*, Mihran Matbaası, Dördüncü Tab', İstanbul, 1322 [1905].

¹⁴ James William Redhouse, *A Lexicon, English and Turkish; Shewing, in Turkish, The Literal, Incidental, Figurative, Colloquial, and Technical Significations of the English Terms, Indicating Their Pronunciation in a New and Systematic Manner; And Preceded by a Sketch of English Etymology, To Facilitate to Turkish Students the Acquisition of the English Language*, nşr. A. H. Boyajian, 3. Baskı, İstanbul, 1884.

¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

¹⁶ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/> (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020).

¹⁷ Heyet, *İslâm Ansiklopedisi*, 13 Cilt (15 Kitap), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1940-1987.

¹⁸ Kolektif, *The Encyclopedia of Islam: New Edition*, 13 Cilt, E. J. Brill, Leiden, 1986-2004.

¹⁹ Kolektif, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, 2 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

²⁰ Kurul, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 8 Cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993-1995.

ansiklopedilerin konuyla ilgili makalelerinden istifade edilmiştir. Bunların yanı sıra kaynak eserin tercümesinde 1730-1731 isyanları bahsiyle alâkalı isimleri zikredilen şahıslara ait biyografik bilgiler, bu şahıslara ait kısa hâl tercemelerinin yer aldığı Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*,²¹ Râmizpaşazâde Mehmed İzzet'in *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*,²² Ahmed Resmî Efendi'nin *Hamîletü'l-Küberâ*²³ adlı eserlerinden derlenmiştir. Osmanlı devlet erkânından sadrazamların, şeyhülislâmların, kaptan-ı deryaların, defterdarların ve reisülküttapların görev sürelerine ait bilgiler babında İsmail Hami Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*²⁴ başlıklı kitabının son cildine başvurulmuştur. Söz konusu şahısların doğrudan yaşamlarını konu alan muhtelif bazı makalelerden de istifade edilmiş, bu kişilerle ilgili malumat edinilemediği durumlarda ise *Relation*'un çağdaşı Osmanlı müelliflerine ait eserlerden yararlanılarak kısa biyografileri aktarılmıştır. Şahısların yaşamlarına dair bilgiler, 1730-1731 isyanları ile alâkası nispetinde aktarılmış, isyanlar esnasındaki ve isyanlardan önce ve sonraki vazifeleri muhtasaran belirtilip haklarında daha teferruatlı malumat için okuyucunun ilgili ansiklopedik veya biyografik eserlere yönlendirilmesi tercih edilmiştir. Aynı kısımda, kaynak eserde isyana dair nakledilen hadiselerle Osmanlı müelliflerinin tasvirlerinin benzerlik ve farklılıklarına dikkat çekmek maksadıyla ilâve edilen notlarda ise *Abdî Tarihi*,²⁵ *Destârî Salih Efendi Tarihi*,²⁶ *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuşdur*²⁷ ile *Subhî Tarihi*²⁸ gibi *Relation*'un çağdaşı olan kronik ve vakayiname türündeki eserlerden istifade edilmiştir. *Relation*'un anlatılarıyla bu eserlerdeki tasvirler mukayese edilip notlara dâhil edilmiştir. Karşılaştırmalı tahlilde bu Osmanlı kronik ve

-
- ²¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar & Seyit Ali Kahraman, 6 cilt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- ²² Râmizpaşazâde Mehmed İzzet, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*, Ceridehâne Matbaası, İstanbul, 1285 [1868/1869].
- ²³ Ahmed Resmî Efendi, *Hamîletü'l-Küberâ*, haz. Ahmet Nezihî Turan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.
- ²⁴ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 5, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.
- ²⁵ [Abdülbaki Abdî Efendi], *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdî Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943.
- ²⁶ [Destârî Salih Efendi & Selâhaddin Salâhî Efendi], *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962.
- ²⁷ Anonim, *Politics and Governance in the Ottoman Empire: The Rebellion of 1730. An Account of the Revolution That Took Place in Constantinople in the Year 1143 of the Hegira / Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuşdur*, haz. Selim Karahasanoğlu, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge, MA, 2009.
- ²⁸ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi: Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

vakayinamelerinin tercih edilmesi, onların 1730-1731 isyanları ile alâkalı çalışmalarda en sık müracaat edilen Türkçe birincil kaynakları teşkil etmelerinden ötürüdür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki siyasî tarihine ait önemli bir hadiseyi ihtiva eden *Relation*'un şimdiye dek Türkçe neşri söz konusu olmamıştır. 1730-1731 isyanları konusunda çalışmalar yürütmüş Türkiye'deki Osmanlı tarihçileri, istifade ettikleri bu kaynağın ehemmiyetine dikkat çekmekle birlikte *Relation*'un tenkitli bir Türkçe tercümesini yayınlamayı düşünmemişlerdir. Bunun üç nedeninin bulunduğu zannedilmektedir. İlk sebep, bir araştırmacının yaklaşımında da belirlediği üzere *Relation*'un 'yabancı' bir kaynak olmasına dönük önyargıdır. 1730 İsyanı ile ilgili kaynakları değerlendirdiği bir çalışmasında Bekir Sıtkı Baykal, *Relation*'a dair şu sözleri sarf etmiştir:

Bu eser ne kadar değerli sayılırsa sayılsın, kendisinde tam bir mükemmellik aranamaz. Çünkü her şeyden önce eser, ne de olsa bir yabancı tarafından yazılmıştır. Bir yabancının ise olayları bütün inceliği ile kavrayabileceğini kabul etmek her halde doğru olmaz kanaatındayım.²⁹

Bu değerlendirmenin yüzeysel niteliği bir tarafa, Osmanlı tarihine ait hadiselerin ancak Osmanlı müelliflerinin eserleri vasıtasıyla anlaşılabilceği yönünde sorunlu bir yoruma da vesile olmaktadır. Baykal'ın ifadelerinden bir handikap veya maluliyet gibi akseden 'yabancılık' olgusuna karşı Selim Karahasanoğlu ise, 1730 İsyanı'nı nakleden Osmanlı müelliflerinin ifa ettikleri resmî vazifeler ve ihraz ettikleri sosyal mevkiler itibariyle isyanla alâkalı anlatılarında tarafsızlıklarını koruyamadıkları göz önüne alındığı takdirde *Relation* yahut diğer çağdaş Avrupalı kaynakların olaylara dışarıdan veya belirli bir mesafeden baktıkları için nispeten objektif bir perspektif yaratabilme imkânlarının daha olası olduğuna, dolayısıyla da söz konusu "dezavantajlı konumlarını bir avantaja çevirmiş olabileceklerine"³⁰ dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, *Relation*'un isyana dair anlatısının büsbütün 'hariçten gazel okumak' düzeyinde olmadığını da belirtmek icap eder. Eserde anlatılanlarla Osmanlı müelliflerinin naklettiği hadiselerin genel anlamda paralellik arz ettiğini görmek için izahlı tercümede bu benzerliklere dikkat çekmek

²⁹ Bekir Sıtkı Baykal, "Patrona Halil Ayaklanması İle İlgili Kaynaklar Hakkında", *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 10-14 Kasım 1948. Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952: s. 178.

³⁰ Anonim, *a.g.e.*, s. 7.

amacıyla ilâve etmek lüzumu hissedilen notlara yüzeysel bir bakış dahi kifayet edecektir. Türkiye’deki Osmanlı tarihçilerinin *Relation* üzerine müstakil bir çalışma yapma ihtiyacı hissetmemelerinde bu durum da etkili olmuş gibi görünmektedir. Devrin Osmanlı müelliflerinin isyana dair verdikleri malumatla büyük ölçüde uyumlu tasvirleri sebebiyle *Relation*’a Osmanlı kaynaklarında tafsilatlı olarak belirtilmeyen hususlar nispetinde bir kıymet atfedilmiştir. Böylece *Relation*, daha ziyade Avrupalı Osmanlı tarihi araştırmacılarının istifade ettiği bir kaynağa dönüşmüş, onlar vasıtasıyla da Türkiye’deki Osmanlı tarihçilerine tanıtılmıştır. *Relation*’un münhasır bir çalışmaya konu olmamasında üçüncü bir sebep olarak, yazarının uzun yıllar meçhul kalmış olmasının da etkili olduğu söylenebilir. 1730-1731 isyanları hakkındaki Osmanlı kroniklerini kaleme alan müelliflerin adları bilinmesine rağmen kimliklerinin henüz keşfedilmeye başladığı düşünüldüğünde,³¹ bu durumun geçerli bir mazeret teşkil etmesi mümkündür. Keza, bir Avrupa kaynağı olmakla birlikte Osmanlı tarihyazımının Avrupalı temsilcilerinin dahi yazarının saptanması noktasında uzunca bir süre sessiz kaldıkları *Relation* ile ilgili olarak Türkiye’deki araştırmacıların spesifik bir çalışma yürütmesi için asgari koşulların oluşmadığı ileri sürülebilir. Ayrıca, Osmanlı tarihinin farklı dönemlerine ait Avrupalı kaynaklar üzerinde karşılaştırmalı ve eleştirel çalışmalara ait örneklerin azlığı da başka bir güçlüğü teşkil etmiştir. Avrupalı gezginler, diplomatlar ve serüvencilere ait seyahatname, rapor ve hatırat türünden kaynakların çağdaş Osmanlı müelliflerinin eserleriyle mukayeseli bir surette incelenmesi, yukarıda bahsedilen sebeplerin de tesiriyle Türkiye’deki Osmanlı tarihi araştırmacılarının faaliyet gösterdikleri bir saha olamamıştır. Araştırmacılar, bu türden kaynakların elde mevcut olduğu takdirde kritiğe tabi tutulmayan tercümelerinden istifade etmekle yetinmişler, tercüme yapılmadığı durumdaysa bu kaynakların özgün nüshalarından Osmanlı müelliflerinin aktardığı malumatı desteklemek noktasında istifade etmişlerdir. *Relation*’un da bu temayülden nasibini almış olduğu takdir edilecektir.

Bu çalışma, ilk olarak kaynak eserin Türkçe bir neşrinin bulunmayışı noktasındaki eksikliği gidermeyi hedeflemektedir. *Relation*, yayınlanmasının üzerinden bir yıl gibi

³¹ Örneğin bkz. Hakan Yılmaz, “1730 Patrona İsyânı İle İlgili Kısa Kroniklerden Rûz-nâme Yazarı “Ahmed” Kimdir?”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I/2 (2015): ss. 103-126; a. y., “Patrona İsyânı Kronik Yazarlarından ‘Abdî ve Destârî Salih’in Kimliklerine Işık Tutan İki Önemli Belge”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38/66 (2019): ss. 243-263.

kısa bir müddet geçmesini müteakip muhtelif Avrupa dillerine çevrilmesine, daha da önemlisi Osmanlı tarihini ilgilendiren bir hususta kaleme alınmasına rağmen Türkçe olarak yayınlanmamıştır. Eserin İngilizce tercümesinin kapağında yer alan “Lahey’deki Fransızca neşri sonrasında mükemmeliyeti sebebiyle İngilizceye tercüme edildiği”³² ifadesinin yanı sıra Rusça versiyonunun St. Petersburg’daki İmparatorluk Bilimler Akademisi³³ tarafından neşredilmiş olması hususu da *Relation*’a Avrupa’da atfedilen kıymete ve onun muhtelif Avrupa ülkelerinde uyandırdığı yankıya delâlet etmektedir. Keza, yazıldığı dönemin çağdaşı diğer Avrupalı yazarların beğenisini de kazanmak suretiyle *Relation*, aynen iktibas edilerek veya kısmen düzenlenmiş olarak onların eserlerinde boy göstermiştir.³⁴ Ancak *Relation*, Avrupa’daki bu ilginin aksine olarak kaleme alındığı dönemde Osmanlılar nezdinde alâkaya mazhar olamamıştır. Osmanlı tarihyazımının 19. yüzyıldaki meşhur Avrupalı temsilcilerinden Joseph ‘Freiherr’ von Hammer-Purgstall ve Johann Wilhelm Zinkeisen gibi isimlere ait umumî tarih eserlerinde 1730-1731 isyanları bahsiyle alâkalı olarak ilk dolaysız atıflara konu olmuştur.³⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde geleneksel tarihçilik ve bilimsel tarihçilik anlayışları arasında köprü kuran Ahmet Refik Altınay, *Relation*’dan açık bir şekilde olmasa da ilk istifade eden Türk araştırmacıdır.³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi Cumhuriyet Türkiye’sinin Osmanlı tarihi alanındaki erken dönem temsilcileriye bahsi geçen

³² *A Particular Account of the Two Rebellions...*, Ön Kapak.

³³ *Izvestie...*, Ön Kapak.

³⁴ Karahasanoğlu, çağdaş bazı Avrupa kaynaklarında *Relation*’un kullanıldığını tespit etmiş ve bu kullanımın biçimlerine ait metin örneklerini karşılaştırmalı olarak sunmuştur, *a.g.e.*, s. 5-7; Baykal da çağdaş bir başka eserde *Relation*’dan istifade edildiğini tespit etmiştir, *a.g.m.*, aynı yer.

³⁵ Hammer, özgün Fransızca nüshasından yararlandığı *Relation*’u Fransız elçisinin raporu olarak tanıtmıştır, *Histoire de l’Empire Ottoman: Depuis son Origine jusqu’a nos Jours*, c. 14, Fr. tr. J. J. Hellert, Bellizard, Barthes, Dufour & Lowell, Paris, 1839: s. 223 (dipnot 1), s. 226 (dipnot 2). *Relation*’un Lahey’de basılan Fransızca orijinal nüshasından faydalanan Zinkeisen, 1730-1731 isyanları bahsine dair anlatısını tamamen bu kaynağa dayandırmıştır. Bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 5, çev. Nilüfer Epçeli, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011: s. 438-446.

³⁶ 1730 İsyanı’na da bahis ayırdığı *Lâle Devri* adlı popüler kitabının ilk baskılarında Altınay’ın *Relation*’dan istifade etmiş olduğuna dair açık bir delil mevcut değildir. Bkz. Ahmed Refik [Altınay], *Lâle Devri (1130-1143)*, Muhtar Hilmi Kitâbhânesi, İkinci Tab’, İstanbul, 1331, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=289481&dkymId=60461> (Elde Edilme Tarihi: 23 Kasım 2020). Bununla birlikte kitabın gözden geçirilmiş sonraki bir baskısında *İstanbul İhtilâlleri* veya *İstanbul İnkılâbları* başlıklı bir esere yapılan atıflara rastlanmaktadır. Söz konusu atıfların işaret ettiği konular ve sayfa numaralarından anlaşıldığı kadarıyla bu eserin *Relation*’un orijinal Fransızca nüshası olduğu zannedilmektedir. Bkz. a.y., *a.g.e.*, Kitâbhâne-i ‘Askerî, Üçüncü Tab’, İstanbul, 1331, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=303280&dkymId=4196> (Elde Edilme Tarihi: 23 Kasım 2020).

Avrupalı araştırmacılardan nakil yoluyla *Relation*'a müracaat etmişlerdir.³⁷ 1730 İsyanı ile ilgili tek monografik çalışma olma unvanını günümüze değin muhafaza eden *Patrona İsyanı (1730)*³⁸ başlıklı kitabında M. Münir Aktepe, *Relation*'un Lahey'de neşredilen orijinal Fransızca nüshasına yaptığı atıflarla bu kaynağı bilimsel bir çalışmada doğrudan kullanan, Türkiye'deki ilk araştırmacı olmuş ve *Relation*'un yurtiçindeki diğer Osmanlı tarihçilerine tanıtılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Aktepe, *Relation*'un genel niteliği hakkında çok kısa bir değerlendirmede bulunmuş, kaynakla ilgili olarak kendinden evvel ifade edilen görüşlere bağlı kaldığı belli olan bu değerlendirmesinde *Relation* hakkında yeni ve eleştirel nitelikli bir iddia ortaya koyamamıştır.³⁹ *Relation*'un 'yabancılık' niteliği yüzünden isyanla ilgili Osmanlı müelliflerinin eserleri ayarında bir kaynak olmadığı yönündeki düşüncesine daha evvel temas edilen Baykal da *Relation*'un mahiyet ve muhtevasına dair kapsamlı bir değerlendirme yapamamıştır.⁴⁰

Son yıllarda 1730-1731 isyanları hakkında kaleme alınmış yeni kaynakların keşfedilmesinin yanı sıra mevcut kaynaklara dair görüşlerin güncellenmesi sayesinde konu hakkında yürütülen çalışmalarda bir artış gözlemlenmiştir.⁴¹ Özellikle konu

³⁷ Uzunçarşılı, sadece ikinci isyanın tarihinden bahsederken Hammer'den naklen müracaat ettiği *Relation*'u, "elçilik raporu" olarak tanımlamıştır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 6. Baskı, Ankara, 1995: s. 217, 2 no.lu dipnot.

³⁸ M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1958.

³⁹ Aktepe, söz konusu değerlendirmesinde Uzunçarşılı'nın görüşünü tekrarlayarak *Relation*'un "Fransız elçilik raporlarına istinaden yazıldığını tahmin ettiğini" ifade etmiştir, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁰ Bununla birlikte Baykal, *Relation*'un 1730 İsyanı'na dair ana kaynaklardan biri olduğunu belirtmeyi de ihmâl etmemiş, Osmanlı kronikleriyle karşılaştırmalı bir şekilde kullanıldığı takdirde konunun aydınlatılmasına katkıda bulunacağını ifade etmiştir. Baykal, *a.g.m.*, s. 178, 180.

⁴¹ Ekseriyeti kaynak odaklı nitelikleriyle dikkat çeken söz konusu çalışmalar şunlardır: Anonim, *a.g.e.*; Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takriri Bin Yüz Kırk Üç'de Terki Olunmuşdur", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46 (2009): ss. 179-187; a. y. "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24 (2008): ss. 97-128; Hakan Yılmaz, "'Patrona Halil Vak'ası' Hakkında Yeni Bir Kaynak", <https://www.hakikat.com/hakikat-dergisi/189/patrona-halil-vakasi-hakkında-yeni-bir-kaynak>, 1 Haziran 2009 (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020); a. y., "1730 Patrona İsyanı İle İlgili Kısa Kroniklerden Rûz-nâme Yazarı "Ahmed" Kimdir?", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1/2 (2015): ss. 103-126; a. y., "İsyanın Gölgesindeki İstanbul: Yeni Arşiv Belgeleri Işığında 1730 Patrona İsyanı", *Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi içinde* (ed. Feridun M. Emecen vd.), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016: ss. 411-452; a. y., "Patrona Vak'ası Hakkında Yazılmış Kısa Kronikler ve Devrin Vak'anüvisi Küçük Çelebi-zâde İsmâil 'Âsım'ın "Târihçe"si", *Doğu Batı*, 21/85 (2018): ss. 179-216; a. y., "Patrona İsyanı Kronik Yazarlarından 'Abdî ve Destârî Salih'in Kimliklerine Işık Tutan İki Önemli Belge", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38/66 (2019): ss. 243-263; M. Mehdi İlhan, "Patrona Halil İsyanı. Yayımlanmamış Bir Yazmanın Değerlendirilmesi", 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi. *Bildiriler I. İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul* içinde (ed. Suzan Gür), T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Konya, 2012: ss. 603-622; Yalçın Gezer,

hakkındaki Osmanlı kaynaklarının çeşitlenmesi vesilesiyle 1730-1731 isyanlarıyla ilgili yeni perspektiflerin ortaya çıkabilmesi için elverişli bir zemin oluşmaya başlamıştır. Kaynak eser hakkındaki değerlendirmeler de bu olumlu havadan nispi olarak payını almış görünmektedir. Selim Karahasanoğlu'nun 1730 İsyanı hakkındaki yeni Avrupalı kaynaklara dair keşiflerinin yanında *Relation*'u diğer Avrupalı kaynaklarla mukayese etmek suretiyle bir bağlam kazandırma gayretinin bu meyanda ifade ettiği manayı belirtmek icap eder.⁴² *Relation*'un esasen 18. yüzyılda Paris'te yayınlanan *Mercure de France* adlı Fransız gazetesinin 1731 Nisan tarihli sayısının eki olarak dağıtılan başka bir eserden⁴³ büyük oranda telif edilmiş olduğu yönünde Felix Konrad'a ait tespit⁴⁴ de *Relation*'un muhtemel bir kaynağının ortaya çıkarılması noktasında son derece kıymeti haizdir. Son olarak incelemeleri münhasıran 1730-1731 isyanlarını konu almamakla birlikte *Relation*'un Rusça tercümesinden istifadeyle uzunca müddet anonim kalan bir eserin müellifi hakkında ilk defa fikir beyan ederek *Relation*'un Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) tarafından yazıldığını belirten Victor Taki'nin iddiası da zikrolunmaya değerdir.⁴⁵

İşte bu çalışma, 1730-1731 isyanları hakkında son yıllarda kemiyet ve keyfiyet itibariyle tezayüdüne dikkat çekilen araştırmalara katkı sunmak gayesine matuftur. Eleştirel ve karşılaştırmalı bir metin incelemesi boyutunun yanı sıra daha evvel hiç yayınlanmamış bir kaynağa ait tam bir metin tercümesini ihtiva etmesiyle de bu çalışma, söz konusu araştırmalar arasında kendisine bir mevki tayin etmeyi ummaktadır. Aynı zamanda, müellifine dair yalnızca tek açık ifadenin bulunduğu bir eserle alâkalı olarak takdim edeceği bazı yeni kanıtlarla konunun araştırmacılarını bu hususla ilgili olarak tartışmaya

“Yazma Eserler Işığında Patrona Halil İsyanı Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *Osmanlı İstanbulu III: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi* içinde (ed. Feridun M. Emecen vd.), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015: ss. 331-351; Felix Konrad, “Coping with “the Riff-Raff and Mob”: Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730)”, *Die Welt des Islams*, 54 (2014): ss. 363-398.

⁴² 1730 İsyanı hakkındaki yeni Avrupa kaynaklarını tanıttığı ve *Relation* hakkındaki değerlendirmelerini belirttiği çalışmaları için bkz. Anonim, *a.g.e.*, s. 4-7; a. y., “İstanbul’un Lâle Devri mi?...”, s. 82-83.

⁴³ Anonim, *Relation Historique, Exacte et Détaillée, De la dernière Révolution arrivée à Constantinople, écrite d’abord en Turc par un Effendi; avec plusieurs circonstances de cet Evenement, tirées d’autres Memoires. Supplement Du Mercure De France, du mois d’Avril 1731.*, Paris, 1731, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6352440t/f213.item> (Elde Edilme Tarihi: 4 Aralık 2020): s. 827-945 [bundan sonra kısaca *Relation Historique...*].

⁴⁴ Konrad, *a.g.m.*, s. 371-372, 27 no.lu dipnot.

⁴⁵ Taki, *a.g.e.*, aynı yer.

davet etmekte ve *Relation*'un çağdaş Osmanlı kronikleriyle mukayeseli incelemesiyle 1730-1731 isyanlarına dair diğer Avrupalı kaynaklarının da benzer çalışmalara konu olmasını teşvik etmektedir. Sadece bu isyanlarla ilgili olarak değil, Osmanlı tarihinin farklı dönemlerine ait Avrupalı kaynakların eleştirel ve karşılaştırmalı incelemelerinin adetçe ve nitelik olarak tatminkâr bir düzeyde olmaması noktasındaki eksikliğe dikkat çekmek suretiyle Osmanlı tarihi araştırmacılarını bu alanlarda da çalışma yürütmeye çağırılmaktadır. Belirtilen amaçlardan birine veya daha fazlasına ulaşabildiği takdirde çalışmadan memul olan maksat hâsıl olacak, çalışmanın yazarı da kendisini ancak o nispette muvaffak addedebilecektir.

1. KAYNAK İNCELEMESİ

Bu bölüm, *Relation des Deux Rebellions Arrivées à Constantinople en M. DCC. XXX. et XXXI., dans la Déposition d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V.* başlıklı eser hakkındaki bir incelemeye münhasırdır. İncelemede, ilk olarak haricî bir tenkite tâbi tutulan kaynak eserin genel mahiyetinden bahisle orijinal nüshası, tekrar baskıları ve farklı dillerdeki tercümeleri mercek altına alınacaktır. Ardından muhtevastından bahsedilmek suretiyle eserin 1730-1731 isyanları hakkında naklettiği malumat genel bir çerçevede özetlenecektir. Üçüncü kısımda, *Relation*'un Claude Alexandre De Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) tarafından yazılmış olduğu ön kabulüne istinaden birtakım ilâve kanıtlar takdim edilecek ve Humbaracı Ahmed Paşa'nın hayatına dair bilgiler aktarılarak onun bu eseri yaşamının hangi evresinde kaleme almış olabileceğine dair ihtimaller değerlendirilecektir. Son kısımda, *Relation*'un muhtemel kaynağı olarak görülen başka bir eser tanıtılacak ve *Relation*'un bu eserden ne surette istifade etmiş olduğu gösterilecektir.

1.1. KAYNAĞIN MAHİYETİ

Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere, *Relation des Deux Rebellions Arrivées à Constantinople en M. DCC. XXX. et XXXI., dans la Déposition d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V.* başlığını taşıyan kaynak, 1737 yılında Hollanda'nın Lahey (günümüzde Den Haag) şehrinde yayınlanmış matbu bir eserdir.⁴⁶ Eserin adını, *Sultan III. Ahmed'in Hal'i ve Sultan V. Mehmed'in Cülusu Esnasında 1730 ve 1731 Yıllarında İstanbul'da Vuku Bulan İki İsyana Ait Rapor* şeklinde Türkçeye tercüme etmek mümkündür. Kaynak eser, Jean Neaulme adındaki bir *Huguenot*⁴⁷ yani bir Fransız

⁴⁶ *Relation des Deux Rebellions...*, ed. Jean Neaulme, Lahey, 1737.

⁴⁷ Fransız din reformcusu Jean Calvin'in öğretilerine yakın bir Hıristiyanlık inancı benimseyerek Katolikliği terk eden Fransız Protestanlarıdır. Fransa'daki Protestanlara azınlık statüsü ve birtakım haklar tanıyan 1595 tarihli Nantes Fermanı'nın Fransa Kralı XIV. Louis tarafından 1685 yılında iptali, 1715 yılında ise Fransa'daki Protestanlara tanınan bütün hakların ilgası üzerine İngiltere, Hollanda, Alman Prenslikleri, İsviçre, İsveç ve Rusya gibi Avrupa ülkeleri ile Amerika'daki kolonilerin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'na da iltica etmişlerdir. Huguenotlar hakkında bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, ed. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2003: s. 46-49; John M. Cunningham, "Huguenot", *Encyclopedia of Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Huguenot> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

Protestan'ı tarafından neşredilmiştir.⁴⁸ Jean Neaulme (d. 1694-ö. 1780), Protestanlara yönelik Fransa'daki baskılar yüzünden Hollanda'ya sığınmış bir mültecinin oğlu olup 1718 yılında Lahey'de kitapçı dükkânı açmış, yedi yıl sonra işlerini büyütüp devrin tanındık kitapçılarından Pierre Gosse (d. 1676?-ö. 1755) ile ortaklık kurmuş, 1743 yılında Berlin'de bir kitapçı dükkânı daha açtıktan sonra 1754'te Amsterdam'a taşınmış, 1765'te elinde kalan bütün kitapları satarak kitapçılık işini bırakmış, 1780 yılında da vefat etmiştir.⁴⁹ Piyasaya süreceği kitapları bastırmak suretiyle matbaacılık yahut dizgicilik işini de kendisinin üstlendiği anlaşılan Jean Neaulme'nin neşredip satışı sunduğu kitaplar arasında Luigi Ferdinando Marsigli'nin (d. 1658-ö. 1730) Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî vaziyeti hakkında yazdığı meşhur kitabının İtalyanca tıpkıbasımı ve Fransızca tercümesinin bir arada bulunduğu bir versiyonu⁵⁰ ile Fransız siyaset düşünürü Jean-Jacques Rousseau'nun (d. 1712-ö. 1778) *Emile, ou de l'Éducation*⁵¹ adlı eseri de bulunmaktadır.

Kaynağın orijinal Fransızca nüshasında 1730 İsyanı ile 1731 yılındaki ikinci bir ayaklanmanın nakledildiği bölüm, 164 sayfadan müteşekkildir. Kapak sayfasını takip eden ve isyanlara ait anlatının hemen öncesinde yer alan iki sayfada 'yayıncının önsözü' veya 'takdim' olarak adlandırılabilir bir kısım yer almaktadır.⁵² Kaynağın isyanlara ait anlatısının tamamlandığı 164. sayfayı takiben eserin sonuna sekiz sayfadan oluşan ve yayıncının o tarihe kadar yayınladığı kitapları ihtiva eden bir katalog eklenmiştir.⁵³ Kaynak eser, aynı yıl içerisinde Paris'te de neşredilmiştir.⁵⁴ Jacques Clousier (d. 1706-ö. 1767)⁵⁵ adlı kitapçı, orijinal Lahey nüshasına hiçbir müdahalede bulunmadan kitabı aynen yayınlamıştır.⁵⁶

⁴⁸ *Relation des Deux Rebellions...*, Lahey, 1737: Ön Kapak.

⁴⁹ M. F. Suarez (ed.) & H. R. Woudhuysen (ed.), *The Oxford Companion to the Book*, Cilt 2, Oxford University Press, Oxford / Birleşik Krallık, 2010: s. 961.

⁵⁰ Luigi Ferdinando Marsigli, *L'État militaire de l'Empire Ottoman, ses progrès et sa décadence*, ed. Pierre Gosse & Jean Neaulme vd., Amsterdam, 1732.

⁵¹ Jean-Jacques Rousseau, *Emile, ou de l'Éducation*, 4 Cilt, ed. Jean Neaulme, Amsterdam & Lahey, 1762.

⁵² *Relation des Deux Rebellions...*, Lahey, 1737: 'Avertissement' başlıklı bölüm.

⁵³ *Relation des Deux Rebellions...*, Lahey, 1737: 'Catalogue de Livres' başlıklı bölüm.

⁵⁴ *Relation des Deux Rebellions...*, ed. Jaques Clousier, Paris, 1737.

⁵⁵ Jacques Clousier'in hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Bibliothèque nationale de France, https://data.bnf.fr/fr/12239057/jacques_clousier/ (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

⁵⁶ Öyle ki kaynak eserin Lahey nüshasında Jean Neaulme'nin yayınladığı kitapları ihtiva eden katalogun dahi çıkarılmasına hacet görülmemiştir, *Relation des Deux Rebellions...*, ed. Jaques Clousier, Paris, 1737: 'Catalogue de Livres' başlıklı bölüm.

Kaynak eser, Lahey ve Paris nüshalarının yayınlandığı aynı yıl (1737), İngilizceye çevrilerek Londra’da neşredilmiştir.⁵⁷ 97 sayfadan oluşan bu matbu tercümede, Lahey ve Paris nüshalarında bulunan yayıncının takdim kısmı yer almamaktadır. Kapak sayfasındaki malumattan anlaşıldığı üzere İngilizce tercümenin neşrini Londra’nın Spittlefields (günümüzde Spitalfields) semtinde dükkânı bulunan G. Smith adındaki bir kitapçı üstlenmiş, tercümenin kim tarafından gerçekleştirildiği ise belirtilmemiştir.⁵⁸ Smith’in dükkânının bulunduğu Spittlefields semtinin, 17. ve 18. yüzyıllarda Londra’ya göç eden Fransız *Huguenot*’ların yoğun yerleşiminin görüldüğü bir merkez olması,⁵⁹ kitabın bir *Huguenot* tarafından İngilizceye tercüme edildiğini ve yayıncının da müstear isim kullanan Protestan bir Fransız olduğunu akla getirmektedir. Ancak kanaat seviyesindeki bu varsayımı temellendirecek daha somut nitelikte kanıtlara ihtiyaç olduğuna şüphe yoktur. İngilizce tercümenin kapak sayfasındaki “Lahey’de Fransızca neşrini müteakip mükemmeliyeti sebebiyle İngilizceye tercüme edildiği”⁶⁰ ifadesi dikkat çekici olup eserin en azından yayıncı nezdinde takdire şayan bulunduğunu göstermektedir. Yine kapak sayfasında verilen bilgiden kitabın 2 şilin 6 penilik⁶¹ bir fiyatla İngiltere’deki okurların alımına sunulduğu anlaşılmaktadır.

Kaynak eserin 1737 yılında Venedik’te neşredilmiş İtalyanca bir versiyonunun bulunduğu bilinmektedir.⁶² 166 sayfadan oluşan İtalyanca versiyondan bu çalışmada istifade etmek mümkün olmamışsa da onun İtalya’da bulunduğu kütüphaneler tespit edilebilmiştir.⁶³ Luigi Pavini tarafından neşredilen bu İtalyanca tercümenin başlığından anlaşıldığı kadarıyla kaynak eserdeki isyanlara ait anlatıya ilâveten Rusya İmparatorluk

⁵⁷ *A Particular Account of the Two Rebellions...*, ed. G. Smith, Londra, 1737.

⁵⁸ *A Particular Account of the Two Rebellions...*, Ön Kapak.

⁵⁹ Anne J. Kershen, *Strangers, Aliens and Asiatics: Huguenots, Jews and Bangladeshis in Spitalfields 1660-2000*, Routledge, Londra & New York, 2005: s. 27-33.

⁶⁰ *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

⁶¹ Kitabın fiyatı “2s. 6d.” şeklinde yazılmıştır, *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer. İngiliz para birimlerine ait kısaltmaların anlamı için şu web sitesinden istifade edilmiştir: <https://www.nottingham.ac.uk/manuscriptsandspecialcollections/researchguidance/weightsandmeasures/money.aspx> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

⁶² *Storia delle due ribellioni...*, ed. Luigi Pavini, Venedik, 1737.

⁶³ Vicenza’daki Bertoliana Şehir Kütüphanesi ile Milano’daki Tadini Güzel Sanatlar Akademisi Kütüphanesi ve Sormani Kütüphanesi’nde kaynağın İtalyanca tercümesine ait birer nüsha bulunmaktadır. Bkz. *Catalogo del Servizio Bibliotecario Nazionale*, <http://id.sbn.it/bid/LO1E024621> (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2020).

Başvekili Kont Andrey İvanoviç Osterman'ın (d. 1686-ö. 1747) bir mektubuna da yer verildiği görülmektedir.⁶⁴

Fransızca orijinal nüshası ve İngilizce ile İtalyanca tercümelerini müteakip kaynak eserin 1738 yılına tarihlenen iki adet Almanca baskısı neşredilmiştir.⁶⁵ Yayınlandıkları yerin belirtilmediği bu iki Almanca tercümelerden birinde, eserin yazarının Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) olduğu belirtilmektedir.⁶⁶ Yazarın adının açıkça belirtildiği bu matbu Almanca tercüme, Gotik bir yazı formunda olup 158 sayfadan müteşekkildir. Kitabın kapağında veya diğer kısımlarında kaynağı Almancaya tercüme eden kişinin kimliğine dair bir malumata rastlanmamaktadır.

Almanca tercümelere ait baskıların gerçekleştiği 1738 yılında kaynak eser, Rusçaya aktarılmıştır. Kaynağın Rusça tercümesi, St. Petersburg'daki İmparatorluk Bilimler Akademisi'nde basılmıştır.⁶⁷ 38 sayfalık bu Rusça tercümenin, 18. yüzyıl Rus edebiyatçılarından Vasili Kirilloviç Trediakovsky'e (d. 1703-ö. 1769) ait olduğu zannedilmektedir.⁶⁸

Kaynak eser, 1730 İsyanı ile 1731'deki ikinci bir ayaklanmaya dair hadiseler nakledilirken olaylarla ilişkili kişilerin isimleri, ismi geçen kişilerin bulunduğu makamlar, söz konusu makamlar bünyesinde ifa edilen vazifeler, İstanbul'daki yer adları, Osmanlı para birimlerinin Fransa'daki karşılıkları, Topkapı Sarayı'nın bölümleri,

⁶⁴ “Çarıçenin tutumunu meşrulaştırmak ve Türklerle Tatarlara ilân edilen, hâlihazırda da devam etmekte olan savaşın haklılığını göstermek için Rusya Hariciye Nâzırı Kont Osterman'ın veziriazama yazdığı bir mektup”, İtalyanca tercümeyle ilâve edilmiş, alt başlık olarak da belirtilmiştir, *Storia delle due ribellioni seguite in Constantinopoli...*, Ön Kapak. Başlığından anlaşıldığı kadarıyla bu mektup, Uzunçarşılı'nın 12 Nisan 1736 tarihinde Rusya Başvekili Kont D'Osterman tarafından Sadrazam Silahtar (Seyyid) Mehmed Paşa'ya gönderildiğini belirttiği ultiimatomektubu olabilir, *a.g.e.*, s. 255.

⁶⁵ *Nachricht von den zwei Rebellionen in Constantinopel*, (yayıncı ve yayın yeri belirtilmemiş), 1738; *Des Grafen von Bonneval, Kommandirenden Bassa der Türckischen Armee, Besondere Nachricht von denen beyden letztern Rebellionen in Constantinopel: Aus dem Französischen ins Teutsche übersetzt*, (yayıncı ve yayın yeri belirtilmemiş), 1738 [Bundan sonra kısaca *Besondere Nachricht...*].

⁶⁶ Eserin yazarı, “*Türk Ordusunda Kumandan Paşa Bonneval Kontu*” olarak ifade edilmektedir, *Besondere Nachricht...*, Ön Kapak.

⁶⁷ *Izvestie...*, Ön Kapak.

⁶⁸ Kaynağın Rusça tercümesine ait dijital versiyonun yer aldığı Rusya Millî Elektronik Kütüphanesi'ndeki künye kaydında esere katkıda bulunan kişiler arasında Vasili Kirilloviç Trediakovsky'nin adına rastlanmaktadır. Bkz. <https://knpam.rusneb.ru/item8117.htm> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020). Keza, Harvard Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer alan Rusça nüsha ise kütüphane kataloğuna Vasili Kirilloviç Trediakovsky tarafından kaleme alınmış bir eser şeklinde geçmiştir. Bkz. <https://id.lib.harvard.edu/alma/990070631800203941/catalog> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

doğrudan Türkçe olarak aktarılan kelimelerin anlamları, isyan bahsiyle ilişkili olduğu düşünülen siyasî vukuat, Osmanlı imparatorluğundaki muhtelif askerî birliklere dair malumat, Osmanlı siyaset ve kültür dünyasına ait muhtelif gelenek ve görenekler gibi çeşitli konu başlıklarına dair açıklayıcı bilgiler içeren notlara yer verilmektedir. Bu notlar, Fransızca olarak sayfa altlarına yerleştirilmiş ve kaynak eserin İngilizce, İtalyanca, Almanca ve Rusça versiyonlarına da aynen tercüme suretiyle aktarılmıştır.

Orijinal Fransızca nüshanın ön kapağında, eserin başlığı kısmında, Sultan I. Mahmud'un isminin sehven Sultan V. Mehmed şeklinde yazıldığı görülmektedir.⁶⁹ Yayıncı Jean Neaulme'nin esere dair takdim kısmında da Sultan I. Mahmud'un yine Sultan V. Mehmed olarak hatalı ifade edilmesi⁷⁰ ve eserin isyanlara ilişkin anlatısının başladığı bölümün başlığında yahut eserin diğer kısımlarında benzer bir sehve rastlanmaması sebebiyle, söz konusu hatayı eserin yayıncısına mâl etmek makul görünmektedir. Başlıktaki bu hata, Lahey baskısını aynen yayınlayan Paris nüshasında da tekrarlandığı gibi, kaynağın tercümelerine de yansımıştır. Kaynağın İngilizce tercümesinde de Sultan I. Mahmud, Sultan V. Mehmed şeklinde yazılırken,⁷¹ İtalyanca tercümenin başlığında ise Sultan V. Mahmud şeklinde belirtilmiştir.⁷² Almanca tercümelerin elde edilemeyen baskısında eserin başlığının kısaltılmış bir biçimine yer verilmekle birlikte,⁷³ bunda da aynı hatanın bulunması muhtemeldir. Diğer Almanca tercümedeyse eserin başlığı nispeten değiştirilmiş olduğundan böylesi bir yanlışlık göze çarpmamaktadır.⁷⁴ Kaynağın Rusça tercümesinin başlığında da aynı sehve düşüldüğü ve Sultan I. Mahmud'dan yine Sultan V. Mehmed diye söz edildiği görülmektedir.⁷⁵

Kaynak eserin orijinal Fransızca nüshası ile tercümeleri; Almanya, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Macaristan,

⁶⁹ *Relation des Deux Rebellions Arrivées à Constantinople en M. DCC. XXX. et XXXI., dans la Déposition d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V. ...*, ed. Jean Neaulme, Lahey, 1737.

⁷⁰ *Relation des Deux Rebellions...*, 'Avertissement', s. ii.

⁷¹ *A Particular Account of the Two Rebellions, Which happen'd at Constantinople, in the Years MDCCXXX, and MDCCXXXI. At the Deposition of Achmet the Third, And the Elevation of Mahomet the Fifth...*, ed. G. Smith, Londra, 1737.

⁷² *Storia delle due ribellioni seguite in Constantinopoli nel 1730 e 1731 nella deposizione di Achmet III. e nell'Innalzamento al Trono di Mahmoud V. ...*, ed. Luigi Pavini, Venedik, 1737.

⁷³ *Nachricht von den zwei Rebellionen in Constantinopel*, (yayıncı ve yayın yeri belirtilmemiş), 1738.

⁷⁴ *Besondere Nachricht...*, (yayıncı ve yayın yeri belirtilmemiş), 1738.

⁷⁵ *Izvestie o dvukh vozmushcheniiakh sluchivshikhsia v Konstantinople 1730 i 1731 goda pri nizlozhenii Akhmeta III. i vozvedenii na prestol Magometa V. ...*, St. Petersburg, 1738.

Romanya ve Rusya gibi muhtelif Avrupa ülkeleri ile Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'daki çeşitli kütüphanelerde mevcuttur.⁷⁶ Türkiye'de, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda eserin özgün Fransızca versiyonuna ait birer nüsha bulunmaktadır. Bahçeşehir Üniversitesi Kütüphanesi'nde ise kaynağın İtalyanca tercümesinin mevcudiyeti tespit edilmiştir.⁷⁷ İngilizce, Almanca ve Rusça tercümelere ait baskılara Türkiye'deki kütüphanelerde rastlanamamıştır.

1.2. KAYNAĞIN MUHTEVASI

Kaynak eser, Fransızca özgün nüshası ve tercümelerinin başlığından da anlaşılacağı üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun saltanat makarrı İstanbul'da 1730 ve 1731 yıllarında meydana gelmiş iki isyanı konu almaktadır. Bunlardan ilki bir figür olarak Patrona Halil'in temayüz ettiği, 28 Eylül 1730 tarihinde vuku bulan isyan olup ikincisi ise 24-25 Mart 1731'de gerçekleşmiş bir ayaklanmadır. Kaynak eserin yaklaşık dörtte üçlük bir kısmında 1730 İsyanı ile ilgili olaylar nakledilirken 1731'deki ikinci ayaklanmaya nispeten muhtasar şekilde temas edilerek birkaç sayfa ayrılmaktadır.

Kaynak eserin 1730 İsyanı ile ilgili anlatısı, çağdaş Osmanlı kronik ve vakayinamelerinin çoğunda da görüldüğü üzere,⁷⁸ 1730 yılı itibariyle İran'da Osmanlı İmparatorluğu açısından kritik bir evreye giren askerî ve siyasî gelişmelerden bahisle açılmaktadır.⁷⁹ Osmanlıların İran'daki mevcudiyetini ciddi ölçüde tehdit eden bu gelişmeler akabinde meydana gelen hadiseler isyanın temel sebebi olarak takdim edilir. Eserde, Osmanlıların İran'daki toprak kazanımlarını muhafaza etmek maksadıyla Safevilere yönelik harp ilânı

⁷⁶ Kaynak eserin orijinal Fransızca nüshası ile tercümelerinin mahfuz bulunduğu yurtdışındaki kütüphanelere, eser adıyla arama yapmak suretiyle şu web sitesinden ulaşılabilmektedir: <https://www.worldcat.org/> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

⁷⁷ Kaynak eserin özgün Fransızca versiyonu ile İtalyanca tercümesinin Türkiye'de mevcut bulunduğu kütüphaneler, eser adıyla arama yapmak suretiyle şu web sitesi vasıtasıyla saptanmıştır: <http://www.toplukatalog.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

⁷⁸ *Abdi Tarihi*, s. 6-25; *Subhî Tarihi*, s. 15-21; Yılmaz, "Patrona Vak'ası Hakkında Yazılmış Kısa Kronikler...", s. 201-203.

⁷⁹ Bu gelişmeler; Afgan hükümdarı Eşref Şah ile mahlu Safevi şahı Sultan Hüseyin'in oğlu Tahmasp Mirza arasındaki taht mücadelesi, 'Tahmasp Kulu Han' namını alarak Safevi şahzadesinin hizmetine giren Nâdir'in Afganları İran'dan çıkarıp Tahmasp Mirza'yı (II. Tahmasp) yeniden atalarının tahtına oturtması, Safevilerin Afgan ihtilâli sırasında Osmanlılar tarafından zapt edilen toprakların iadesini talep etmeleri ve ardından Osmanlıların harp ilânı şeklinde özetlenebilir. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 1-4; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 1-2.

kararı kuşkuyla karşılanır. *Relation*, bu karar doğrultusunda Sultan III. Ahmed ile Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın bizzat sefere çıkacağına ilân edildiğini kaydederek 3 Ağustos 1730'da⁸⁰ düzenlenen şaşaalı geçit resmini “*askerî harekâtta ziyade büyük bir gösteriye yaraşır*”⁸¹ şeklinde nitelemek suretiyle bu kuşkuyu sezdirir.

Kaynak eser, 1730 İsyanı'nı esnaf-askerlerin hoşnutsuzluğundan kaynaklanan bir hadise olarak takdim etmektedir. Kaynak eserdeki anlatıma göre, dükkânlarını kapatıp orduya iltihak eden askerler, ticaret yoluyla elde edecekleri kazançtan oldukları gibi sefer hazırlıklarının sebep olduğu finansal yükü de başa çıkmaya çalışmışlar, yaptıkları onca masrafa rağmen ordunun yaklaşık iki ay boyunca Üsküdar'dan hareket etmediğini görerek bunun muhayyel bir sefer olduğunu ve devlet erkânı tarafından aldatıldıklarını düşünmüşlerdir.⁸² Bir zamanlar donanmada levent iken yeniçeri ocağına geçiş yapan ve geçimini eskicilikten temin eden Arnavut Patrona Halil,⁸³ 25 yaşında bir yeniçeri neferi olup manavlık eden Muslu,⁸⁴ İzmir'deki bir yeniçeri isyanına da adı karışan ve kahvehane işleten Emir Ali⁸⁵ gibi kişilerce bu isyanın organize edildiğini belirten kaynak, onların mesleklerini vurgulamak suretiyle de hadisenin esasen bir esnaf-asker ayaklanması olduğuna dikkat çekmek istemektedir. *Relation*'da isyana sebep olarak yalnız esnaf-askerlerin memnuniyetsizliği ön plana çıkarılmaz. İbrahim Paşa sadaretinde uzun müddetten beri İstanbul halkının şikâyetini mucip olduğu belirtilen kıtlık, pahalılık, yoksulluk ve ağır vergilerin yanı sıra birtakım ulema ile İbrahim Paşa'dan hoşnutsuz bazı

⁸⁰ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 5; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 3. Osmanlı kronikleri de sultanın orduyla Üsküdar'a geçiş töreninin 18 Muharrem 1143'te (3 Ağustos 1730) gerçekleştiğini belirtirler, *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 4; *Subhî Tarihi*, s. 17; Yılmaz, “Patrona Vak'ası Hakkında Yazılmış Kısa Kronikler...”, s. 202.

⁸¹ *Relation des Deux Rebellions...*, aynı yer; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

⁸² *Relation des Deux Rebellions...*, s. 5-6; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer. *Relation*'da olduğu gibi Osmanlı kroniklerinde de sefer tarihi konusunda yaşadığı devlet erkânının yaşadığı kafa karışıklığına ve sefer hazırlıklarını tamamlamak için askerlerin çektiği sıkıntılara temas edilir. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 25; *Subhî Tarihi*, s. 19; Yılmaz, *a.g.m.*, aynı yer.

⁸³ Patrona Halil'in sokaklarda eski kıyafetler satarak geçimini sağladığı ve 200 kuruştan ibaret bütün servetini sefer hazırlıkları için sarf ettiği belirtilir, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 7, 8-9; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 4, 5. Patrona Halil'in yeniçeri olduğu malumatı Osmanlı kroniklerinde de tekrarlanır, *Abdi Tarihi*, s. 29; *Subhî Tarihi*, s. 61.

⁸⁴ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 7, 8 (1 no.lu dipnot), 102. *Abdi Tarihi*'nde Muslu'nun Niğbolu veya Rusçuk'ta doğduğu, yeniçeri ocağının zağarcı bölüğüne mensup olduğu ve kahvecilik yaptığı belirtilir, *a.g.e.*, s. 29, 35, 40.

⁸⁵ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 8 (1 no.lu dipnot); *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 5 (numarasız dipnot). Osmanlı kroniklerinde ondan ‘Emir Ali’, ‘Emir Halil’ ve ‘Kara Ali’ diye söz edilir, *Abdi Tarihi*, s. 29 (‘Emir Ali’); *Destârî Sâlih Tarihi*, aynı yer (‘Emir Halil’); Anonim, *a.g.e.*, s. 139, 148 (Mahmud Paşa hamamında tellâk ‘Kara Ali’); İlhan, “Patrona Halil İsyanı...”, s. 615 (‘Kara Ali’).

kimselerin gizli tertipler içinde bulunduğuna dair söylentiler de isyanın sebepleri arasına dâhil edilerek bir hadise vukuu için oldukça elverişli bir ortamın bulunduğu belirtilir.⁸⁶

Relation'un 1730 İsyanı'na dair anlatısının, devrin Osmanlı kroniklerindeki tasvirlerle ufak nüanslar dışında oldukça uyumlu seyrettiği ve isyanla ilgili olarak bu kaynaklarda standartlaşmış anlatımı benimsediği söylenebilir.⁸⁷ Bu minval üzere Patrona Halil önderliğindeki isyancıların Bedesten'deki dükkânları kapattırıp esnaf ve zanaatkârlarla Et Meydanı'nda toplanmaları⁸⁸ akabinde sayılarını arttırmak ve vaziyetlerini takviye etmek için müracaat ettikleri taktikler ifade edilir.⁸⁹ Şehrin asayişinden sorumlu bazı yetkililerin isyanın önünü almak noktasındaki kusur ve ihmalleri zikredilir.⁹⁰ İsyanın bastırılması için devlet erkânı tarafından akdedilen mükerrer meclisler ve alınan muhtelif tedbirler nakledilir.⁹¹ Sarayla isyancılar arasında cereyan eden müzakerelerden bahsedilir.⁹² İsyancıların devlet erkânına yönelik intikam eylemleri ile şehirde tesis ettikleri hâkimiyete değinilir.⁹³ Askerlerin isyana katılımını sağlamak için isyancıların çeşitli girişimlerinden söz edilir.⁹⁴ İsyanın üçüncü gününde Sultan III. Ahmed'in isyancıların bütün taleplerini kabul ederek Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa, Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa ve Sadaret Kaymakamı Kaymak Mustafa Paşa'yı idam ettirdiği belirtildikten sonra üç paşaya ait cesetlerin Et Meydanı'na gönderilmesine ve isyancıların maktullerin bedenlerine yaptıkları hakaretlere ait bahisle isyanın ilk faslı tamamlanmaktadır.⁹⁵ *Relation*'da, bu noktadan sonra isyanın biçim değiştirip bir huruç mahiyeti ibraz ettiğine dikkat çekilmektedir. Talepleri doğrultusunda bu üç paşanın kendilerine diri olarak teslim edilmemesinden şikâyet eden isyancılar, İbrahim Paşa'nın

⁸⁶ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 6; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 3-4.

⁸⁷ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 10-134; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 6-80. Krş. *Abdi Tarihi*, s. 29-60; *Subhî Tarihi*, s. 22-74; Anonim, *a.g.e.*, s. 139-151; *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 7-34; Yılmaz, *a.g.m.*, s. 203-213; İlhan, *a.g.b.*, s. 615-621.

⁸⁸ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 10; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 6.

⁸⁹ İsyancıların silah dükkânlarını basıp taraftarlarına dağıttıkları ve şehrin zindanlarındaki mahkûmları salıverdiklerinden söz edilir. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 14; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 8.

⁹⁰ Sadaret kaymakamı ile yeniçeri ağasının kusur ve ihmalleri için bkz. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 11-13; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 6-7.

⁹¹ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 16, 19-21; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 9-12.

⁹² *Relation des Deux Rebellions...*, s. 18, 24-25, 30-31; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 10, 13-14, 17.

⁹³ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 25-27; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 14-15.

⁹⁴ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 27-29; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 15-16.

⁹⁵ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 32; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 19.

cesedini ihtilaf mevzuu haline getirerek Sultan III. Ahmed’i hal’ edip Şehzade Mahmud’u tahta çıkarmak için harekete geçmişler,⁹⁶ ulemanın da desteğini alarak Ayasofya vaizi İspirîzâde Ahmed Efendi’yi sultanı hal’ için görevlendirmişlerdir.⁹⁷ *Relation*, “nankör, riyakâr”⁹⁸ gibi sıfatlar eşliğinde zikrettiği bu vaiz sayesinde isyancıların Sultan III. Ahmed’i yeğeni Şehzade Mahmud lehine tahttan feragat etmeye mecbur bıraktıklarından bahsettikten⁹⁹ sonra isyanın ikinci faslını da tamamlamaktadır. *Relation*’da, Sultan I. Mahmud’un 2 Ekim 1730’daki cülûsundan isyanın organizatörlerinin tasfiye edildikleri 25 Kasım 1730’a kadar nakledilen hadiseler, Patrona Halil ve öteki isyancı liderleri ile Sultan I. Mahmud ve etrafındaki devlet erkânı arasındaki nüfuz mücadelesi şeklinde takdim edilmektedir. Bu kısımda isyancı liderlerinin devlet işlerine müdahalelerine, keyfi ve alışılmışın dışındaki hareketlerine dair birçok örnek sergilenir.¹⁰⁰ Sultan I. Mahmud ve bilhassa Sadrazam Damat Silahtar Mehmed Paşa’nın isyancı liderlerin tahakkümü karşısında başlangıçta pasif bir tutum benimsedikleri öne sürülür.¹⁰¹ Ancak bir müddet sonra Sultan Mahmud, sabık Kırım hanlarından Kaplan Giray ve Canım Hoca Mehmed Paşa gibi devlet erkânını İstanbul’a davet ederek bu kişilerin desteğiyle isyancıları tasfiye etmek üzere harekete geçer.¹⁰² İsyancılar Patrona Halil’i kaptan-ı derya, yeniçeri ağası Mehmed Ağa’yı sadrazam ve kul kethüdası Muslu’yu yeniçeri ağası tayin ettirme teşebbüsünde bulunup İstanbul kadısı İbrahim Efendi ve Anadolu kazaskeri Zülâlî Hasan Efendi gibi ilmiye ricâlinden müttefikleriyle devlete bütünüyle hâkim olmaya dönük tasavvurlarını hayata geçirmek için karşı hamlede bulunurlar.¹⁰³ Bununla birlikte kendilerine yönelik bir kastın varlığını sezen ve vaziyetin kaygı verici olmaya başladığını idrak eden isyancılar, imparatorluğun hudut bölgelerinde vazife temin edip hayatlarından emin olmak kaydına düşerler.¹⁰⁴ Sultan da onların bu yöndeki nabız yoklamalarına cevap

⁹⁶ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 32-34; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 19-20.

⁹⁷ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 36; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 20.

⁹⁸ “*Vakur ve ciddi edasının altında namütenahi bir ihtirası pinhan eden bu riyakâr... nankörlüğün en beterini edip asilerin yanına gitmiş...*”, Bkz. *Relation des Deux Rebellions...*, aynı yer; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

⁹⁹ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 36-38; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 20-21.

¹⁰⁰ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 42-43, 51, 54-56, 59, 65-68, 70-77, 84-86, 90-96; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 24-25, 29, 31-32, 34, 38-39, 41, 42-45, 49-50, 53-56.

¹⁰¹ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 41-43, 54, 56, 58-59, 61, 73-77; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 23-25, 31-33, 35, 42-45.

¹⁰² *Relation des Deux Rebellions...*, s. 82, 108-109; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 48, 63-64.

¹⁰³ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 87-88; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 51-52.

¹⁰⁴ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 109-110; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 65.

verip Rusya'ya sefer ilân edileceğine dair aldatıcı bir görüntü yaratır ve isyancı liderleri sarayda toplanacak bir meşveret meclisine davet eder.¹⁰⁵ 23 Kasım 1730 Perşembe günü gerçekleşen bu meclise Kırım Hanı Kaplan Giray ve Patrona Halil arasındaki şiddetli münakaşa damga vurur.¹⁰⁶ Mecliste hazır bulunan devlet erkânı, Patrona Halil'in cüretkâr ve hâkimane tavrından son derece rahatsız olarak isyancı liderlerin ortadan kaldırılması gerektiğine kati surette karar verirler.¹⁰⁷ Buna uygun olarak iki gün sonra yeni bir meclisin toplanması ve nihaî kararların bu mecliste alınması üzerinde mutabakata varılır.¹⁰⁸ Sadrazam Damat Silahtar Mehmed Paşa, Şeyhülislâm Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi, Kırım Hanı Kaplan Giray ve Kaptan-ı Derya Canım Hoca Mehmed Paşa'nın iştirakleriyle tertip edilen gizli bir toplantıda, Kabakulak İbrahim Ağa'nın yaptığı plan¹⁰⁹ esas alınarak sarayda gerçekleşecek mecliste isyancı liderlerinin katledilmelerine karar verilir.¹¹⁰ 25 Kasım 1730 Cumartesi günü toplanan meşveret meclisine Patrona Halil, kul kethüdası Muslu, yeniçeri ağası Mehmed Ağa, Anadolu kazaskeri Zülâlî Hasan Efendi ve İstanbul kadısı İbrahim Efendi katılırlar.¹¹¹ Mecliste Patrona Halil, Muslu, Mehmed Ağa, İbrahim Efendi ve Zülâlî Hasan Efendi hakkındaki tayin, terfi ve taltiflerin sadrazam tarafından kendilerine bildirilmesini müteakip isyancı liderlerin ortadan kaldırılması planı fiile dökülür.¹¹² Meclisin yapılacağı odayı basan askerler tarafından Patrona Halil, Muslu ve Mehmed Ağa katledilirken¹¹³ İbrahim Efendi ile Zülâlî Hasan Efendi ise sürgüne gönderilmek bahanesiyle bindirildikleri bir gemide öldürülüp denize atılırlar.¹¹⁴ Patrona Halil ve diğer isyancı liderlerinin cesetleri sarayın önünde teşhir edilince şehirdeki taraftarları dehşete kapılıp firar ederler.¹¹⁵ Sadrazam, isyancılardan firar edip gizlenenleri bulmak için hummalı bir çalışma başlatır ve üç gün içerisinde 7.000 kişiyi katlettirir.¹¹⁶

¹⁰⁵ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 110; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

¹⁰⁶ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 110-114; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 65-68.

¹⁰⁷ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 114-115; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 68.

¹⁰⁸ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 114; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 67-68.

¹⁰⁹ Kaynak eserde, isyancıları ortadan kaldırma planınının Kabakulak İbrahim Ağa'ya ait olduğu belirtilmektedir, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 115, 116; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 68.

¹¹⁰ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 118-119; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 70.

¹¹¹ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 119; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

¹¹² *Relation des Deux Rebellions...*, s. 120-121; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 71-72.

¹¹³ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 69 (2 no.lu dipnot), 121-123; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 40 (numarasız dipnot), 71-72.

¹¹⁴ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 125-127; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 74-75.

¹¹⁵ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 123-124; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 73-74.

¹¹⁶ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 127-128; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 75-76.

Özellikle Patrona Halil'in hemşerileri olan İstanbul'daki Arnavutları hedef alan bir sindirme politikası takip edilir.¹¹⁷ Sultan ise isyancıların katledilmesinde emeği geçen devlet erkânını ödüllendirdikten¹¹⁸ sonra genel bir af ilân eder.¹¹⁹ *Relation*, Damat Silahtar Mehmed Paşa'nın 22 Ocak 1731'de görevden alınıp yerine Halep valisi Kabakulak İbrahim Paşa'nın sadrazam tayin edildiğini kaydettikten¹²⁰ sonra 1730 İsyanı'na ait bahsi kapatıp 1731'deki ikinci ayaklanma ile ilgili hadiseleri nakletmeye başlar. Yeni sadrazamın isyancılara karşı ifrat seviyesindeki sert muamelesi, 1730 İsyanı sırasında Et Meydanı'nda isyancılar tarafından tutulan defterlere isimlerini yazdırmak suretiyle kendilerini asker olarak kaydettiren, Sultan Mahmud'un cülûsunu müteakip cülûs bahşişi ve ulûfe almak suretiyle askerlik hizmetleri resmen tahakkuk eden 'eski isyancılar' yahut 'yeni askerler' olarak tavsif edilebilecek zümrenin hoşnutsuzluğu, temel gıda maddeleri fiyatlarının pahalılığı ve imparatorluğun muhtelif bölgelerinden İstanbul'a yönelik yoğun göçmen akışının şehirde yarattığı asayişsizlik ve III. Ahmed taraftarlarının tahrikleri ile sadrazamın ihmalkâr tutumu bu ikinci ayaklanmanın sebepleri olarak takdim edilir.¹²¹

Relation, 24-25 Mart 1731 gecesi vuku bulduğunu kaydettiği ikinci ayaklanmayı devrin Osmanlı kroniklerindeki anlatımla yer yer paralel seyreden kısmen de ayrışan tasvirlerle detaylı olarak nakletmektedir.¹²² *Relation*'un anlatımına göre Ağa Kapısı'nı basan isyancıların, yeniçeri ağası Muhsinzâde Abdullah Paşa'yı yaralayıp firara mecbur bırakmalarını müteakip olaylardan haberdar olan Sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa, Sultan I. Mahmud'u vaziyet hakkında bilgilendirmiş, sultanın huzurunda akdedilen meşveret meclisinin ardından isyanın kuvvet marifetiyle bastırılmasına karar verilmiştir.¹²³ Sadrazam, sabah olunca isyancılara saldırı için Sancak-ı Şerif de beraberinde olarak saraydan ayrıldığı sırada sarayın önünde isyancılarla savaşmak için bekleyen kalabalık bir ahaliyle karşılaşmış, onları da emrindeki kuvvetlere dâhil ederek

¹¹⁷ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 131-132; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 78-79.

¹¹⁸ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 128-130; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 76-77.

¹¹⁹ Bu genel af ilânı, 28 Kasım 1730'da vuku bulmuştur, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 132-133; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 79.

¹²⁰ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 133-134; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 79-80.

¹²¹ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 134-136; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 80-81.

¹²² *Relation des Deux Rebellions...*, s. 134-150; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 80-90. Krş. *Abdi Tarihi*, s. 62-65; *Subhî Tarihi*, s. 74-80; *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 35-43.

¹²³ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 137-138; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 81-82.

yeniçeri ağası Muhsinzâde Abdullah Paşa ve kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa'yla beraber Et Meydanı'nda toplanan isyancılara doğru yürüyüşe geçmiştir.¹²⁴ Et Meydanı'nda sultan taraftarı kuvvetlerle isyancılar arasında şiddetli bir çarpışma gerçekleşmiş, Sancak-ı Şerif'i taşıyan askerin dahi yaralandığı bu muharebede devlet erkânının komuta ettiği kuvvetler galip gelmekle beraber isyancı güruh imha edilemediğinden kati bir netice elde edilememiştir.¹²⁵ *Relation*, yakalanan isyancılardan elde edilen malumata göre isyanın tertipçilerinden birinin maktul sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın mehterbaşısı olduğunu, onun da Et Meydanı'ndaki çarpışmalarda katledildiğini belirtmektedir.¹²⁶ Aynı gün, şehirde sıkı emniyet tedbirlerine başvurulmuş, kahvehane, meyhane gibi tüm kamusal alanlar kapatılmış, firarî isyancıların ortaya çıkarılması için aramalara hız verilmiştir.¹²⁷ Sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa, isyancı olduğuna dair kuşku duyduğu herkesi katlettirirken Sultan I. Mahmud ise isyancıları ölü veya diri olarak teslim edenlere bahşiş vaadinde bulunduğu bu ödülü elde etmek amacıyla rastgele katliamlarda bulunmaya başlayan askerler şehre dehşet salmışlardır.¹²⁸ Buna rağmen isyan, ertesi gün yeniden patlak vermiş ve sayıları 3.500'ü bulan bir isyancı güruhu, şehrin farklı noktalarında yangın çıkarıp oluşan panik havasından istifadeyle Bedesten'i yağmalamak için harekete geçmişlerse de başarısız olmuşlardır.¹²⁹ *Relation*, birkaç gün süren bu son ayaklanma sırasında meydana gelen cinayet, yağma ve soygun hadiselerinin çokluğuna dikkat çekerek isyancıların belirli bir amaçlarının olmadığına, kendilerini dizginleyecek bir liderden de yoksun olduklarına hükmetmektedir.¹³⁰

Relation, devrin Osmanlı kaynaklarında bahsedilmeyen bir hususa temas ederek 25-26 Mart 1731 ayaklanmasının, maktul sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın eşi ve mahlu sultan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan tarafından tertiplendiğine dair birtakım şüphelerin varlığından söz etmektedir. *Relation*'a göre, öldürülen kocasının öcünü almak ve babasını yeniden tahta çıkarmak amacıyla askerlere rüşvet dağıttırıp onları

¹²⁴ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 139-140; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 83.

¹²⁵ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 140-143; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 83-85.

¹²⁶ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 143; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 85.

¹²⁷ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 143-144; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

¹²⁸ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 144; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 85-86.

¹²⁹ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 145; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 86.

¹³⁰ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 145-146; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 86-87.

ayaklandığı söylentileri üzerine Fatma Sultan, kuzeni Sultan Mahmud tarafından Eski Saray'a sürülmüştür.¹³¹ *Relation*'da Sultan Mahmud'un, III. Ahmed'den de kuşkulandığı, hatta bir ara kafes dairesi önündeki nöbetçi sayısını arttırmak suretiyle mahlu sultanı göz hapsine aldirdığı ancak hadiselerde bir dahli bulunmadığına kani olduktan sonra amcasına karşı baskıcı tutumunu hafiflettiği belirtilmektedir.¹³²

Alınan tüm tedbirlere rağmen şehirdeki kargaşa hâlinin devam ettiğine değinen *Relation* yazarı, Ramazan Bayramı'na tesadüf ettiğini belirttiği 7 Nisan 1731'de¹³³ vuku bulan yeni bir isyan girişiminden söz etmektedir.¹³⁴ Bu son teşebbüsün isyancılar üzerindeki baskıyı arttırmak noktasında daha istekli kıldığı sadrazam, isyancıların kökünü kazımak için harekete geçmiş ve iki haftadan az bir sürede 50.000 civarında şehir sakinini şehirden sürdürmüş yahut katlettirmiştir.¹³⁵ Ne var ki sadrazamın sert ve amansız tutumu şüphe çekmiş, isyancılara atfettiği önem abartılı bulunduğu gibi takip ettiği şiddetli usullerin de yeni bir isyana yol açacağından endişe edilmiş ve nihayet 11 Eylül 1731'de sadaret vazifesinden azledilmiştir.¹³⁶ *Relation*'un ikinci ayaklanmaya ait faslı, Kabakulak İbrahim Paşa'nın görevden alınmasıyla sona ermektedir. Bu noktadan eserin sonuna kadar devam eden kısım,¹³⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun takriben 1734 senesine¹³⁸ kadarki siyasî vaziyeti hakkında genel bir değerlendirme ve o tarihten itibaren vukua gelebilecek muhtemel hadiselerle dair birtakım tahminleri ihtiva etmektedir.

¹³¹ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 146-147; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 87.

¹³² *Relation des Deux Rebellions...*, s. 147; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 87-88.

¹³³ O seneki Ramazan Bayramı'nın 7 Nisan 1731 tarihine tesadüf ettiği yönünde *Relation*'da verilen bilgi hatalıdır. Zira hicri 1 Şevval 1143 tarihi, miladi 9 Nisan 1731 gününe tekabül eder.

¹³⁴ İstanbul'dan sürülen isyancıların bayram merasimini fırsat bilerek harekete geçecekleri duyulmuş, şehrin tüm kapıları kapatılarak şehir içinde ve dışında bulunan isyancılar arasındaki rabita kesilmek suretiyle bu isyan girişimi engellenmiştir, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 147-149; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 88-89.

¹³⁵ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 149-150; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

¹³⁶ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 150; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 89-90.

¹³⁷ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 151-164; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 90-97.

¹³⁸ Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın serasker tayin edildiği kaydını müteakip "Şu an bile böyle bir seferin gereksiz olduğu düşünülmemektedir." diye bahsedilen Safevilere yönelik askerî harekâta dair hazırlıklardan anlaşıldığı kadarıyla *Relation*'un naklettiği son hadiselerin 1734 yılının ilk aylarına ait olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 159-160; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 95.

1.3. KAYNAĞIN YAZARI

Kaynağın orijinal Fransızca nüshasında eserin kim tarafından yazıldığına dair açık bir kayıt bulunmamaktadır. İngilizce, İtalyanca ve Rusça tercümelerde de kaynak eseri kaleme alan şahıs hakkında herhangi bir malumata rastlanmamaktadır. Kaynağın iki Almanca versiyonundan bir tanesi, eserin Claude Alexandre De Bonneval (d. 1675-ö. 1747)¹³⁹ tarafından yazıldığını belirtmektedir.¹⁴⁰ Kaynağın yazarına dair tek ipucu söz konusu Almanca tercümedeki bu kayıttan ibarettir.

Tarihsel bir kaynak olarak *Relation*'dan istifade eden muahhar tarihçiler, eseri kaleme alan müellifin kimliği hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamışlardır. Çalışmalarında 1730-1731 isyanları esnasında vuku bulan hadiseleri nakledeken *Relation*'a yoğun şekilde müracaat eden Hammer ve Zinkeisen gibi Avrupalı tarihçiler, istifade ettikleri bu kaynağın mahiyet ve muhtevasına dair çok kısa bilgi vermişler, yazarı hakkında ise sessiz kalmışlardır.¹⁴¹ Hammer, *Relation*'u “Fransız elçisine ait rapor”¹⁴² olarak nitelerken Zinkeisen ise herhangi yorumda bulunmamıştır. Bu isimlere ait çalışmalar vasıtasıyla kaynağın varlığından haberdar olan Osmanlı tarihyazımının Türk temsilcileri, *Relation*'un niteliğine dair benzer yorumları tekrarladıkları gibi müellifinin kimliğini de aydınlatamamışlardır. Altınay'ın *Lâle Devri* başlığını taşıyan ve popüler tarihçiliğin izlerini yansıtan meşhur eserinin üçüncü baskısında, *İstanbul İhtilâlleri* ve

¹³⁹ Claude Alexandre de Bonneval, nam-ı diğer Humbaracı Ahmed Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. Ahmed Refik [Altınay], *Tesâvir-i Ricâl*, Kitâbhâne-i Askerî, İstanbul, 1331, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=303282&dkymId=4197> (Elde Edilme Tarihi: 16 Aralık 2020): s. 76-139; Mehmed Ârif, “Humbaracıbaşı Ahmed Paşa”, *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, III/18 (1328): ss. 1153-1157; IV/19 (1329): ss. 1220-1224; IV/20 (1329): ss. 1282-1286; M. Cavid Baysun, “Ahmed Paşa (Bonneval, Humbaracı Başı)”, *İA*, I (1978): s. 199; Abdülkadir Özcan, “Humbaracı Ahmed Paşa”, *TDVİA*, XVIII (1998): ss. 351-353; Harold Bowen, “Ahmad Pasha Bonneval”, *EP*, I (1986): s. 291-292; Fatih Yeşil, “Bir Fransız Maceraperestinin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Kont Alexander De Bonneval) Lâyihaları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2011): ss. 205-225; Uğur Demir, “Claude Aleksandre Comte De Bonneval”, *Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar* içinde (ed. Murat Hanılçe & Yunus Emre Tekinsoy), Selenge Yayınları, İstanbul, 2020: ss. 245-282; a. y., *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedi: Humbaracı Ahmed Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016; Berkes, *a.g.e.*, s. 64-66 ve notlar, Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 119, 237, 322-325; Hammer, *a.g.e.*, c. 14, özellikle bkz. 46. ve 47. Kitap; c. 15, 48. Kitap; Zinkeisen, *a.g.e.*, özellikle bkz. 6. Kitap 4. Bölüm, 7. Kitap 1. ve 2. Bölümler.

¹⁴⁰ [Claude Alexandre de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa)], *Besondere Nachricht...*, Ön Kapak.

¹⁴¹ Hammer, kitabının 1730-1731 isyanlarından bahseden kısmında Osmanlı vakayinamelerinden *Subhî Tarihi* ile Avusturya İmparatorluğu elçisi Ludwig von Talmann'a ait raporlar eşliğinde *Relation*'dan istifade etmektedir, *a.g.e.*, c. 14: s. 217-249. Zinkeisen, 1730-1731 isyanlarını bütünüyle *Relation*'a dayanmak suretiyle nakletmektedir, *a.g.e.*, s. 438-446.

¹⁴² Hammer, *a.g.e.*, c. 14: s. 223 (1 no.lu dipnot), 226 (2 no.lu dipnot), 247 (1 no.lu dipnot).

İstanbul İnkılâbları şeklindeki isimlendirmelerle boy gösteren *Relation*'un yazarı hakkında hiçbir değerlendirme yer almamaktadır.¹⁴³ Uzunçarşılı'nın umumî Osmanlı tarihi kitabındaysa *Relation*'un bir elçilik raporu olduğu yönündeki Hammer'e ait görüş tekrarlanmak suretiyle esere temas edilmektedir.¹⁴⁴ Aktepe'nin 1730 İsyanı ile ilgili hâlâ en fazla müracaat edilen çalışma olma unvanını koruyan *Patrona İsyanı (1730)* başlıklı çalışmasında, tarihsel bir kaynak olarak *Relation* ciddi mevki¹⁴⁵ ihraz etmekle birlikte eserin müellifine dair Hammer'in iddiaları nispeten ihtiyatlı bir surette yinelenmektedir.¹⁴⁶ Aktepe ayrıca, eserinde dönemin Fransız elçisi Marki de Villeneuve'ye ait mektuplardan da istifade etmiş; fakat bu mektuplarda ve *Relation*'da nakledilen hadiseler arasında esaslı bir mukayese yapmadığından *Relation*'un bu elçiye ait bir rapor olduğu görüşünü temellendirmeksizin kabul etmiştir.¹⁴⁷ 1730 İsyanı'nın birincil kaynakları hakkındaki değerlendirme yazısında Baykal ise, *Relation*'u önemli bir kaynak olarak görmekle beraber 'yabancılık' niteliği yüzünden Osmanlı müelliflerinin eserlerine kıyasla daha az muteber addettiği bu kaynağın yazarı hakkında yine Hammer'in iddiasına bağlı kalmıştır.¹⁴⁸ Son yıllarda *Relation*, niteliksel anlamda daha kapsamlı değerlendirmelere konu olmuştur. Karahasanoğlu, 1730 İsyanı hakkındaki "en ayrıntılı" Avrupalı kaynak olarak tanıttığı *Relation*'un Rusça tercümesinin varlığını keşfetmiş¹⁴⁹ ve *Relation*'un konuyla ilgili çağdaş diğer Avrupalı eserlere kaynaklık

¹⁴³ Ahmed Refik'in kitabında, söz konusu isimlendirmelerle *Relation*'a yapılan atıflarda bir miktar özensizlik göze çarpmaktadır. Meselâ, Zülâli Hasan Efendi'nin azliyle alâkalı olarak müracaat ettiği *Relation*'un ilgili sayfasında böyle bir kayıt bulunmamaktadır, *a.g.e.*, s. 119 (1 no.lu dipnot); krş. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 36. Keza Damat Nevşehirli İbrahim Paşa, Kethüda Mehmed Paşa ve Kaymak Mustafa Paşa'nın kabzedilen servetlerine ait bahiste *Subhî Tarihi*'nin yanında *Relation*'a da atıfta bulunmakta; fakat *Relation*'un söz konusu sayfasında Fransız parası cinsinden ifade edilen meblağların *Subhî Tarihi*'nde ifade edilen tutarların aynen karşılığı olmadığını ayrıca belirtmemektedir, *a.g.e.*, s. 121 (1 no.lu dipnot); krş. *Relation des deux Rebellions...*, s. 46; *Subhî Tarihi*, s. 155-156. Aynı şekilde Patrona Halil'in katledilmesini müteakip hesaplanan servetinin 3.500.000 franga ulaştığı yönünde doğrudan *Relation*'dan alıntılanan malumat da Ahmed Refik'in belirttiği üzere 95. değil, 59. sayfada yer almaktadır, *a.g.e.*, s. 153 (1 no.lu dipnot); krş. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 59 (1 no.lu dipnot). Altınay'ın *Relation*'a yaptığı diğer müracaatlardaysa sorun bulunmamaktadır, *a.g.e.*, s. 135 (1 no.lu dipnot), 147 (1 no.lu dipnot), 155 (1 no.lu dipnot).

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 217 (2 no.lu dipnot).

¹⁴⁵ Aktepe, başlangıcından isyancı liderlerinin katledilerek ortadan kaldırılmalarına kadar 1730 İsyanı'nı anlattığı "Bin Yediyüz Otuz İsyanının, Tertib ve Cereyan Tarzı" başlıklı kısımda, *Relation*'a müteaddit defalar atıfta bulunmuştur, *a.g.e.*, s. 131-180.

¹⁴⁶ Aktepe, "bu eserin o zaman gönderilen Fransa elçilik raporlarına istinaden yazıldığını tahmin ediyoruz" demektedir, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁴⁷ Aktepe, *a.g.e.*, s. 13, 69, 89, 93, 95, 96-97, 100, 117, 139, 140, 143, 152, 157, 164, 167, 171, 173, 180, 185.

¹⁴⁸ Öyle ki Baykal, *Relation*'un Jonas Hanway'in eserine kaynaklık ettiği yönünde Hammer'e ait diğer bir tespiti de yinelemektedir, *a.g.m.*, s. 178; krş. Hammer, *a.g.e.*, c. 14: s. 220 (1 no.lu dipnot).

¹⁴⁹ Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lâle Devri mi...", s. 83.

ettiğini ortaya koymuş¹⁵⁰; fakat yazarının kimliğini aydınlatamamıştır. Gezer de önemine dikkat çekip Zinkeisen vasıtasıyla içeriği hakkında malumat verdiği *Relation*'un yazarını belirtmemiştir.¹⁵¹ Son olarak Konrad, *Relation*'a nitelik ve içerik olarak benzerliğine dikkat çektiği, isyandan birkaç ay sonra kaleme alınan başka bir eserden bahsederek *Relation*'un muhtemel kaynağını tespit etmişse de eseri kaleme alan kişiye dair herhangi bir malumat vermemiştir.¹⁵² Bu araştırmacılara ait çalışmalarla *Relation* hakkındaki bilgi dağarcığı oldukça genişlemekle birlikte eserin kim tarafından kaleme alındığı hususu gizemini korumaya devam etmiştir. Bu sır perdesi, birkaç yıl önce ilk defa olarak *Relation*'un yazarı hakkında bir görüş serdedilmesiyle biraz olsun aralanmıştır. Osmanlı-Rus ilişkilerine ait kapsamlı çalışmasında *Relation*'un Rusça tercümesinden istifade eden Taki, bu mühim kaynağın yazarının Claude Alexandre De Bonneval olduğunu öne sürmüştü¹⁵³; fakat bu önemli iddiaya dair izahatta bulunmamıştır.

Kaynağın orijinalinin Fransızca yazılmış olması ve eserin içeriğinde müellifin Fransızlara yönelik özel bir alâka duyduğunu gösteren muhtelif delillere rastlanması sebebiyle onun bir Fransız tarafından kaleme alındığı düşüncesi akla gelmektedir. Gerçekten de 1730-1731 isyanları ile ilgili hadiseler ve isyanlar bahsinde adı geçen kişiler hakkındaki değerlendirmelerde müellifin Fransızlara dönük bu ilgisi belli olmaktadır. Meselâ, isyancıların gayrimüslimlere dönük tutumundan bahsederken Fransızların isyan sırasında karşılaştıkları muamelelere ayrı bir parantez açılmaktadır.¹⁵⁴ İstanbul'da bulunan diğer hiçbir sefirin isyancılarla ilişkileri hakkındaki malumata rastlanmazken Fransız elçisi ve Fransız sefaret tercümanının isyancılarla yaşadığı bir hadiseye yer verilmesi de yine bunun bir başka örneğini teşkil etmektedir.¹⁵⁵ Keza Hâfız Ahmed Paşa ve Topal Osman

¹⁵⁰ Charles Perry ve John Montagu'ya ait eserlerde *Relation*'dan yapılan aynen iktibaslar için bkz. Karahasanoğlu (haz.), *a.g.e.*, s. 4-6.

¹⁵¹ Gezer, *a.g.b.*, s. 336. Bu bildiri metninde, *Relation*'un da aralarında olduğu pek çok "matbu" eser, "yazma" başlığı altında ele alınmaktadır.

¹⁵² Konrad, *a.g.m.*, s. 371-372 (27 no.lu dipnot), 374-375 (36 no.lu dipnot).

¹⁵³ Taki, *a.g.e.*, s. s. 251 (27 no.lu sonnot).

¹⁵⁴ *Relation* yazarı, Galata'daki Yahudilere ve Ortodoks Rumlara ait evlere ve kiliselere yönelik yağmacılık ve soygunculuk girişimlerine rağmen isyan hadiselerinin hemen akabinde Prens Adaları'na kaçan Fransızlara ait mesken ve ibadethanelerin isyancıların hakaretine maruz kalmadığını belirttikten sonra bu muamelenin Fransızlar tarafından rüşvet verilen bazı isyancıların onlara ait mesken ve ibadethaneler önünde nöbet tutarak olumsuz hadiseler vukuunun önüne geçmelerinden ileri geldiğini nakletmektedir, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 53-54; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 30.

¹⁵⁵ *Relation*'daki anlatıma göre, kaptan-ı deryalık vazifesine getirilmesi sebebiyle Hâfız Ahmed Paşa'ya Fransız sefiri Marki de Villeneuve tarafından gerçekleştirilen tebrik ziyaretini kıskanan isyancıların yeniçeri ağası Saraç Mehmed Ağa, sefaret tercümanını çağırıp aynı muamelenin kendisine karşı da icrasını

Paşa gibi devrin yetkilileri hakkında bilgi verilirken bunların Fransızlarla tesis ettiği iyi münasebete yapılan vurgu¹⁵⁶ da eserin müellifinin bir Fransız olduğunu düşündürmektedir. Kaynağın Fransızca orijinalinin Protestan bir Fransız (*Huguenot*) tarafından yayınlandığı, İngilizce tercümesine ait neşrin de yine bu gruba mensubiyeti muhtemel bir kişi tarafından deruhte edildiğine dair bu çalışmanın ‘Kaynağın Mahiyeti’ başlıklı kısmında sergilenen bulgular, kaynak eserin müellifinin de Protestan bir Fransız yahut onlarla teması bulunan bir Fransız olduğunu düşündürmektedir. Bu dönemde pek çok Avrupa ülkesinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu’na da iltica ettikleri tespit edilen *Huguenot*ların varlığı bilinmektedir. Hatta bunlardan birinin Damat Nevşehirli İbrahim Paşa’ya askerî reform tavsiyesini havi bir takrir de takdim ettiği malumdur.¹⁵⁷ Hammer’in verdiği malumattan hareketle Berkes, söz konusu kişinin De Rochefort adındaki Protestan bir Fransız subayı olduğunu iddia etmiştir.¹⁵⁸ Dönemin Fransa elçisi Marki De Bonnac’ın yaptığı manevralar ile Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa’nın Avusturyalıların dikkatini celp etmekten duyduğu endişe neticesinde kısa bir süre sonra İstanbul’dan uzaklaştırıldığı¹⁵⁹ ve askerlik mesleğiyle ilgili olarak kaleme aldığı bir kitabı 1744’te

talep etmiş, Fransız elçilerinin yeniçeri ağalarına daha evvel böyle bir ziyarette bulunmadıkları yanıtını alınca tercümanı isyancı liderlerinden Muslu’ya göndermiş, Muslu ise sefirin ziyareti söz konusu olmadığı takdirde en azından hediye göndermesini salık vermiş, tercüman da yine böyle bir geleneğin varlığından haberdar olmamakla birlikte bu talebi sefire ileticeği vaadinde bulunmuş, tercümanın vaadinden hoşnut kalan Muslu da isyan sırasında İstanbul’daki Fransızlara yönelik müspet tavrının bir ödülü hak ettiğini tercümana ifade etmiştir. Bkz. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 95-96; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 56.

¹⁵⁶ *Relation* müellifi, Hâfiz Ahmed Paşa hakkındaki malumat notunda onu şöyle tanımlamaktadır: “İfa ettiği tüm büyük hizmetlerde, özellikle de Kudüs’teki mabedin tamiratıyla alakalı meselede, Fransızlara olan muhabbetinin en açık delilleri görülmüş Çerkes Osman Paşa’nın oğludur...”. Bkz. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 57 (1 no.lu dipnot); *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 33, dipnot. Topal Osman Paşa ise “*Fransızlara daima ciddi bir temayül izhar eden*” biri olarak tavsif edilmektedir, *a.g.e.*, s. 152; *a.g.e.*, s. 91.

¹⁵⁷ Bu takrir, bir Hıristiyan subayı ile bir Osmanlı zabiti arasında diyalog şeklinde kaleme alınmış olup Damat Nevşehirli İbrahim Paşa’nın sadaretinin ilk yıllarında kendisine takdim edilmiştir. Muhtevası itibariyle takrirda Avusturya’nın Osmanlılar karşısındaki askerî üstünlüğünün sebepleri ve Avusturya ile sulhun gerekliliği gibi hususlar tartışılmaktadır. Hıristiyan subayın Avrupa siyasetine vâkıf olduğunu gösterecek ifadelerde bulunması sebebiyle takririn o dönemde Osmanlı hizmetine giren bir askerî uzman tarafından kaleme alındığı öne sürülmüştür. Söz konusu takrir, bazı araştırmacılar tarafından Osmanlı İmparatorluğu’ndaki reform teşebbüslerinin ilk örneklerinden biri olarak takdim edilmiştir. Takririn Latin harfleriyle neşri için bkz. Faik Reşit Unat, “Ahmet III. Devrine Ait Bir Islahat Takriri: Muhayyel Bir Mülâkatın Zabıtları”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, I/2 (1941): ss. 107-121, <https://s3.amazonaws.com/kaynakca/d8b0df75-3543-466e-b830-2a42f30d547e/> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020). Takrir hakkında yorumlar için bkz. Berkes, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁵⁸ Hammer, *a.g.e.*, c. 15, s. 68, 349-352; Berkes, *a.g.e.*, s. 47-49.

¹⁵⁹ Hammer, *a.g.e.*, c. 15, s. 352; Berkes, *a.g.e.*, s. 48.

Lozan'da yayınladığı¹⁶⁰ bilinen Rochefort'un, o sıralarda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunmadığı bilinmektedir. *Relation*'da nakledilen 1730-1731 isyanları ile müteakip hadiselerle tanık olmadığından bu kalem ehli Protestan Fransız zabitanın eserin müellifi olmadığı söylenebilir. *Huguenot* bağlantısından devam edildiği takdirde kaynak eserin müellifi olmak noktasında yeni bir namzet belirlemektedir. Claude Alexandre de Bonneval'in Fransız donanması hizmetinde bulunduğu sıralarda *Huguenot*larla iyi ilişkiler geliştirdiği¹⁶¹ ve Müslüman olup Osmanlı hizmetine girdikten sonra İsviçre'ye göç etmiş Fransız Protestanlarını Rumeli'de iskân etme teklifini havi bir takriri Osmanlı yetkililerine sunduğu¹⁶² belirtilmektedir. Katolik bir Fransız¹⁶³ olmakla beraber Bonneval'in *Huguenot*lara antipati beslememe sebebinin sahip olduğu hürriyetçi fikirlerden ileri geldiği zannedilmektedir.¹⁶⁴ Voltaire (d. 1694-ö. 1778) ve Leibniz (d. 1646- ö. 1716) gibi devrin meşhur entelektüelleriyle de mektuplaştığı¹⁶⁵ bilinen Bonneval ile daha evvel temas edildiği üzere Rousseau gibi Fransız hürriyetçiliğinin simge isimlerinden birine ait kitabı neşreden Jean Neaulme'yi aynı çizgide buluşturan şeyin, aralarındaki bu fikrî imtizaç olduğu düşünülebilir. Bonneval'in Hıristiyan iken de İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da dinle ilişkisini belirli bir mesafede tuttuğu¹⁶⁶ ve Osmanlı hizmetindeyken İbrahim Müteferrika ve Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi-zâde Said Efendi gibi teceddütperver şahsiyetlerle sıkı ilişkileri olduğu¹⁶⁷ düşünüldüğünde bu husus daha iyi anlaşılmaktadır.

¹⁶⁰ Monsieur de Rochefort, *Ordonnances du Roy, Concernant l'Infanterie Française Ordinaire; ou Recueil Abregé de Toutes les Ordonnances Rendues à Son Sujet...*, 2 cilt, Bousquet & Compagnie, Lozan, 1744: <https://books.google.com.tr/books?id=SMITAAAACAAJ> (Cilt 1) & <https://books.google.com.tr/books?id=OBEPAAAAQAAJ> (Cilt 2). Berkes, yayın tarihini sehven 1774 olarak ifade ettiğinden bu kitabın De Rochefort'un kendisi tarafından değil, onun ailesinden biri tarafından yazıldığını belirtmektedir, *a.g.e.*, s. 67 (10 no.lu sonnot).

¹⁶¹ Berkes, Bonneval'in o dönemlerde bir *Huguenot* merkezi olan La Rochelle Denizcilik Okulu'nda eğitim gördüğünü ifade etmekte ve onun *Huguenot*lara beslediği sempatinin bu okulda geçirdiği yıllardan kalma olduğu tahmininde bulunmaktadır, *a.g.e.*, s. 47, 72 (51 no.lu sonnot).

¹⁶² Hammer, *a.g.e.*, c. 15, s. 68 (2 no.lu dipnot).

¹⁶³ Berkes, *a.g.e.*, s. 72 (51 no.lu dipnot).

¹⁶⁴ Humbaracı Ahmed Paşa'nın Batı ve Doğu tarzlarında döşettiği iki odadan oluşan Beyoğlu'ndaki evinde, hürriyetperver Osmanlıları misafir ettiği belirtilmektedir. Bkz. [Altınay], *Tesâvir-i Ricâl*, s. 126; Abdülkadir Özcan, "Humbaracı Ahmed Paşa", s. 352.

¹⁶⁵ Yeşil, *a.g.m.*, s. 208, 224.

¹⁶⁶ Berkes, "inançsız bir tip" olarak nitelediği Bonneval'in, Katolik bir Hıristiyan iken de Müslüman olduktan sonra da dindar bir kişi olmadığına dikkat çekmektedir, *a.g.e.*, s. 64, 72 (51 no.lu sonnot). Ahmed Refik de bu hususa değinerek Bonneval'in Müslüman olmasını müteakip yazdığı bir mektupta İsveç Kralı'nın (I. Frederik) ona "*en nihayet bir din sahibi olabildin!*" dediğini nakletmektedir, *Tesâvir-i Ricâl*, s. 109.

¹⁶⁷ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi-zâde Said Efendi, Humbaracı Ahmed Paşa'yı müşavirlik hizmetinde istihdam için Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya tavsiye eden kişi olmuştur. Bkz. [Altınay], *Tesâvir-i Ricâl*,

Relation'un yayınlandığı dönemde Claude Alexandre de Bonneval'e atfedilen pek çok hatırat neşredilmiştir.¹⁶⁸ 18. yüzyıl Avrupası'nda meşhur bir kişilik olan, Osmanlı hizmetine girdikten sonraysa tam manasıyla bir merak unsuruna dönüştüğü anlaşılan Bonneval'in, bu eserleri kendisinin kaleme alıp almadığı hususu tartışmalıdır.¹⁶⁹ Ancak hatıratın ihtiva ettiği bazı malumatla onun yaşamöyküsü belirli ölçüde uyumluluk sergilediğinden söz konusu eserlerin en azından bir kısmının kendisine ait olduğu ileri sürülebilir.¹⁷⁰ Bununla birlikte *Relation*'da nakledilen hadiselerin söz konusu eserlerde

s. 93; Özcan, *a.g.m.*, s. 351. İbrahim Müteferrika ise Macarları Avusturya hâkimiyetine karşı ayaklandırma girişiminde Humbaracı Ahmed Paşa'ya destek vermekle kalmamış, bu plânın onun yediyle icrası için devrin sadrazamı Muhsinzâde Abdullah Paşa'ya telkinlerde bulunmuştur. Bkz. Mehmed Ârif, *a.g.m.*, s. 1224.

¹⁶⁸ Bonneval'e atfedilip Fransızca, İngilizce, Almanca ve Felemenkçe olarak yayınlanan hatıratın bazıları şunlardır: *A Complete History of the Wars in Italy, Containing A Particular Account of all the Battles, Sieges, &c. Likewise a true Relation of the most secret Intrigues and Negotiations of the Courts of France, Spain, Germany and Savoy*, İng. tr. J. Sparrow, ed. W. Mears & Olive Payne, Londra, 1734, <https://books.google.com.tr/books?id=L6kBAAAAQAAJ&pg> (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020); *Memoirs Du Comte De Bonneval, Ci-devant General d'Infanterie au service de Sa Majesté Impériale & Catholique*, 3 cilt, Londra, 1737, <https://books.google.com.do/books?id=ffVdAAAACAAJ> (Cilt 1) & <https://books.google.com.tr/books?id=7mKCfrVj4WMC> (Cilt 2) & <https://books.google.com.tr/books?id=9HovvwXRg90C> (Cilt 3) (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020); *Nouveaux Memoires Du Comte De Bonneval, Ci-devant General d'Infanterie au Service de S. M. Imperiale & Catholique. Contentant Ce qui lui est arrivé de plus remarquable durant son séjour en Turquie*, ed. Jean Van Duren, Lahey, 1737, https://books.google.com.tr/books?id=_0JaAAAAACAAJ (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020); *Merckwürdiges Leben des Grafen von Bonneval, Ehedessen Kaiserlicher General der Infanterie, Anitzo aber commandirender Bassa über eine Türckische Armee, Aus dem Französischen übersetzt*, Hamburg, 1737, <https://books.google.com.tr/books?id=SwlZAAAACAAJ> (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020); *Memoirs Du Comte De Bonneval, Ci-devant General d'Infanterie au service de Sa Majesté Impériale & Catholique a present dit Osman-Bassa*, Londra, 1738, <https://books.google.com.do/books?id=K8w5AAAAACAAJ> (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020); *Het Leven Van Den Grave Van Bonneval, Door hem zelf Beschreven*, 3 cilt (2 kitap), ed. Johannes Van Duren, Lahey, 1739, <https://books.google.com.tr/books?id=gepWAAAACAAJ> (Cilt 1 ve 2) & <https://books.google.com.tr/books?id=pepWAAAACAAJ> (Cilt 3) (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020); *Anecdotes Turques ou Nouveaux Memoires Du Comte De Bonneval, Depuis son rappel a la Cour Ottomane, jusqu'au mois d'Avril 1741*, ed. Jean Brodelet, Utrecht, 1741, <https://books.google.com.tr/books?id=HblafUKWFeUC> (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020); *Memoirs of the Bashaw Count Bonneval, From his Birth to his Death*, E. Withers, Londra, 1750, <https://books.google.com.tr/books?id=ZKo0AAAAMAAJ> (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020); *Memoires Du Comte De Bonneval, Ci-devant Général d'Infanterie au service de Sa Maj. Impériale & Catholique*, 3 cilt, Londra, 1755, <https://books.google.com.tr/books?id=JQ8dnCrCKh0C> (Cilt 1) & <https://books.google.com.tr/books?id=d2FASFsSLcMC> (Cilt 2) & <https://books.google.com.tr/books?id=i9JSbfU7zbYC> (Cilt 3) (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020).

¹⁶⁹ Hammer ve Zinkeisen, bu hatıraların Bonneval tarafından yazıldığı hususundaki şüphelerini izhar etmektedirler, *a.g.e.*, c. 15, s. 321; *a.g.e.*, s. 461 (93 no.lu dipnot).

¹⁷⁰ Yeşil, Humbaracı Ahmed Paşa'nın askerlikle ilgili bazı düşüncelerinin ölümünden sonra neşredilen hatıralarından birinde çok benzer biçimde ifade edildiğini göstermektedir, *a.g.m.*, s. 211 (23 no.lu dipnot). Yeşil'in temas ettiği pasajlar, Humbaracı Ahmed Paşa henüz hayattayken kendisine atfedilerek neşredilen hatıratın bazısında da aynen yer almaktadır. Krş. *Memoirs Du Comte De Bonneval...*, c. 3, Londra, 1737: s. 179-193; *Nouveaux Memoires Du Comte De Bonneval...*, ed. Jean Van Duren, Lahey, 1737: s. 247-266; *Memoirs Du Comte De Bonneval...*, Londra, 1738: s. 463-475.

yer almadığını da belirtmek icap eder. Bu hatırat kayıtlarına ait ilk örneklerin ekseriyet itibariyle *Relation* ve tercümelerine ait neşirlerin gerçekleştiği senelere ait olması, *Relation*'un da Bonneval tarafından kaleme alınan yahut ona atfedilen bir eser olduğunu düşündürmektedir.

Claude Alexandre de Bonneval, Müslüman olup Ahmed Paşa ismini almak suretiyle Osmanlı ordusunda modern usullere uygun bir humbaracı sınıfı teşkil etmesi için humbaracıbaşılık vazifesine getirildiği gibi Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkiler konusunda Osmanlı sadrazamlarına müşavirlik hizmeti de vermiş ve vazifesinin gereği olarak o sıralarda pek çok tahrir kaleme almıştır.¹⁷¹ Humbaracı Ahmed Paşa tarafından yazıldığı kesin olarak tespit edilen bu tahrirler, askerî meseleleri ve dönemin Avrupa siyasetini konu almaktadır. *Relation*'un son satırlarında Polonya Veraset Savaşları ile ilgili birtakım öngörüler içeren kısım,¹⁷² Avrupa ahvâlini yakından takip ettiği gibi görüşleriyle Osmanlı haricî siyasetine de istikamet tayin eden Humbaracı Ahmed Paşa'nın kaleminden çıkmış gibi görünmektedir.¹⁷³

Claude Alexandre de Bonneval, 1729 yılında Osmanlı topraklarına iltica ettikten sonra Bosna valisi Topal Osman Paşa'nın hizmetine girmiş¹⁷⁴ ve 1730 yılında İstanbul'a davet

¹⁷¹ Bu tahrirlerden 1746 tarihli olup Avusturya Veraset Savaşları esnasında Avrupa ahvâline dair malumat ihtiva eden ikisi, yayınlanmıştır. Bkz. Mehmed Ârif, *a.g.m.*, s. 1283-1286. Humbaracı Ahmed Paşa'nın 1731 yılında yazdığı Avusturya İmparatorluğu'nun devlet teşkilâtına ait detaylı bilgiler içeren tahriri ile İspanya Veraset Savaşları'ndan (1701-1714) Avusturya Veraset Savaşları'na (1740-1748) kadar kısa bir Avrupa tarihini ihtiva eden 1738 veya 1739 senesinde kaleme alınmış diğer bir tahriri, Yeşil'in makalesinde tafsilatıyla nakledilmiştir, *a.g.m.*, s. 213-224. Humbaracı Ahmed Paşa'ya ait olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mahfuz bulunan Avrupa ahvâliyle alakalı iki tahrir ise henüz yayınlanmamıştır. Bkz. BOA.C.HR. 141/7009; BOA.C.HR. 158/7897.

¹⁷² *Relation* yazarı, Sultan Mahmud'un barış yanlısı bir padişah olduğunu belirterek onun Avrupa'daki konjonktürde Osmanlı İmparatorluğu'nu Stanislas Leszczynski lehine Polonya Veraset Savaşları'na müdahil kılmak için gayret gösteren devletlerin (Fransızların) üstü kapalı vaatlerine kanmayacağını ve savaşa taraftar olmayan diğer Osmanlı devlet erkânı marifetiyle söz konusu çabaların daha evvel de olduğu gibi yine başarısızlıkla sonuçlanacağını kendinden emin bir şekilde dile getirmektedir. Bkz. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 163-164; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 97.

¹⁷³ Humbaracı Ahmed Paşa, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında tarafları bağlayıcı bir ittifak yapılmasına taraftar olarak bu anlaşma gerçekleşmedikçe Osmanlıların Polonya Veraset Savaşları'na doğrudan müdahil olmasına karşı çıkmıştır. Bkz. *Tesâvir-i Ricâl*, s. 96, 103-104. Bundan hareketle Polonya meselesine dair *Relation*'da rastlanan böylesi kati fikirler, bahis mevzuu satırların Humbaracı Ahmed Paşa'ya ait olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

¹⁷⁴ 1730 İsyanı patlak verdiği (28 Eylül 1730) esnada ve Sultan I. Mahmud'un cülûsu (2 Ekim 1730) sırasında Topal Osman Paşa'nın vazifesinin Bosna valiliği olduğu belirtilmektedir. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Topal Osman Paşa", *TDVİA*, XLI (2012): s. 244-245; M. Münir Aktepe, "Topal Osman Paşa", *İA*, XII/1 (1979): s. 440. Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadareti devrindeki vilâyet tayin ve tevcihlerini muhtevî bir tevcihat defterinde Bosna vilâyetine ait son kaydın, 6 Cemaziyülevvel 1142 [27 Kasım 1729] tarihinde Hüdaverdi Paşa-zâde Ahmed Paşa uhdesine işlendiği görülmektedir. Bkz. Fahameddin Başar, *Osmanlı*

edildiği esnada 1730 İsyanı patlak verince bir süre Edirne’de bekledikten sonra Gümülcine’ye nakledilmiştir.¹⁷⁵ Himayesini gördüğü Topal Osman Paşa’nın 10 Eylül 1731’de sadarete tayinini müteakip humbaracıbaşılık vazifesine getirilmiştir.¹⁷⁶ Topal Osman Paşa’nın azledilip Hekimoğlu Ali Paşa’nın 12 Mart 1732’de sadrazam tayin edilmesinden sonra bu kez de onunla teşrik-i mesaide bulunmuştur.¹⁷⁷ *Relation*’da, bilhassa Hekimoğlu Ali Paşa’dan oldukça müspet ifadelerle bahsedilmektedir:

Ali Paşa, Frenkler nezdinde kendisini makbul kılan birçok evsafa doğuştan sahip bulunan, onlara göstermiş olduğu insaniyet ve hürmet hissiyatıyla da seleflerinin yaptıklarının ötesine geçen bir vezirdir. O, Türk olsun Hıristiyan olsun herkese karşı merhamet doludur. Üstelik cömert, hatırşinas, mütedeyyin, sulhperver ve sabitkademdir. Bunların onun tabîi seciyesi olduğunun delili, hareket tarzında yapmacık hiçbir şey bulunmamasıydı ki şayet sahiden öyle biri olmasaydı, sadarette bulunduğu iki sene boyunca bunun aksini izhar edecek bazı ipuçları verebilirdi...¹⁷⁸

Humbaracı Ahmed Paşa’nın bu övgü dolu ifadelerle himayesini gördüğü sadrazama minnettarlığını ifade etmek istemiş olabileceği düşünüldüğünde, söz konusu satırlar daha anlamlı hâle gelmektedir.

Eldeki bütün veriler ışığında, Müslüman olup Osmanlı hizmetine girerek Humbaracı veya Humbaracıbaşı Ahmed Paşa diye bilinmeye başlayan Claude Alexandre De Bonneval’in *Relation*’un yazarı olduğunu söylemek mümkün görünmekteyse de daha kati deliller elde edilinceye dek ihtiyatlı bir yaklaşımı benimsemek yerinde olacaktır. Bununla birlikte *Relation* yazarının Claude Alexandre De Bonneval olduğu görüşü, hâlihazırda yaygınlık kazanmaya başlamıştır. *Relation*’un Fransızca orijinal nüshası ile tercümelerinin mahfuz bulunduğu muhtelif kütüphanelerin katalog kayıtlarında, bu eserin yazarı olarak Claude Alexandre De Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) ismine tesadüf edilmektedir.¹⁷⁹

Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997: s. 48. Buna binaen Topal Osman Paşa’nın Bosna valisi olarak tayini 1730 yılı içerisinde gerçekleşmiş olmalıdır.

¹⁷⁵ “Ahmed Boneval” şeklindeki kendisine ait mührün da bulunduğu bir arzuhâlde, İstanbul’a gelmek üzere Saraybosna’dan hareket edip Edirne’ye vardığı sırada isyanın patlak verdiği ve bir divan çavuşu marifetiyle buradan Gümülcine’ye nakledildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu arzuhâl için bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.m.*, s. 1153-1155.

¹⁷⁶ Özcan, “Humbaracı Ahmed Paşa”, s. 351; Baysun, “Ahmed Paşa (Bonneval, Humbaracı Başı)”, s. 199; Bowen, “Ahmad Pasha (Bonneval)”, s. 292.

¹⁷⁷ Özcan, “Humbaracı Ahmed Paşa”, aynı yer; Baysun, “Ahmed Paşa (Bonneval, Humbaracı Başı)”, aynı yer; Bowen, “Ahmad Pasha (Bonneval)”, aynı yer.

¹⁷⁸ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 155-156; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 93.

¹⁷⁹ Kaynak eserin Fransızca orijinaline ait nüshalar; Cambridge Üniversitesi ve Oxford Üniversitesi kütüphanelerinde “Kumbaracıbaşı Ahmed Paşa”, Bavyera Eyalet Arşivi ile Erlangen-Nürnberg

1.4. KAYNAK ESERİN KAYNAKLARI

Relation'un orijinal Fransızca nüshası ile bütün tercümelerinde “İstanbul’da kaleme alınmış eserlerden derlendiği”¹⁸⁰ kaydı mevcuttur. 1730-1731 isyanları hakkında kaleme alınan devrin Osmanlı kronik ve vakayinamelerinin ihtiva ettiği kayıtlar ile *Relation*’da nakledilen hadiseler arasında dikkat çekici benzerlikler bulunduğu göz önüne alındığında, *Relation*’un mehazı olarak işaret edilen “İstanbul’da kaleme alınmış eserler”in Osmanlı müelliflerine ait eserler olduğu akla gelmektedir. Ancak bunun böyle olmadığı ve *Relation* yazarının başka bir eseri büyük ölçüde iktibas etmek suretiyle eserini terkip ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynak eserin esas mehazı, *Relation Historique, Exacte et Détaillée de la Dernière Révolution Arrivée à Constantinople*¹⁸¹ başlığını taşıyan, benzer formatta kaleme alınmış bir eserdir. Eserin başlığını, *İstanbul’da Vuku Bulan Son İhtilâle Ait Sahih, Mufassal ve Tarihi Rapor* şeklinde tercüme etmek mümkündür. Toplam 110 sayfadan oluşan bu eser, *Mercure de France* gazetesinin 1731 yılı Nisan sayısının eki olarak yayınlanmıştır. Eserin alt başlığı olarak verilen kısımda müellifinin “Türk bir efendi” olduğu belirtilmekteyse de bu Türk efendinin kimliğiyle ilgili açık bir kayıt bulunmamaktadır. Aynı alt başlıkta “başkaca lâyiha/muhtıra/vakayinamelerden derlendiği” belirtilerek eserin kaynaklarına da işaret edilmektedir.

Üniversitesi Kütüphanesi’nde “Claude Alexandre de Bonneval” ve Cluj-Napoca Üniversitesi Merkez Kütüphanesi’nde ise “Ahmet Paşa” ismiyle kayıtlıdır. Bkz. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, https://idiscover.lib.cam.ac.uk/permalink/f/t9gok8/44CAM_ALMA21413830490003606 (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020); Oxford Üniversitesi Kütüphanesi, <http://solo.bodleian.ox.ac.uk/permalink/f/89vilt/oxfaleph015171389> (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020); Bavyera Eyalet Arşivi, <https://opacplus.bsb-muenchen.de/metaopac/search?View=default&oelcno=68244689> (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020); Erlangen-Nürnberg Üniversitesi Kütüphanesi, [https://katalog.fau.de/TouchPoint/start.do?Query=+1035%3D%22BV001561344%22+IN+\[2\]&View=uer&Language=de&Branch=](https://katalog.fau.de/TouchPoint/start.do?Query=+1035%3D%22BV001561344%22+IN+[2]&View=uer&Language=de&Branch=) (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020); Cluj-Napoca Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, http://aleph.bcuccluj.ro:8991/F/?func=find-b&find_code=OCN&request=1043069098 (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020).

¹⁸⁰ *Relation des Deux Rebellions...*, Ön Kapak; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, Ön Kapak; *Besondere Nachricht...*, Ön Kapak; *Izvestie...*, Ön Kapak. İtalyanca tercümedeyse “İstanbul’daki yazma eserlerden (*manuscritti*) derlendiği” belirtilmektedir, *Storia delle due ribellioni...*, Ön Kapak.

¹⁸¹ Anonim, *Relation Historique, Exacte et Détaillée, De la dernière Révolution arrivée à Constantinople, écrite d’abord en Turc par un Effendi; avec plusieurs circonstances de cet Evenement, tirées d’autres Memoires. Supplement Du Mercure De France, du mois d’Avril 1731.*, Paris, 1731, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6352440t/f213.item> (Elde Edilme Tarihi: 4 Aralık 2020): s. 827-945. Metin içerisinde ve dipnotlarda bundan sonra kısaca *Relation Historique* olarak yer verilecektir.

Relation Historique, 1730 İsyanı'nı başlangıcından sonuna dek anlatmakta; fakat *Relation*'da bahsedilen ikinci ayaklanma ve müteakip hadiselerden bahsetmemektedir. Eserin hitamını müteakip 8 sayfalık bir mektup bulunmaktadır.¹⁸² Paris'teki bir *Mercure de France* okuru tarafından gönderilen 30 Nisan 1731 tarihli bu mektup, *Relation Historique*'deki 1730 İsyanı tasvirine yönelik bazı eleştiriler ile birtakım ilâve bilgileri ihtiva etmektedir. Mektubun yazarının kimliği ise açıkça belirtilmemektedir.

Mercure de France gazetesinin başka bir sayısında¹⁸³ yer alan malumattan anlaşıldığı kadarıyla *Relation Historique*, yayımlandığı 1731 yılında, bir mecmua suretinde ayrıbasım olarak neşredilmiştir.¹⁸⁴ Kaleme alınışının üzerinden kırk yıl geçtikten sonra eserin Almanya'da neşredilen ikinci bir baskısına rastlanmıştır (1771).¹⁸⁵ Bu ikinci baskı esas alınarak 1773 yılında ise Almancaya tercüme edilip yine mecmua suretinde yayınlanmıştır.¹⁸⁶

Relation Historique, ilk defa Felix Konrad tarafından keşfedilmek suretiyle bilim dünyasına tanıtılmıştır. Konrad, *Relation*'un büyük ölçüde *Relation Historique*'nin "gözden geçirilip genişletilmiş bir versiyonu" olduğunu doğru olarak tespit etmişse de *Relation Historique*'nin 1730 İsyanı sırasında yahut isyandan çok kısa bir süre sonra kaleme alındığı düşünülen *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkîç'de Terkîb Olunmuştur* başlıklı Türkçe kroniğin "erken tarihli bir Fransızca tercümesi" olduğunu iddia ederken ise yanlış gibi görünmektedir.¹⁸⁷ Zira Konrad, iki kaynağın ortak olarak naklettiği

¹⁸² Anonim, "Lettre écrite de Paris le 30 Avril 1731. au sujet de la Révolution de Constantinople, contenant quelques faits Anecdotes, et qui peut servir de récapitulation à la Relation de cet événement", *Relation Historique...* içinde, s. 938-945.

¹⁸³ *Mercure de France: Dédié au Roy.*, ed. Guillaume Cavelier vd., Paris, Mayıs 1731: s. 1092-1093, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k63505780?rk=107296;4> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

¹⁸⁴ Anonim, *Relation Historique, Exacte et Détaillée, De la dernière Révolution arrivée à Constantinople, écrite d'abord en Turc par un Effendi; avec plusieurs circonstances de cet Evenement, tirées d'autres Memoires, avec une Lettre P. S. sur les différentes Pêches qui se font en Egypte, un Mémoire sur les Villes de la Mecque et de Medine, &c.*, ed. G. Cavelier vd., Paris, 1731.

¹⁸⁵ Anonim, "Traduction d'une relation faite en Turc par un Effendi de la dernière revolte de Constantinople, (1730) avec plusieurs circonstances de cet evenement, tirées d'autres memoires", *Magazin für die neue Historie und Geographie* içinde (ed. Anton Friedrich Büsching), c. 6, Hamburg, 1771: ss. 1-46, https://books.google.com.tr/books?id=sX8mYMZJI_QC (Elde Edilme Tarihi: 16 Aralık 2020).

¹⁸⁶ Anonim, "Eines Türkischen Effendi's Merkwürdige Nachrichten von dem Aufruhr in Konstantinopel und der Absekung Des Kaisers Achmet III. Im Jahr der Christlichen Zeitrechnung 1730.", *Geschichte und Erzählungen* içinde (ed. Daniel Ludwig Bebel), c. 5, Danzig, 1773: ss. 1-118, <https://books.google.com.tr/books?id=PcIIAAAAMAAJ> (Elde Edilme Tarihi: 16 Aralık 2020).

¹⁸⁷ Konrad, *a.g.m.*, s. 371-372 (27 no.lu dipnot).

hadiselerden¹⁸⁸ hareketle bu iddiayı ortaya atmışsa da *Relation Historique*'de temas edilip *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'da bahsedilmeyen pek çok detay bulunduğunu ihmal etmiştir. Söz konusu detaylar ise *Relation Historique* ve *Relation*'da çok küçük değişikliklerle yer almıştır. Dolayısıyla *Relation Historique*'nin, *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'un bir tercümesi değil, bu kroniğin de aralarında bulunduğu farklı eserler derlenmek suretiyle kaleme alınmış müstakil bir çalışma olduğu ve *Relation* müellifinin bu çalışmayı birkaç müdahaleyle eserine derç ettiği zannedilmektedir. Bu hususa açıklık getirmek için önce bu üç kaynak arasındaki paralellikleri tespit etmek, ardından da *Relation Historique* ve *Relation*'da çok benzer biçimde yer verilip *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'da bahsedilmeyen detayları örneklendirmek yerinde olacaktır.

Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur, 1730 İsyanı esnasında yahut isyandan çok kısa bir süre kaleme alındığı zannedilen Türkçe bir kroniktir. İsyanın zuhurundan isyancıların bertaraf edilmelerine kadarki hadiseleri canlı bir biçimde yansıtan bu eserin müellifi meçhuldür. *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*, Fransa sefaretindeki dil oğlanlarından olduğu zannedilen Senyör Fonton tarafından 1743 yılında Fransızcaya tercüme edilmiştir.¹⁸⁹ 1730 İsyanı hakkındaki en kıymetli kaynaklardan olan bu kroniğin Osmanlı Türkçesi tıpkıbasımı ve Fransızca tercümesini de ihtiva eden İngilizce bir neşri, 2009 yılında Selim Karahasanoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir.

Relation ve onun esas kaynağı olarak *Relation Historique* ile Osmanlı kroniğinde nakledilen hadiseler arasında kayda değer bir uyum bulunduğu gibi bu üç eserde; hadiselerin tasvir biçimleri, olayların cereyan ettiği mekânlar ve vuku bulduğu tarihler gibi pek çok husus da benzeşmektedir. Meselâ, *Relation* ve *Relation Historique*'de isyanın üç liderinin Arnavut Patrona Halil, Muslu ve Emir Ali olduğu malumatı,¹⁹⁰ *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'da üçüncü isyancı liderinin adının Emir Ali değil de Kara Ali olduğu yönünde ufak bir farkla yer alır.¹⁹¹ İsyancıların Bayezid Camii önünde toplanıp bayrak açtıktan sonra Bedesten'e yürüdükleri ve Bedesten esnafına

¹⁸⁸ Konrad, *a.g.m.*, aynı yer.

¹⁸⁹ Anonim, *a.g.e.*, haz. Karahasanoğlu, s. 2.

¹⁹⁰ *Relation Historique...*, s. 830; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 7; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 4.

¹⁹¹ Anonim, *a.g.e.*, s. 139.

çağrıda bulunan silahlı isyancıların bütün dükkânları kapattırıp herkesi Et Meydanı'nda toplanmaya çağırdıkları şeklinde isyanın başlangıcına dair yapılan tasvir, her üç eserde de mevcuttur.¹⁹² İsyancıların faaliyetleri sırasında sultan ve veziriazamın Üsküdar'da olduğunu belirten bu üç kaynaktaki en önemli benzerliklerden biri de kuşkusuz İstanbul'da isyanı önlemesi gereken yetkililerin ihmallerine ait pasajdır. *Relation* ve *Relation Historique*'de sadaret kaymakamı Kaymak Mustafa Paşa'nın yalısındaki lâlelerle meşgul olduğu bilgisi, *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur*'da da aynen yer alır.¹⁹³ Keza sadaret kethüdası ile yeniçeri ağasının isyancılara mukavemet göstermeyip firar ettikleri tasviri de her üç kaynakta ortaktır.¹⁹⁴ Üsküdar'da bulunan Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın isyanın vahameti hakkında sahîh malumat almaktan yoksunluğuna ve kendisine verilen yanlış bilgilere her üç eserde de oldukça benzer biçimde dikkat çekilir:

Üsküdar'da vezîr, her-çend sıhhat-i vak'adan haber istedikçe varup gelen çukadâr ve gayriden âdemler "Birkaç şakî birbiriyle kavgaya etmiş, ehl-i sük dahi havfindan dükkânları kapamışlar; yeniçeri ağası girü açdırmış" felân diyerek vakt-i asra dek tahkika haberdâr olamadılar.¹⁹⁵

Sabahleyin İstanbul'dan Üsküdar'a gelenlerin... veziriazama anlattığına göre birkaç şaki Bedesten önünde kavgaya tutuşmuş, bittabi dehşete kapılan esnaf da dükkânlarını kapatmış; fakat yeniçeri ağası adamlarıyla yetişip bu serseri guruhunu defetmiş ve telâşî mucip bundan başka hiçbir şey olmamıştı. Böylece veziriazam, asılsız bu haberlerle aldatılıp rahatlatılmış... öğleden sonra saat dört sularına değin işin hakikatini öğrenememişti.¹⁹⁶

Üsküdar'a gelenlerin... veziriazama söylediğine göre birkaç şaki Bedesten'de kavgaya tutuşmuş, bittabi korkuya kapılan esnaf da dükkânlarını kapatmış; fakat yeniçeri ağası, adamlarıyla yetişerek dükkânları yeniden açtırıp bu serseri guruhunu dağıtmış ve telâşî mucip bundan başka hiçbir şey olmamıştı. Böylece veziriazam, asılsız haberlerle aldatılmış... öğleden sonra saat dört sularına değin hakikati tam manasıyla öğrenememişti.¹⁹⁷

¹⁹² Anonim, *a.g.e.*, aynı yer; *Relation Historique...*, s. 831-832; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 10-11; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 6.

¹⁹³ Anonim, *a.g.e.*, aynı yer; *Relation Historique...*, s. 832-833; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 11-12; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 6-7.

¹⁹⁴ Anonim, *a.g.e.*, aynı yer; *Relation Historique...*, s. 833-834; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 12-13; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 7.

¹⁹⁵ Anonim, *a.g.e.*, aynı yer.

¹⁹⁶ *Relation Historique...*, s. 835.

¹⁹⁷ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 14-15; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 8.

Üsküdar'dan saraya geçip isyanın bastırılması için alınması icap eden tedbirler üzerinde düşünmeye başlayan devlet erkânının ekseriyet itibariyle isyancıların kuvvet yoluyla sindirilmesi görüşünde oldukları, her üç kaynakta belirtilir.¹⁹⁸ Ancak en ilgi çekici benzerliklerden biri isyanın bastırılması için alınacak tedbirlerden bahsedildiği kısımda tebarüz eder. İsyanı bastırmak için her üç kaynakta da güvenilecek tek askerî birlik şeklinde lanse edilen bostancıların kullanılması tedbirine müracaat edildiği; ancak bostancıların kaçıp saklandıkları, devlet erkânının çağrısına kulak verenlerin ise kendilerinden fayda beklenemeyecek kişiler olduğu belirtilir.¹⁹⁹ İsyanın bostancılarla bastırılmayacağına anlaşılması üzerine muayyen bir bahşiş²⁰⁰ mukabilinde donanma kuvvetlerinden istifade etmenin düşünüldüğü ve saraya levent²⁰¹ getirmeye muvaffak olduğu hadiseleri, benzer bir biçimde üç kaynakta da yer bulur. Fakat *Relation* ve *Relation Historique*'de bu başarı, Sultan III. Ahmed'in emriyle kaptan-ı derya tayin edildiği belirtilen Abdi Kapudan'a mâl edilirken Osmanlı kroniğinde ondan hiç söz edilmediği gibi sadaret kaymakamlığı vazifesini de uhdesinde bulunduran Mustafa Paşa'nın hâlâ kaptan-ı derya olduğu bilgisi verilir.²⁰² Tabiatıyla *Relation* ve *Relation Historique*'de sözü edilen Patrona Halil'in Tersane'ye yaptığı baskın, Abdi Kapudan'la karşılaşması ve ikili arasındaki geçmişe dayalı hukuk gibi hususlar,²⁰³ *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur*'da yer bulmaz. Ancak *Relation* ve *Relation Historique*'de Patrona Halil'in leventlere yönelik “evlerini ve gemilerini yakmak”²⁰⁴ ile ilgili tehditkâr sözleri, belirli bir isyancıya mâl edilmeksizin *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur*'da da benzer şekilde yer alır:

¹⁹⁸ Anonim, *a.g.e.*, s. 140; *Relation Historique*..., s. 837; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 18; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 10.

¹⁹⁹ Anonim, *a.g.e.*, aynı yer; *Relation Historique*..., s. 839-840; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 20-21; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 11-12.

²⁰⁰ *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur*'da “25 guruş”, *Relation Historique*'de “25 écu”, *Relation*'da “30 écu”, *Relation*'un İngilizce tercümesinde 25 écu karşılığı “15 crown” olarak farklı meblâğlar verilmektedir. Bkz. Anonim, *a.g.e.*, aynı yer; *Relation Historique*..., s. 841; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 23; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 13.

²⁰¹ Kaynaklar, toplanan levent miktarını farklı olarak vermektedirler. Bkz. Anonim, *a.g.e.*, aynı yer (“bir mikdâr levent”), *Relation Historique*..., s. 840 (“300 levent”); *Relation des Deux Rebellions*..., s. 22 (“400 adam”); *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 12 (“400 adam”).

²⁰² *Relation Historique*..., aynı yer; *Relation des Deux Rebellions*..., aynı yer; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., aynı yer. Krş. Anonim, *a.g.e.*, s. 139, 140.

²⁰³ *Relation Historique*..., s. 840-841; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 22-23; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 12-13.

²⁰⁴ *Relation Historique*..., s. 840; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 22; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., aynı yer.

Asker olup üzerimize gelmeyesiz ki, hân mânîniñizi ve kadırgalarınızı âteşe yakup kendüñizi tu'me-i şemşîr ederiz...²⁰⁵

Relation ve *Relation Historique*'de sultanın ilk defa olarak 29 Eylül Cuma sabahı²⁰⁶ haseki ağayı isyancıların toplanmış bulunduğu Et Meydanı'na gönderdiği malumatı, Osmanlı kroniğinde yer almamakla birlikte *Relation* ve *Relation Historique*'ye göre haseki ağanın meydana ikinci kez gidişini müteakip isyancıların sadrazam, sadaret kaymakamı, sadaret kethüdası ve şeyhülislâmın kendilerine diri olarak teslim edilmesine dair talepleri ile sultandan memnun olduklarına dair beyanları, sadrazam ve şeyhülislâmın görevlerinden uzaklaştırılıp sürgüne gönderilmeleri konusunda sultanın isyancılarla tuttuğu pazarlık, isyancıların şeyhülislâm hakkında sultandan gelen talebi kabul etmekle birlikte sadrazamın diri olarak kendilerine teslim edilmesi yönündeki ısrarları, sultanın kızlar ağasını yollayıp sadaret mührünü aldirarak sadrazamı azletmesi ve akabinde de onu Misafir Odası'nda hapsedirmesi gibi hadiseler ise müşabih surette nakledilir.²⁰⁷

Vâkıa Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur, Relation Historique ve *Relation*, Sultan III. Ahmed'in sadrazam, sadaret kethüdası ve sadaret kaymakamını idam ettirmeye mecbur kaldığından bahsederler²⁰⁸ ve bu üç paşanın infazları esnasında yaşadıkları hissiyatı, özellikle de sadaret kethüdasının yaşadığı korkuyu, oldukça benzer biçimde aksettirirler:

Ammâ kethudâ, ... hemân mürde ve bî-rûh idi. Boğdukları vakit dahi aslâ cânı olmayup ihtiyâten boğdular. Ammâ ikisinin şu'urı zâil olmamış...²⁰⁹

Mehmed Kethüda, devlet aleyhinde suç işleyenlerin idam edildiği Kapı Arası'na götürüleceğini öğrenir öğrenmez, benliğini zapt eden korku yüzünden cellâtlarına karşı koymuş ve oracıkta ruhunu teslim etmişti. Cellâtlar, onu ukubet mahalline sürüklemeye devam etmişler, infaz usulüne riayet maksadıyla da boynuna bir yay

²⁰⁵ Anonim, *a.g.e.*, s. 140.

²⁰⁶ *Relation Historique...*, s. 837; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 18; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 10.

²⁰⁷ Anonim, *a.g.e.*, s. 140-141; *Relation Historique...*, s. 842-843; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 24-25; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 13-14.

²⁰⁸ Anonim, *a.g.e.*, s. 141. Krş. *Relation Historique...*, s. 846; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 30-31; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 17-18. Osmanlı kroniğinde yer verilmeyen bir detay olarak *Relation Historique* ve *Relation*'da üç paşa hakkındaki idam fetvasının Anadolu kazaskeri tarafından verildiği ima edilmektedir, *Relation Historique...*, s. 847; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 31; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

²⁰⁹ Anonim, *a.g.e.*, aynı yer.

kirişi geçirmişlerdi. Veziriazam ile kaymakama gelince, onlar ölene dek metanetlerini muhafaza etmişlerdi...²¹⁰

Sadaret kethüdası, hakkındaki kesinleşmiş hüküm kendisine bildirilir bildirilmez mevt olmuşsa da onun füceten vefatı, idam hükmüne ve infaz usulüne riayet için boynuna bir sicim geçirilmesine mâni teşkil etmemişti. Oysa veziriazam ile sadaret kaymakamı, ölüme metanetle tahammül etmişlerdi...²¹¹

Sadrazam, sadaret kethüdası ve sadaret kaymakamına ait cesetlerin birer arabaya yüklendikten sonra Et Meydanı'na doğru yola çıkarılması ve isyancıların intikamcı hislerle bağrışıp cesetlere hakarete bulunmaları gibi hadiseler, her üç kaynakta da paralel seyrederken,²¹² cesetlerin meydana gelişini müteakip bu üç paşanın kendilerine diri teslim edilmemesine öfkelenen isyancıların sitemkâr sözlerle saraya müracaatına saray erkânı tarafından verilen yanıt ise neredeyse birebir aynı olarak yer alır:

Bir sultan için, vüzerasını düşmanlarının ellerine teslim etmenin mutad bir şey olmadığı ve Zat-ı Şahanelerinin kendilerine lütfettiği neyse onunla yetinmeleri gerektiği onlara söylendi.²¹³

Vüzerasını düşmanlarının ellerine teslim etmenin Zat-ı Şahanelerinin âdeti olmadığı ve kendilerinin bu seferlik icra ettiği neyse onunla yetinmeleri gerektiği beyhude yere onlara anlatıldı.²¹⁴

Hiçbir vakitte pâdişâhlar kimse[yi] hayyen düşmanı eline vermez, hadd-i imkânda değildir; katllerile kanâ'at edîñ deyü redd-i cevâb...²¹⁵

Bu cevap üzerine isyancıların Sultan III. Ahmed'i tahttan indirmeye karar verdikleri bahsi yine oldukça benzer şekilde nakledilir. İsyancıların sultanı tahttan indirmek için sadrazamın cesedinin ona ait olmadığı bahanesiyle harekete geçtikleri ve sadrazam yerine bir forsanın idam edilip ona ait cesedin kendilerine gönderildiğini, cesedin sünnetsiz olmasının da buna delil olduğunu beyan ettikleri noktasında her üç kaynak, ihmâl edilebilecek nüanslar dışında mutabık kalırlar.²¹⁶ Hatta öyle ki cesedin sünnetsiz

²¹⁰ *Relation Historique...*, aynı yer.

²¹¹ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 31-32; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 18.

²¹² Anonim, *a.g.e.*, aynı yer; *Relation Historique...*, s. 847-848; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 32-33; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 18-19.

²¹³ *Relation Historique...*, s. 848.

²¹⁴ *Relation des Deux Rebellions...*, aynı yer; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

²¹⁵ Anonim, *a.g.e.*, aynı yer.

²¹⁶ *Relation Historique...*, s. 849; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 34; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 19.

olmasından hareketle İbrahim Paşa'nın "Müslüman olmadığı" yönünde isyancılar tarafından dile getirilen iddialar da her üç kaynak tarafından benimsenmiş gibidir.²¹⁷

İsyancıların İbrahim Paşa'ya ait olmadığını iddia ettikleri cesedi bir atın kuyruğuna bağlı hâlde sürükleyerek sarayın kapısı yakınında kendisinin inşa ettirdiği çeşmenin önüne bıraktıkları²¹⁸ her üç kaynaktaki belirtilirse de isyancıların gerçek İbrahim Paşa'nın yanı sıra onun birer "mahlûkatı" olduğunu öne sürdükleri reisülküttap ile çavuşbaşının da diri olarak kendilerine teslim edilmesi yönündeki taleplerinden²¹⁹ *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur*'da söz edilmez. Bununla birlikte isyancıların Sultan III. Ahmed'i tahttan indirmek için Ayasofya vaizi İspirîzâde ile anlaşmaları ve bu anlaşma dolayısıyla adı geçen vaiz hakkındaki menfi kanaat her üç kaynaktaki da seslendirilir.²²⁰ İspirîzâde'nin saraya geliş tarihi konusunda mutabık olan bu üç kaynak, o sırada sarayda hâkim olan kasvetli görüntüyü ve sultanın tahttan feragatiyle neticelenen hadiseleri de yine müşâbih ifadelerle naklederler. Sultan I. Mahmud'un 2 Ekim gecesi gerçekleşen cülûsu,²²¹ *Relation* ve *Relation Historique*'ye göre aynı günün sabah saatlerinde,²²² *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur*'da ise öğle vakti²²³ Babüssaade önüne saltanat tahtının çıkarılıp devlet erkânının biat takdimleri gibi olaylar, yine paralel seyreder. Ancak mahlu sultanın yeni sultana nasihatleri,²²⁴ şeyhülislâmın azledilip Bozcaada'ya sürgüne gönderildiği haberi²²⁵, devlet erkânıyla birlikte biat takdimi için

²¹⁷ *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur* müellifi, vefat eden gayrimüslimlerin ardından söylenen bir tabiri kullanarak İbrahim Paşa için "vezir-i mahrum" demektir. Anonim, *a.g.e.*, s. 143; *Relation Historique* ve *Relation*'da ise İbrahim Paşa'nın İslâmiyet'i kalben benimsemediği gibi sünnet de olmadığı iddia edilmektedir, *Relation Historique*..., aynı yer; *Relation des Deux Rebellions*..., aynı yer; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., aynı yer.

²¹⁸ Anonim, *a.g.e.*, s. 142; *Relation Historique*..., s. 850; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 36; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 20.

²¹⁹ *Relation Historique*..., aynı yer; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 35; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., aynı yer.

²²⁰ *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur* müellifi, İspirîzâde'yi "tutarsız", "riyakâr" gibi sıfatlarla tavsif etmektedir. Bkz. Anonim, *a.g.e.*, aynı yer; *Relation Historique* ve *Relation*'da da ondan "muhteris", "nankör" ve "riyakâr" diye bahsedilir, *Relation Historique*..., s. 851; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 36; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 20-21.

²²¹ Anonim, *a.g.e.*, s. 143; *Relation Historique*..., s. 854; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 40; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 22.

²²² *Relation Historique*..., aynı yer; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 40; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 23.

²²³ Anonim, *a.g.e.*, s.

²²⁴ *Relation Historique*..., s. 853; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 38-39; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 22.

²²⁵ *Relation Historique*..., s. 854; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 40; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 23.

saraya gelen isyanın lideri Patrona Halil'le Sultan Mahmud arasındaki mükâleme²²⁶ ve isyancıların İbrahim Paşa'ya yakın kimseleri hedef alan intikamcı eylemleri²²⁷ gibi *Relation* ve *Relation Historique*'deki bahislerden Osmanlı kroniğinde söz edilmez.

Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur, sultanın cülûsunu müteakip *Relation*'da da bahsi geçen cülûs bahşişi geleneğini aktarır.²²⁸ Bahşiş meblâğlarıyla ilgili bir-iki farklılık haricinde bu anlatım, *Relation Historique* ve *Relation*'da da oldukça benzer şekilde yer bulur.²²⁹ Akabinde *Relation* ve *Relation Historique*'de cülûs bahşişinin idam edilen üçlüye ait servetten ödenmesine dair defterdar ve hazine yetkilileri tarafından dile getirilen teklifler ve bu maksat istikametinde maktul paşaların 'saklı hazinelerini' ortaya çıkarmak için yapılan çalışmalar ile söz konusu servetlerin keşfi, *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'da da benzer biçimde tasvir edilir.²³⁰ Bu üç paşanın servetini teşbih amaçlı Karun göndermesi ise üç kaynakta da neredeyse aynen mevcuttur:

Filhakika, üçünün dahi mâl-ı bî-pâyânına nisbet temevvül ile meşhûr-ı elsine-i âlem olan Karûn, bu kadar medfûn altuna mâlik olmayup, bunlara göre gedâ-yı ahkâr(?) imiş...²³¹

Velhasıl, bu üç vezirin ortaya çıkarılan serveti öyle harikulâdeydi ki tarihte hazineleriyle meşhur Karun bile onlara nispetle fakir kalırdı.²³²

Velhasıl-ı kelâm, bu üç vezirin meydana çıkarılan serveti o kadar muazzamdı ki tarihte hazineleriyle meşhur Karun bile onlara kıyasla fakir zannolunabilirdi.²³³

Bununla birlikte *Relation* ile *Relation Historique*'de iyi bir mücevherat koleksiyoncusu olduğundan ve sultanlara lâyıık bir yalıya sahip bulunduğundan bahisle zenginlik bakımından sadrazam ve sadaret kethüdasından geri kalmadığı söylenen Mustafa

²²⁶ *Relation Historique*..., s. 855-856; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 41-42; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 23-24.

²²⁷ *Relation Historique*..., s. 856; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 42-43; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 24-25.

²²⁸ Anonim, *a.g.e.*, aynı yer.

²²⁹ *Relation Historique*..., s. 857; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 43-44; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 25.

²³⁰ *Relation Historique*..., s. 858-860; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 44-46; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 25-27. Krş. Anonim, *a.g.e.*, s. 143-144.

²³¹ Anonim, *a.g.e.*, s. 144.

²³² *Relation Historique*..., s. 861.

²³³ *Relation des Deux Rebellions*..., s. 48; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 27.

Paşa'yla ilgili yorumlar,²³⁴ Osmanlı kroniğinde yer almaz. Yine *Relation* ve *Relation Historique*'de sadaret kethüdası aleyhinde sarf olunan tahkir ifadeleri²³⁵ de Osmanlı kroniğinde seslendirilmez. Aynı şekilde Sultan III. Ahmed'in, sadaret kethüdasının zenginleşmesine maksatlı olarak göz yumduğu ve onun biriktirdiği serveti ele geçirmek için plan yaptığına dair enteresan pasaj²³⁶ da *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküz'de Terkîb Olunmuştur*'da yer bulmaz. *Relation* ve *Relation Historique*'de sadaret kethüdası Mehmed Paşa'dan bahis için açılan parantezin son kısmında değinilen düğün hadisesi, benzer şekilde *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküz'de Terkîb Olunmuştur*'da da yer alır.²³⁷

Relation ve *Relation Historique*'de maktul paşaların serveti sayesinde askerlere cülûs bahşîşi tevziatında sıkıntı yaşanmadığı ve mahlu sultan III. Ahmed'den devralınan hazinenin hiç olmadığı kadar dolu olduğu, bunun sonucunda isyancı saflarından tahrir olunan askerlere de ödeme yapılması yönünde Sultan Mahmud'un emrinin aynen tatbik edildiği anlatımı, daha muhtasar olmakla beraber Osmanlı kroniğinde de yer bulur.²³⁸ Cülûs bahşîşinden, askerlikle alâkasız kişilerin istifade etmesine kul kethüdasının itiraz etmesi üzerine Patrona Halil'in bu zabiti derhâl katletmesi hadisesinden²³⁹ ise *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküz'de Terkîb Olunmuştur*'da bahsedilmez.

Patrona Halil'in Sadrazam Damat Silahtar Mehmed Paşa'nın yanına gelip maktul sadrazam İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın sürgün yeri olan İzmit'in babasının doğum yeri olan Muşkara (Nevşehir) ile değiştirilmesi ve babasının memleketinde inşa ettirmiş olduğu bütün eserleri yıkmakla vazifelendirilmesi yönünde isyancılardan gelen talebi ilettiği bahsi, benzer şekilde fakat vukua geldiği tarih belirtilmeksizin *Relation*'da

²³⁴ *Relation Historique*..., s. 860-861; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 47-48; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., aynı yer.

²³⁵ *Relation Historique* ve *Relation*, sadaret kethüdası için "kan emici sülük" tabirini kullanmaktadırlar. Bkz. *Relation Historique*..., s. 859; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 46; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 26.

²³⁶ *Relation Historique*..., s. 861; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 48; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 27.

²³⁷ *Relation Historique*..., s. 861-862; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 48-49; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 27-28.

²³⁸ *Relation Historique*..., s. 862-863; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 49-50; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 28-29.

²³⁹ *Relation Historique*..., s. 863-864; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 51; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 29.

ve *Relation Historique*'de de yer bulur.²⁴⁰ *Vâkı'a Takriri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'un "yeniçeri odalarında kâğıt oyunları oynamak ve şarap içmek yasak olduğundan isyancıların bir kısmının şehir içinde ev tutmaya başladıkları, birkaç isyancı lideriyle beraber Patrona Halil ve onların yanından hiç ayrılmayan 200-300 kadar isyancının da Şehzade Camii yakınlarındaki sabık kul kethüdasının evine yerleştiklerine"²⁴¹ dair naklettiği malumat, kısmen benzer biçimde *Relation* ve *Relation Historique*'de de ifade edilir.²⁴²

Relation ve *Relation Historique* ile *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'daki anlatıların ciddi benzerlik gösterdiği bir hadise, Niğdeli Ali Ağa'nın isyancıların isteğiyle sadaret kethüdalığı vazifesinden azledilip yerine sabık mirahur-ı evvel Mustafa Bey'in tayinidir. *Relation* ve *Relation Historique*'de nispeten kısa değinilen Niğdeli Ali Ağa'nın azledilişinin sebepleri, *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'da daha detaylı olarak anlatılır.²⁴³ Keza Niğdeli Ali Ağa ile sabık reisülküttap Mehmed Efendi arasında vuku bulan ve ikincisinin azliyle neticelenen sürtüşmeler de oldukça benzer biçimde Osmanlı kroniğinde de yer bulur.²⁴⁴ Sabık Kırım hanlarından Kaplan Giray'ın zorunlu ikamet yeri olan Bursa'dan İstanbul'a davet edilerek yeniden Kırım hanı tayin edilmesi hadisesi, üç kaynakta da nakledilmekle beraber *Relation* ve *Relation Historique*'de hanın İstanbul'a girişi ve akabindeki hadiseler daha detaylı tasvir edilir.²⁴⁵ *Relation* ve *Relation Historique*'de, isyancıların isteğiyle kaptan-ı derya tayin edildiği belirtilen ve denizcilik işlerinden anlamadığına dikkat çekilen Hâfız Ahmed Paşa hakkındaki yorumlar,²⁴⁶ Osmanlı kroniğinde de dile getirildiği gibi onun Canım Hoca'nın tayinine kadar adeta vekâleten bu vazifeyi yürüttükten sonra kendi isteğiyle Sayda valiliğine tayin edildiği hakkındaki bilgiler noktasında da her üç kaynak

²⁴⁰ Anonim, *a.g.e.*, s. 144-145. Krş. *Relation Historique...*, s. 884-885; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 73-75; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 42-43.

²⁴¹ Anonim, *a.g.e.*, s. 145.

²⁴² Krş. *Relation Historique...*, s. 883; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 72-73; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 42.

²⁴³ *Relation Historique...*, s. 886-887; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 75-77; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 44-45. Krş. Anonim, *a.g.e.*, s. 145-146.

²⁴⁴ *Relation Historique...*, s. 893-895; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 84-86; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 49-50. Krş. Anonim, *a.g.e.*, s. 146-147.

²⁴⁵ Anonim, *a.g.e.*, s. 147-148. Krş. *Relation Historique...*, s. 892; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 82-83; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 48-49.

²⁴⁶ Anonim, *a.g.e.*, s. 148; *Relation Historique...*, s. 869; *Relation des Deux Rebellions...*, s. 57; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 32-33.

birbirine muvafiktir.²⁴⁷ Bundan başka isyancıların Muslu'yu kul kethüdası tayin ettirme girişimleri ve bu maksatla yeniçerilere verdikleri rüşvet gibi hadiseler yine her üç kaynakta da işlenir.²⁴⁸ Her üç eser, 23 Kasım 1730'da sarayda olağanüstü bir toplantı gerçekleştiğini aktardıkları gibi söz konusu toplantıda Patrona Halil ve Kaplan Giray arasında meydana gelen münakaşayı da çok benzer şekilde aksettirirler.²⁴⁹ İsyancıların katledileceği ikinci bir meclisin 25 Kasım 1730'da akdedildiği noktasında her üç kaynak uzlaşırlarsa da *Relation* ve *Relation Historique*'de isyancıların katledilmesi daha detaylı anlatılır.²⁵⁰ Buna karşılık Osmanlı kroniğinde ise isyancı liderlerinin öldürülmesi hadisesine eserin bu noktada yarıda kesilmesi yüzünden kısaca değinilir. *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'da Patrona Halil ve Muslu'yu öldüren kişi, "bir zamanlar Kırım hanı Kaplan Giray'ın mataracılığını yapmış ve isyandan önce 14. yeniçeri bölüğünde çorbacı rütbesinde bulunmuş Pehlivan Mehmed Ağa"²⁵¹ olarak tanıtılır ki *Relation* ve *Relation Historique*'de de aynı kişiden benzer biçimde "Pehlivan Mustafa Ağa"²⁵² diye bahsedilir.

Üç kaynak arasındaki paralellikler dikkat çekici olsa da *Relation Historique* ile *Relation*'da yer verilen ancak Osmanlı kroniğinde bulunmayan pek çok detay bulunmaktadır. Meselâ *Relation*'da bulunmakla birlikte *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'da bahsedilmeyip isyanın lideri Patrona Halil hakkında malumatı ihtiva eden haşiye, *Relation Historique*'de oldukça benzer biçimde yer alır:

Bir zamanlar levent yani denizci eri olup namını aldığı Patrona kalyonunda vazife görmüştü. Bir müddetten beri Muslu ve Ali gibi o da yeniçeriydi.²⁵³

²⁴⁷ Anonim, a.g.e., aynı yer; *Relation Historique*..., s. 869, 909-910; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 57, 100-101; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 32-33, 59-60.

²⁴⁸ Anonim, a.g.e., aynı yer; *Relation Historique*..., s. 911-912; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 102-103; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 60-61.

²⁴⁹ Anonim, a.g.e., s. 149-150; *Relation Historique*..., s. 918-922; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 110-114; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 65-68.

²⁵⁰ Anonim, a.g.e., s. 150-151. Krş. *Relation Historique*..., s. 925-929, 930-932; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 119-123, 125-127; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 70-73, 74-75.

²⁵¹ Anonim, a.g.e., aynı yer.

²⁵² *Relation Historique*..., s. 927, 934-935; *Relation des Deux Rebellions*..., s. 121, 129-130; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 72, 76-77.

²⁵³ *Relation Historique*..., s. 830, dipnot (a).

Bir zamanlar levent yani denizci eri olup namını aldığı Patrona kalyonunda vazife görmüş; lâkin sonra Muslu ve Ali gibi o da yeniçeri ocağına geçiş yapmıştı.²⁵⁴

Relation'un belki de en çarpıcı kısmını oluşturmakla birlikte *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'da yer almayan ve esere devrin Osmanlı müelliflerinin 'ibret-nümâ' türündeki kronikleri karakteri kazandıran şu sözler, biraz farklı olarak *Relation Historique*'de de yer bulur ki bu sözlerin *Relation Historique*'nin müellifi 'Türk efendi'nin kaleminden çıkıp *Relation*'a bazı eklemelerle dâhil edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir:

...Aslı Arnavut Patrona Halil, onunla aralarında ahit bulunmayan Muslu ve Emir Ali gibi İstanbul ahalisinin döküntülerinden birkaç kişi daha, ahvâli asırlar sonrasına dahi nakledilmeyi hak eden bu büyük vakayı istihzar etmişlerdi. O vaka ki âli makamların tevdi olunduğu kişilere; getirildikleri makamlar ne kadar yüce olursa olsun geldikleri hakir vaziyeti gözden irak tutmamaları gerektiğini, imparatorluğa hükmetmek yetkisinin kendileri için bir emanetten ibaret olduğunu, her ne kadar böyle büyük bir teşebbüsü gerçekleştirmek için pek aciz kaldıkları belli olmakla birlikte yine de Sultan III. Ahmed'i atalarının tahtından feragate mecbur bırakmış Patrona ve rüfekası gibi kendilerinin sû-i idarelerinden intikam almak için müteyakkız bekleyen kişilerce etrafları daimî surette kuşatılmışçasına umumun takdirini kazanacak şekilde davranmaları icap ettiğini öğretmek için bir ibret vazifesi görebilir.²⁵⁵

Bu fitneye âlet olanlar, pek sefil kimselerdi. Sokaklarda eski esvap satan, aslı Arnavut Patrona Halil, manav Muslu ve bu ikisinin mertebeye mafevkinde olmayan Emir Ali, ahvâli pek acayip bu mühim vakayı husûle getirmek için Cenab-ı Hakk tarafından intihap olunmuş birer vasıtaydılar. Her ne kadar böylesine azim bir teşebbüs için acizlikleri aşikâr olsa da Sultan III. Ahmed'i ecdadına ait tahtı terk etmeye mecbur bırakan Patrona ve rüfekası gibi, sû-i idarelerinin müstahak olduğu cezayı verecek kişilerle daima etrafları çevrilmiş hâlde olduğundan umumun takdirine lâıyk olmak için gayret sarf etmeleri, temayüz etseler de meçhul bir nesepten geldiklerini asla unutmamaları icap eden yüksek makam sahipleri için hakikî bir ibret olarak bu vaka, gelecek nesillere aktarılmayı hak eder.²⁵⁶

İsyana dair ilk haberlerin duyulmaya başladığı esnada reisülküttabın takındığı kayıtsız tavır, *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'da bulunmayıp *Relation Historique* ve *Relation*'da ise ufak farklarla yer bulmaktadır:

...Reis Efendi de Boğaziçi'ndeki konaklarından birinde bulunuyordu. Buradayken, İstanbul'da olup bitenlere dair kendisine getirilen tüm haberleri, rahat ve miskin

²⁵⁴ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 8, dipnot 1; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 5, dipnot.

²⁵⁵ *Relation Historique...*, s. 830-831.

²⁵⁶ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 7-8; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 4.

tabiatlı olduğundan ehemmiyetsiz ve esatir nev'inden şeyler olarak telâkki edip hafife almıştı.²⁵⁷

Relation'da ise reisülküttabın tutumu şöyle değerlendirilmektedir:

Keza Reis Efendi de Boğaziçi'ndeki konaklarından birinde bulunuyordu. Burada isyanla alâkalı ilk haberleri aldığı anda, rahat ve miskin tabiatlı olduğundan ehemmiyetsiz ve esatir nev'inden şeyler olarak telâkki ettiği bu haberleri hafife almıştı.²⁵⁸

Osmanlı kroniğinde bulunmayıp *Relation Historique*'de ve *Relation*'da yer alan, Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa'nın isyandan mesul tutulmamak için sarf ettiği sözler ise bu iki kaynakta neredeyse birbirinin aynı surette bahsedilmektedir:

Sadaret kaymakamı, veziriazamın huzurunda bulunan herkesten kendisini tenzih edip mazur göstermek için, sabah saat 10 ilâ 11 arasında kopan velveleyi işittiğini, asayişini temin için atına atladığı gibi İstanbul'a geldiğini, dükkânların açılmasını emrettiğini ancak peşinde gelen asilerin dükkânları yeniden kapattırdığını, onları bu edepsizlikten menetmek için herhangi bir kuvvetle desteklenmediğinden geri çekilmeye mecbur kaldığını söyledi.²⁵⁹

Sadaret kaymakamı, veziriazamın huzurunda bulunan diğerlerinden kendisini tenzih edip mazur göstermek için, sabah saat on ilâ on bir arasında İstanbul'da bir velvele koptuğu istihbaratını aldığını, bunun üzerine hemen şehre döndüğünü ve umumî asayişini yeniden tesis etmek gayesiyle at sırtında vaka mahalline varıp kapanan dükkânların açılmasını emrettiğini ancak peşinden gelen asilerin dükkânları yeniden kapattırdığını, onları bu edepsizlikten men etmek için kâfi miktarda kuvveti bulunmadığından geri çekilmeye mecbur kaldığını söyledi.²⁶⁰

Aynı minvalde, haseki ağanın isyancıların taleplerini bildirmesini müteakip sultanın isyan sebebiyle sadrazamı itham etmesi, sadrazamınsa sorumluluğu sadaret kaymakamına havale etmesi gibi hususlara Osmanlı kroniğinde yer verilmemekte; fakat *Relation Historique* ile *Relation*'da bu olaydan çok benzer biçimde bahsedilmektedir:

Asilerin cüretkâr yanıtı karşısında infiale kapılan Sultan, evvelki gün olduğu gibi veziriazama çok öfkelenip onu bütün bu ihtilâllere sebep olmakla itham etti. Veziriazam, daha önce yaptığı gibi, üzerine kalan töhmetten kendini münezzehten sayıp bütün suçu sadaret kaymakamına tahmil etti. Hatta Zât-ı Şahanelerinin huzurunda ona en acı takbih ifadeleriyle yüklendi: "Hünkârım" dedi büyük bir heyecanla,

²⁵⁷ *Relation Historique*..., s. 833.

²⁵⁸ *Relation des Deux Rebellions*..., s. 12; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 7.

²⁵⁹ *Relation Historique*..., s. 835-836.

²⁶⁰ *Relation des Deux Rebellions*..., s. 15; *A Particular Account of the Two Rebellions*..., s. 8-9.

“böyle rezil, böyle sefil birinin hâlen daha gün yüzü görebiliyor olmasına tahammül mü edeceksiniz?”²⁶¹

Asilerin verdiği bu küstah cevaba fena hâlde öfkelenen Sultan, bir önceki gün gibi şiddetli bir teessür içerisinde veziriazama dönüp onu bu ihtilâl sebepli olmakla itham etti. Veziriazam ise bütün suçu sadaret kaymakamının üzerine attı ve ona Sultan Ahmed’in huzurunda en acı takbih ifadeleriyle yükledi: “Hünkârım, hâlen daha gün yüzü görme zevkine nail olabilen böylesine rezil ve sefil bir adama nasıl tahammül edebiliyorsunuz?”²⁶²

Keza Vâkı’ a Takrîri Binyüzkırkûç’ de Terkîb Olunmuştur’ da bahsi geçmeyip *Relation Historique* ve *Relation’* da ise oldukça benzer şekilde yer alan, sadrazamın isyanı bastırmak için kuvvet kullanmanın şart olduğunu ifade eden sözlerine göz ardı edilebilecek bir farklılıkla iki kaynak şöyle yer vermektedirler:

Devletin içine düştüğü buhranda yalnız iki seçenek olduğunu idrak ediyorum. Ya siz Zât-ı Şahaneleri, sadece mevcudiyetinizin dahi asileri bozup dağıtabileceğine kani olarak kapı halkınızın başına geçer ve asilere hücum edersiniz. Yahut müsaade buyurunuz, sizin yerinize ben gideyim. Askerlere kendimi gösterir göstermez aralarından kayda değer bir cemiyeti etrafıma toplayacak kadar onlar nezdinde sevildiğimi zannedirim.²⁶³

Devletin şu an içinde bulunduğu nazik vakitte umumî asayîşi yeniden tesis etmenin ancak iki yolu olduğunu idrak ediyorum; ya siz, Zât-ı Şahaneleri, Saray-ı Hümayun’daki askerlerin başına bizzat geçip mevcudiyetinizle asileri korkutup kaçıracaksınız ya da askerlere kendimi gösterir göstermez aralarından külliyetli miktarda bir cemiyeti toplamaya kadir olacak kadar onlar meyanında sevildiğime kani olduğumdan müsaade buyurunuz, sizin yerinize ben gideyim.²⁶⁴

Söz konusu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bununla birlikte *Relation’* un, *Vâkı’ a Takrîri Binyüzkırkûç’ de Terkîb Olunmuştur’* da ve *Relation Historique’* de bulunmayan bazı detayları ihtiva ettiği de görülmektedir. Meselâ Patrona Halil, Muslu ve Emir Ali’nin isyandan önce esnafılık yaptıkları²⁶⁵, Patrona Halil’in 200 kuruşluk servetini sefer levazımatı için sarf etmiş olmasına öfkelenerek bu isyanı başlattığı²⁶⁶ ve yine Patrona Halil’in arkadaşlarına bir içki sofrası kurup isyan plânını açıkladığı²⁶⁷ gibi malumat sadece *Relation’* da yer almaktadır. Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa’nın isyanın gizli

²⁶¹ *Relation Historique...*, s. 838.

²⁶² *Relation des Deux Rebellions...*, s. 19; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 11.

²⁶³ *Relation Historique...*, aynı yer.

²⁶⁴ *Relation des Deux Rebellions...*, aynı yer; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

²⁶⁵ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 7; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 4.

²⁶⁶ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 8-9; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 5.

²⁶⁷ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 9; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

tertipçilerinden biri olduğu yönünde bir şüphenin mevcudiyetine²⁶⁸ de sadece *Relation*'da dikkat çekilmektedir. Sultan III. Ahmed'in Üsküdar'dan Topkapı Sarayı'na hareket etmeden hemen önce ablası Hatice Sultan'ın tavsiyesini aldığı²⁶⁹ hadiseden yine sadece *Relation*'da bahsedilmektedir.

Bunun tam tersi olarak *Relation Historique*'in ihtiva ettiği; fakat ne *Relation*'da ne de *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur*'da söz edilmeyen noktalar da mevcuttur. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi, isyanın lideri Patrona Halil'in yaşı, fiziksel özellikleri ve karakteri hakkında verilen malumdur:

Patrona Halil, caniyane fiilleri yüzünden birkaç defa ölümü hak etmişti. 40-45 yaşlarında, orta boylu, zekâ ve idrak sahibi olup uzun ve hafif çıkıntılı suratında siyah bir bıyığı vardı...²⁷⁰

Relation'da Sultan III. Ahmed'in Üsküdar'dan ayrılırken beraberindeki devlet erkânıyla aynı kadirgaya bindiği²⁷¹ belirtilirken *Relation Historique*'de ise sadrazam ve diğer devlet erkânının ayrı kayıklara bindikleri²⁷² bilgisi verilmektedir. *Relation*'da, isyancıların İbrahim Paşa'ya ait cesedin ona ait olmadığını ispat iddiasıyla hazinedarının beyanatını iddialarına senet tuttukları²⁷³ şeklinde nakledilen hadise, *Relation Historique*'de ise paşanın sandalcısının beyanatına müracaat edildiği²⁷⁴ belirtilmek suretiyle ufak bir farkla yer almaktadır. *Relation* ve *Relation Historique*, bu nevi fûru addedilebilecek hususlar haricinde umumiyetle paralel seyretmektedir.

Metinler arası karşılaştırma yöntemi yardımıyla yukarıda sergilenen örneklerin gösterdiği üzere *Relation*'un esas kaynağı, *Relation Historique*'dir. *Relation Historique*, *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırküş'de Terkîb Olunmuştur* başlıklı Osmanlı kroniğinden ciddi ölçüde istifade etmekle birlikte, söz konusu eserin bir tercümesi olmaktan ziyade onun da aralarında olduğu farklı kaynaklardan derlenmek suretiyle terkip edilmiş gibi görünmektedir. *Relation* yazarı ise *Relation Historique*'yi büyük ölçüde ıktibas etmek ve

²⁶⁸ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 13; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 9.

²⁶⁹ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 16-17; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer.

²⁷⁰ *Relation Historique...*, s. 831.

²⁷¹ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 16; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 9.

²⁷² *Relation Historique...*, s. 836.

²⁷³ *Relation des Deux Rebellions...*, s. 34; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 19.

²⁷⁴ *Relation Historique...*, s. 849.

bazı kısımlara da ilâveler yapmak suretiyle eserini vücuda getirmiştir. İkinci ayaklanma ve müteakip hadiseler hakkındaki yorumların kaynağı ise bu çalışmada tespit edilememiştir. Ancak *Relation Historique*'yi neşreden *Mercure de France* gazetesinde, 1730 İsyanı'nı takip eden olaylar ve 1731'deki ikinci ayaklanma hakkında da çeşitli yazılar²⁷⁵ bulunduğu göz önüne alındığında, *Relation*'un *Relation Historique*'ye göre farklılık arz eden bölümlerinin söz konusu yazılar yardımıyla kaleme alındığı düşünülebilir. Bu bilgi, *Relation*'un muhtemel müellifinin Humbaracı Ahmed Paşa olduğu yönündeki görüş açısından da destekleyici bir bulgu niteliği taşıyabilir. Zira Ahmed Paşa'nın Osmanlı sadrazamlarına müşavirlik hizmeti esnasında “Avrupa ahvâlini dönemin çeşitli gazetelerinden takip ettiği”²⁷⁶ bilinmektedir. Bu doğrultuda Humbaracı Ahmed Paşa'nın *Mercure de France*'de yayınlanan *Relation Historique*'yi elde etmiş ve bu eseri esas almak suretiyle Osmanlı İmparatorluğu hizmetine girdiği ilk yıllarda uzaktan şahit olduğu, kariyeri için geçici bir engel de teşkil eden 1730 İsyanı hakkında bir eser kaleme almak için kolları sıvamış olabileceği düşünülebilirse de sadece bu bilgiden hareketle kaynak eseri ona mâl etmenin doğru olmayacağı aşikârdır.

²⁷⁵ Özellikle bkz. Anonim, “Nouvelle Etrangeres: Extrait d'une Lettre de Constantinople du 7. Avril 1731.”, *Mercure de France: Dédié au Roy*, ed. Guillaume Cavelier vd., c. 1, Paris, Haziran 1731: ss. 1364-1373, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6350579d/f166.item> (Elde Edilme Tarihi: 19 Aralık 2020).

²⁷⁶ Yeşil, *a.g.m.*, s. 210, 20 no.lu dipnot.

2. KAYNAK ESERİN İZAHLI TERCÜMESİ

Bu bölüm, *Relation des Deux Rebellions Arrivées à Constantinople en M. DCC. XXX. et XXXI., dans la Déposition d’Achmet III. et l’Elevation au Trône de Mahomet V.* başlıklı 1730 İsyanı ve 1731 Mart’ında meydana gelen ikinci bir ayaklanmayı konu alan kaynak eserin Türkçe tercümesini ihtiva etmektedir. Tercümede, kaynak eserde yer alan ve yazarın telâffuz kabiliyeti nispetinde Lâtin harfleriyle yazmaya çalıştığı Türkçe sözcüklerin doğru biçimleri yazılmıştır (meselâ *Ibraîm* yerine İbrahim, *Catcherif* yerine Hatt-ı Şerif, *Mufti* yerine Müftü gibi). Bundan başka kaynak eserin özgün Fransızca metninde sayfa altlarında yer alıp İngilizce, Almanca ve Rusça versiyonlarına aynen aktarıldığı görülen malumat notları, bu Türkçe tercümede de aynı usule riayet edilmek suretiyle dipnot olarak sayfa altlarına yerleştirilmiştir. Ancak kaynak eserde bazı kişilerin isimlerine yer verilmediği yahut metin içerisinde bazı sehiv yahut noksanlıklar tespit edilmesi dolayısıyla bunların da belirtilmesi icap ettiğinden bu hususlara da sayfa altlarında dipnot olarak işaret edilmiştir. Kaynak eserin özgün metninde ve tercümelerinde yer alan bu malumat notlarıyla tarafımızdan eklenen açıklamaların karışmaması adına ‘çevirenin notu’ anlamındaki ‘[ç.n.]’ kısaltması söz konusu açıklamaların sonunda belirtilmiştir.

2.1. SULTAN III. AHMED’İN HAL’İ VE SULTAN V. MEHMED’İN (I. MAHMUD) CÜLÛSU ESNASINDA 1730 VE 1731 YILLARINDA İSTANBUL’DA VUKU BULAN İKİ İSYANA AİT RAPOR (METİN)

Metbuu Safevi şahının²⁷⁷ tahtına oturmaya ahdetmiş Eşref’in²⁷⁸ isyanının²⁷⁹ İran’da sebep olduğu sıkıntılar, Türklere, o taraftaki sınırlarını genişletmek ve kendilerince en münasip

²⁷⁷ **Şah Hüseyin (d. 1668/1669-ö. 1726 veya 1729):** Safevi şahı Süleyman’ın (h. 1666-1694) oğlu olup 1694-1722 yılları arasında Safevi tahtında oturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Laurence Lockhart, “Husayn”, *EP*, III (1986): ss. 603-604; Rudi Mathee, “Sultan Husayn”, *EP*, IX (1997): ss. 854-855; Ahmet Taşağıl, “Hüseyin Mirza”, *TDVİA*, XIX (1999): ss. 1-2; H. R. Roemer, “The Safavid Period”, *The Cambridge History of Iran*, c. 6 içinde (ed. Peter Jackson vd.), Cambridge University Press, New York, 1986: s. 310-324. [ç.n.]

²⁷⁸ **Eşref Şah (ö. 1730):** Afgan Gılzey aşireti mirlerinden Abdullah’ın (bazı kaynaklarda Abdülaziz) oğlu olup İran’ın ikinci ve son Afgan şahı (1725-1729). Ayrıntılı bilgi için bkz. R. N. Frye, “Ghalzay”, *EP*, II (1991): s. 1001; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1995: s. 172-186, 197; Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012: s. 101-105, 108-111. [ç.n.]

²⁷⁹ *Relation*’da ‘Eşref’in isyanı’ diye bahsedilen hadise, Afgan Gılzey aşiretinin isyanı olup kökleri daha evvelki yıllara uzanır. Eşref’in amcası Mir Veys’in 1707 (veya 1709) yılında Safevilerin Kandahar’daki

görünen İran'a ait bazı memleketleri istilâ etmek için en uygun fırsatı sunuyordu. Safevi şahını katlederek zapt ettiği tahtta kalıcı olmak gayesiyle Eşref, fütuhatinin geri kalanını emniyete almak mukabilinde Tebriz ile başka bazı yerleri Acemlere²⁸⁰ teslim edip bu suretle tasarruflarındaki mülklerin rahat rahat keyfini süreceklerini zanneden Türklerle sulh²⁸¹ akdetmişti. Lâkin bu sükûnet, talihin beklenmedik tebeddülüyle tez vakitte inkıtaa uğradı. Eşref, ancak kısa bir müddet, hıyanetinin meyvesiyle lezzetlenebildi. Zira mahlu Safevi şahının oğlu²⁸², 40.000 kişilik bir kuvveti yeniden toparlamanın çaresini bularak zikrolunan kuvveti Tahmasp Kulu Han'ın²⁸³ emrine vermiş, o da Eşref'i firara mecbur

Gürcü valisine ayaklanıp şehrin kontrolünü ele almasıyla başlayan isyan, Mir Veys'in oğlu Mahmud'un Safevi ordusunu mağlup ederek İsfahan'a girip şah olmasıyla neticelenmiştir (23 Ekim 1722). Eşref, amcazadesi Mahmud Şah'ı katlettirip tahta çıkmıştır (23 Nisan 1725). Bkz. Frye, *a.g.m.*, s. 1001; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 172-173, 175, 182; Karadeniz, *a.g.e.*, s. 74-78, 83, 85-93, 99-101. [ç.n.]

²⁸⁰ Özgün Fransızca metinde bu cümle, biraz daha farklıdır: “*Eşref, Safevi şahını katlederek henüz zapt etmiş olduğu tahtta kendini kalıcı kılmak adına, fütuhatinin geri kalanını emniyete almak amacıyla Tebriz ve başka bazı yerleri kendisine iade edip elinde bulunan memleketlerin usulca keyfini çıkarmaktan başka bir şey düşünmeyen Türklerle sulh akdetmişti.*”, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 1-2. Krş. *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 1. [ç.n.]

²⁸¹ **Hemedan Muahedesi:** 4 Ekim 1727 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Bağdat valisi ve İran seraskeri Eyüplü Hacı Hasan Paşa-zade Ahmed Paşa tarafından tayin edilen murahhas elçi Hemedan kadısı Abdullah Efendi ile Afgan şahı Eşref'in tayin ettiği murahhas elçi Molla Nusret arasında akdedilen on iki maddelik barış antlaşmasıdır. Bkz. *Muahedat Mecmuası (Tıpkıbasım)*, II, TTK Yayınları, Ankara, 2008: s. 312-315. [ç.n.]

²⁸² **Tahmasp Mirza veya Şah II. Tahmasp (d. 1704-ö. 1740):** Safevi şahı Hüseyin'in (h. 1694-1722) oğlu olup 1729-1732 yılları arasında Şah II. Tahmasp unvanıyla hüküm sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, “Tahmasp II.”, *İA*, XI (1979): ss. 647-655; C. E. Bosworth, “Tahmasp II”, *EP*, X (2000): s. 110; Roemer, *a.g.m.*, s. 326-328. [ç.n.]

²⁸³ **Tahmasp Kulu Han veya Nadir Şah (d. 1688 veya 1698-ö. 1747):** Asıl adı Nadir Kulu (veya Nadir Ali) olup Avşar Türkmen'idir. Askeri kabiliyetleriyle temayüz edip Horasan'da şöhret kazandıktan sonra Afgan Eşref Şah'a karşı taht mücadelesi veren Tahmasp Mirza'nın davetine icabet ederek onun ordusuna komuta etmiştir. Genç şahzade, sadakatinden ötürü kendisine hanlık bahşedip ‘Tahmasp Kulu’ ismini vermek suretiyle taltif etmiştir (1726). Tahmasp Kulu Han, Eşref Şah'ı mağlup edip payitaht İsfahan'a girmiş ve Tahmasp Mirza'yı atalarının tahtına yeniden oturtmuştur (1729). Müstevli Gilzey ve Abdâlî kabilelerini İran topraklarından attığı gibi Osmanlıların eline geçen İran'ın batısındaki toprakların çoğunu da geri almıştır (1730). Şah II. Tahmasp'ın kendisini kanıtlamak için başlattığı ve hezimetle neticelenen Osmanlılara yönelik harekâtı, kendisinin geri aldığı yerlerin tekrar elden çıkmasına sebep olmuş, mağlubiyetini müteakip şahın Osmanlılarla akdettiği sulha rıza göstermeyerek İsfahan'a gelip şahı hal' etmiş, yerine şahın henüz birkaç aylık oğlu Abbas Mirza'yı (III. Abbas) tahta çıkarmış, kendisini de saltanat naibi ilân etmiştir (7 Eylül 1732). Tahmasp Kulu adını terk ederek yeniden asıl ismini kullanmaya başlayan Nadir Kulu Han, Kerkük ve Erbil'e taarruzlarda bulunup Bağdat'ı kuşatmış (Ocak 1733), Erzurum valisi ve serasker Topal Osman Paşa'nın şehrin imdadına yetişip onu mağlup etmesiyle (20 Temmuz 1733) sekiz aylık muhasaradan netice alamayarak geri çekilmiştir. Kış aylarında sürpriz bir saldırı yaparak Topal Osman Paşa'yı yenilgiye uğratıp katletmiş (9 Aralık 1733) ve Bağdat'ı ikinci kez kuşatmışsa da Şiraz'da çıkan bir isyan sebebiyle kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. İsyanı bastırdıktan sonra (Şubat 1734) bu kez Gence, Revan ve Tiflis'i hedef alan sefere çıkmış, bu üç şehri de zapt edip Osmanlıların elinde kalan bütün Safevi topraklarını geri almıştır (Temmuz-Ekim 1735). Devlet erkânı ve ulemanın desteğiyle III. Abbas'ı da tahttan indirip Nadir Şah unvanıyla kendisi tahta çıkmış (8 Mart 1736), bu suretle İran'daki Safevi hanedanı hâkimiyetine (1501-1736) son vererek Avşar hanedanı devrini (1736-1804) başlatmıştır. Nadir Şah, 1736-1747 yılları arasında on bir yıl hüküm sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Azmi Özcan, “Nâdir Şah”, *TDVİA*, XXXII (2006): ss. 276-277; Faruk Sümer, “Avşarlılar”, *TDVİA*, IV (1991): s. 164-

bırakmış, bir müddet sonra yakalanan Eşref, isyanının ve Safevi ülkesinin harabına sebep oluşunun kefareti merhametsiz²⁸⁴ bir ölümle ödemişti.

Eşref le akdedilen muahede onun ölümüyle beraber bittabi bozulmuş oldu. Üstelik genç Safevi şahı, tahtın kendisinden gasp edildiği esnada Türklerin zapt etmiş olduğu memleketleri terk etmeye razı gelmeyerek onlardan fethettikleri bütün mülkleri kendisine teslim etmelerini talep ediyor, sulha da yalnız bu şartla rıza veriyordu. Keza Türkler de kendilerine bunca cana ve mala mâl olmuş bu memleketleri nasıl terk edeceklerine karar veremiyorlardı. Birbirine böylesi zıt menfaatlerin arasını bulmak müşkül gözükmekteydi. Bu arada, muzaffer bir asiler ordusunun başında olup muvaffakiyetleriyle de hayat bulmuş Tahmasp Kulu Han,²⁸⁵ cesaretinin harladığı içindeki ateşin sönmesini istemiyordu. Zira o, son muahede sayesinde kendilerini emniyete aldıklarını zannederek hududa kâfi miktarda asker ve zahire ikmalini ihmal eden Türklere nazaran şartların kendi lehine olduğunu anlamıştı. Oysa Safevi şahı, Türkleri daha da şaşırtmak için her ne kadar Türklerden fethettikleri tüm mülklerin ve esir ettikleri bütün Acemlerin iadesini talep etmekten başka hiçbir ruhsatı olmasa da bir elçiyi²⁸⁶, yeni bir muahede akdi bahanesiyle İstanbul'a irsal etmişti.

Elçi, 1730 senesinin haziran ayında vasıl olduğu İstanbul'da izzet ve ikramla ağırlanmış, Acemlerin yeniden harp vaziyetine geçtiklerine dair hiç beklenmedik bir haber geldiği vakte kadar da Veziriazam²⁸⁷ ile sulh müzakerelerine çoktan başlamıştı. Bu haber üzerine

165; V. Minorsky, "Nâdir", *İA*, IX (1964): ss. 21-31; J. R. Perry, "Nadir Shah Afshar", *EP*, VII (1993): ss. 853-856; Peter Avery, "Nadir Shah and the Afsharid Legacy", *The Cambridge History of Iran*, c. 7 içinde (ed. Peter Avery vd.), Cambridge University Press, New York, 1991: ss. 3-62.

²⁸⁴ Şiraz şehri civarındaki kalelerinden birinde ele geçirilip şehre götürülmüş, umuma açık bir mekânda çırılçıplak gezdirilerek teşhir edilip son nefesini verene kadar da vücudu kaşağılarla pare pare edilmişti.

²⁸⁵ Türk olarak doğduysa da Acemlere merbut oldu ve gasıp Eşref'i hezimete uğratıp Türkler tarafından fethedilen yerlerin çoğunu geri aldıktan sonra, genç Safevi şahını öldürtüp onun yerine de kendini şah ilân ettirince yaptığı bütün büyük işlere bizzat kendisi leke sürdü. Bu olay, zaptına kadir olduğu takdirde tahtın ayartmalarına karşı koymanın bir kişi için ne kadar zor olduğunu göstermektedir.

²⁸⁶ **Rıza Kulu Han:** Şah II. Tahmasp'ın cülûsunu haber vermek ve *Relation*'da da belirtilen talepleri iletmek üzere İstanbul'a gönderilen Safevi elçisidir. Avşar aşiretinin Şamlu obasına mensuptur. Bkz. Aktepe, *a.g.e.*: s. 89, 91-92, 93; Avery, *a.g.m.*, s. 29; Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 651; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 198-199; Karadeniz, *a.g.e.*, s. 133. Rıza Kulu Han, 1731 yılının mart ayına kadar İstanbul'da kaldıktan sonra sulh müzakerelerine seraskerle devam etmesi için Bağdat'a gönderilmiş, Şah Tahmasp'ın Revan'ı kuşattığı haber alınca da Mardin Kalesi'nde hapsedilmiştir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 17, 48, 63, 86. [ç.n.]

²⁸⁷ **Damat Nevşehirli İbrahim Paşa (d. 1662-ö. 1730):** 9 Mayıs 1718-30 Eylül 1730 tarihleri arasında vazife gören Osmanlı veziriazamı ve Sultan III. Ahmed'in damadıdır. *Relation*'da da tafsilatıyla anlatılacağı üzere asilerin talebiyle idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, "Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli", *TDVİA*, VIII (1993): ss. 441-443; a. y., "Nevşehirli İbrahim Paşa", *İA*, IX (1964): ss. 234-239;

müzakerelere son verilmiş, elçi üzerine bir çavuş²⁸⁸ tayin olunmuş ve tekrar harp ilân edilmişti. İster sahil bir niyetle olsun ister bu harp için yapılan zahirî tedariklerle düşmanın gözünü korkutmak maksadıyla olsun Sultan²⁸⁹ ve Veziriazam, ordunun başına geçmeye kararlı olduklarını göstermek için bir yürüyüş tertip ettiler. Ağustos ayının 3.cü günü, askerî bir harekâttan ziyade büyük bir gösteriye yaraşır debdebeli geçit resmiyle İstanbul'dan ayrıldılar ve yürüyüşün devamı için her şey hazır olana kadar beklemek mazeretiyle Üsküdar'da ordugâh kurdular.

Bütün bu nümayişlere rağmen saray erkânı, yürüyüşe devam etmeleri mi, yoksa İstanbul'a geri dönmeleri mi gerektiği noktasında tereddüt ediyordu. Bu kararsızlık, suizanna kapılan askerlerin homurdanmalarına neden oluyordu. Zira bu sefere gitmesi mukadder olanlar böylesine uzun bir yürüyüşün gerektirdiği masraflarla perişan olduklarından ve askerî teçhizat tedarik etmek için dükkânlarını kapatıp işlerini²⁹⁰ bozduklarından hoşnutsuzlukları artmıştı. Onların hoşnutsuzluğunu arttıran yalnız bu fuzulî masraflar değil, aynı zamanda işlerinden temin edebilecekleri az miktardaki günlük kazançlardan da mahrum kalmış olmalarıydı. Zira Türk askerleri için başka birtakım mesleklerle iştigal etmenin mutad bir şey olduğu malûmdur.

Bu homurdanmalardan en sonunda bir isyan zuhur etti. Oysa bundan çok önce, askerler arasında olduğu kadar halk meyhanesinde da hükûmete karşı umumî bir hoşnutsuzluk

a. y., "İbrahim Paşa, Nevşehirli", *EF*, III (1986): ss. 1002-1003; Necdet Sakaoğlu, "İbrahim Paşa (Damat)", *DBİA*, IV (1993): ss. 126-127; Yayın Kurulu, "İbrahim Paşa (Nevşehirli Damat)", *YYOA*, I (2008): ss. 638-641; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 778-779; Danişmend, *a.g.e.*, s. 54-55. [ç.n.]

²⁸⁸ Osmanlı İmparatorluğu, bir devlete harp ilân ettiği zaman o devlete ait elçilerin hapsedilmesi mutad bir uygulama olup bunun icrası da divan çavuşları marifetiyle gerçekleştirilmiştir. Bkz. Orhan F. Köprülü, "Çavuş", *TDVİA*, VIII (1993): s. 237; Pakalın, *a.g.e.*, c. 1, s. 335. Bu sebeple hem Fransızca özgün metinde hem de İngilizce tercümede elçiyi gözetim altına alan görevli için nöbetçi, bekçi veya muhafız gibi anlamlara gelen *guard* kelimesinin karşılığı olarak 'çavuş' tercih edilmiştir. [ç.n.]

²⁸⁹ **Sultan III. Ahmed (d. 1673-ö. 1736):** Sultan IV. Mehmed'in (h. 1648-1687) oğlu ve Sultan II. Mustafa'nın (h. 1695-1703) kardeşi olup 23 Ağustos 1703-1 Ekim 1730 tarihleri arasında hüküm sürmüş Osmanlı sultanıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, "Ahmed III", *TDVİA*, II (1989): ss. 34-38; Enver Ziya Karal, "Ahmed III.", *İA*, I (1978): ss. 165-168; Harold Bowen, "Ahmad III", *EF*, I (1986): ss. 268-271. [ç.n.]

²⁹⁰ Fransızca özgün metinde yer alan ve İngilizce tercümede de aynen tekrar edilen *barque* kelimesi, Fransızca ve İngilizce sözlüklerde 'sandal', 'barka (taşımacılıkta ve merasimlerde kullanılan büyük tekne)', 'navi (üç direkli gemi)' gibi bilimum deniz taşıtları anlamına gelmektedir. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 239; Redhouse, *a.g.e.*, s. 64. Ancak bu sözcüğün Fransızca'da 'menafi', 'umur', 'iş' gibi mecazen kullanımı da mevcuttur. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, aynı yer. Cümlelerin bütününe bakıldığında söz konusu kelimenin mecaz anlamının kullanıldığı ve İngilizce tercümede bu kelimenin ilk anlamıyla kullanıldığı düşüncesiyle aynen aktarıldığı zannedilmektedir. [ç.n.]

müşahede olunuyor ve bir isyanın yaklaşmakta olduğunun ayan beyan görülebileceği alenen dillendiriliyordu. Epey müddetten beri hissedilen erzak kıtlığı, eşya fiyatlarındaki artış, ticaretin yetersizliği yüzünden bütün memleketi tüketen sefalet, çok sayıdaki vergiler, askerlerin İran hududuna sevk edilmek yüzünden kızgınlıkları, -ki orada çoktan bir tür isyan çıkartmış oldukları söyleniyordu- ayaktakımı meyanında umumî bir nefrete sebep oluyordu. Fethi uğruna onca Müslüman kan akıttıktan sonra Tebriz'in teslim edilmesi, askerleri dehşete düşürmüştü. Acemlerle harbin yeniden başladığı haberi (ki bu, Türkler için daima nahoş, çoğu kez de meşum bir haberdir), zihinlerindeki fitneyi uyandırmış ve kalplerindeki kedere bir menzil vermek için fırsat kollamaya başlamışlardı. Fakir askerlere mahsus hoşnutsuzluklardan, arkasında bazı ulemayla hükûmetten gayrimemnun birtakım vaizlerin bulunduğu zannedilen gizli tertiplerden ve yalnız vaziyetlerini düzeltmesi kaydıyla devranın dönmesinden memnun olacak birkaç alçağın huzursuzluğundan korkuya kapılıp bunları bir isyan çıkarmaya bahane etmişlerdi.

Bu fitneye âlet olanlar, pek sefil kimselerdi. Sokaklarda eski esvap satan Arnavut Patrona Halil, manav Muslu ve bu ikisinin mertebeye mafevkinde olmayan Emir Ali, ahvâli pek acayip bu mühim vakayı husûle getirmek için Cenab-ı Hakk tarafından intihap olunmuş birer vasıtaydılar. Her ne kadar böylesine azim bir teşebbüs için acizlikleri aşıkâr olsa da Sultan III. Ahmed'i ecdadına ait tahtı terk etmeye mecbur bırakan Patrona ve rüfekası gibi, sû-i idarelerinin müstahak olduğu cezayı verecek kişilerle daima etrafları çevrilmiş hâlde olduğundan umumun takdirine lâayık olmak için gayret sarf etmeleri, temayüz etseler de meçhul bir nesepten geldiklerini asla unutmamaları icap eden yüksek makam sahipleri için hakikî bir ibret olarak bu vaka, gelecek nesillere aktarılmayı hak eder.

Patrona Halil²⁹¹, önceleri donanmada denizciyken sonradan yeniçeri ocağına geçiş yapmıştı. İleri bir tarihe tehir olunmuş gibi gözükken İran seferi için gerekli silah, kıyafet ve başka eşyayı satın almak için 200 kuruş²⁹² değerindeki dünyalığını çaresizce sarf

²⁹¹ Bir zamanlar levent yani denizci eri olup namını aldığı *Patrona* kalyonunda vazife görmüş; lâkin sonra Muslu ve Ali gibi o da yeniçeri ocağına geçiş yapmıştı. Birtakım mesleklerle iştigal eden her Türk askeri gibi Patrona da eski esvap satıyordu. Bazı vakayinameler onun dellallık, Muslu'nun da kahvecilik yaptığını, Ali'ninse kısa süre önce İzmir'de vuku bulmuş bir isyanın sergerdesi olduğunu belirtirler.

²⁹² Fransızca özgün metinde ve İngilizce tercümede '200 *Piastre*' olarak geçmektedir. Bkz. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 8; *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 5. *Piastre*, Osmanlı paralarından kuruşa tekabül etmektedir. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1290; Redhouse, *a.g.e.*, s. 576. [ç.n.]

ettiğinden²⁹³ birtakım karışıklıklar ihdas edip kaybettiği servetini bu sayede tazmin edebileceğini düşünmüş hem askerler hem de halk arasında birçok hoşnutsuz kimse bulunduğunu bildiğinden, dolayısıyla da ufak bir kıvılcımın kolaylıkla umumî bir yangına dönüşebileceğini anladığından isyan fikrine daha da mütemayil olmuştu.

Binaenaleyh Patrona Halil, gerekli müskirat ve başka şeyleri temin edip sayıları bir düzineyi bulan itimat ettiği dostlarını bir ziyafete davet etti. Eğlencenin orta yerinde, içkinin de tesiriyle dostlarına içinden geçenleri olduğu gibi anlattı. Onlara, “*hepten zalimleşen ve yalandan Acemler üzerine sefere çıkacak gibi yaparak bunca masraf yaptırdıkları askerleri perişan ederken aynı zamanda kendilerini eğlendirmekten başkaca bir şey düşünmeyen hükûmeti iskat, Sultan’ı da hal’ edeceğinin bir rüyasında kendisine malum olduğunu, o sebeple gidişattan memnun olmayanların başına bizzat geçmeye ahdedtiğini, imdadına yetişmeleri için çağıracağı Müslümanları açtığı bayrak altında toplayacağını, böyle memduh bir maksadı muvaffakiyetle tamama erdirmede kendisine refik olmalarından başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadığını*” söyledi. Orada bulunanların hepsi kararlılığı dolayısıyla ona sitayişler ettiler ve sadıkane merbut olacakları resmî bir yeminle birbirlerine muavenet etmeyi taahhüt ettikten sonra mezkûr vakayı icraata dökcekleri günü 28 Eylül Perşembe olarak kararlaştırdılar.

Her şey bu veçhile kararlaştırılınca, sabah saat dokuza doğru Sultan Bayezid Camii’nin karşısındaki meydanda evvelâ az bir mevcutla tecemmu ettiler ve orada üç kola ayrılmak hususunda mutabakata vardılar. İlk kol, şehrin en zengin tüccarlarının bulunduğu mekân olan Bedesten’e²⁹⁴ geçecekti. İkincisi, Bahçekapı’dan²⁹⁵ çıkacaktı. Üçüncüsü ise Divanyolu’na²⁹⁶ gidecek, ondan sonra da bu üç kol birleşip Et Meydanı’nda²⁹⁷ toplanacaklardı. Buna göre, yola ilk koyulan Patrona’nın cemiyeti olmuş, ellerinde

²⁹³ İngilizce tercümede Fransızca özgün metinden farklı olarak bu kısım, Patrona Halil’in “*Acem seferinde satmak için silah, kıyafet ve başka eşyaya yaklaşık 200 kuruş değerindeki bütün varını yoğunu sarf ettiği*” şeklinde geçmektedir, *A Particular Account of the Two Rebellions...*, aynı yer. Krş. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 8-9. [ç.n.]

²⁹⁴ İstanbul’daki kuyumculara, mücevhercilere ve kıymetli kumaş tacirlerine ait dükkânları barındıran mekân.

²⁹⁵ İstanbul’da bahçe kapısı manasına gelen bir kapı.

²⁹⁶ Saray-ı Hümayun’a çıkan geniş yol.

²⁹⁷ Türklerin ekseriya talim yaptıkları geniş bir meydan olup yeniçeri odalarına nâzırdır ve orada yeniçerilere et dağıtılır.

[*] İngilizce tercümede: *Türklerin askerî talimler yaptıkları ve yeniçerilere üç aylık mevaciplerinin verilip yemek dağıtıldığı geniş meydan*. Bkz. *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 6 (Dipnot d). Krş. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 10-11 (4 no.lu dipnot) [ç.n.]

kılıçlar ve küşade ettikleri bir bayrakla “*ticaret ve zanaat erbabının dükkânlarını kapatması ve hakiki her Müslümanın açtıkları bayrağın peşinden Et Meydanı’na gelmesi gerektiğini, orada toplananlara mevcut hükümet aleyhindeki haklı şikâyetlerinin tebliğ edileceğini*” dört bir yana nida etmişlerdi. Diğer iki cemiyet de kendilerine tembih olduğu üzere güzergâhları boyunca aynı şeyi yapmış, kargaşa tez vakitte bütün şehre sirayet etmişti: Dükkânlar alelacele kapatılıyor; lâkin Türklerin çoğu belirlenen buluşma yerinde toplanmak yerine evlerine kapanıyordu. Hıristiyanlar ve Yahudiler de aynı yapmanın yerinde olduğunu düşünüyorlardı.

İstanbul bu gailelerle çalkalanmakta iken Sultan ve Veziriazam hâlen Üsküdar’daydılar. Padişah ile vezirinin yokluğunda umumî asayiş her zamankinden daha ziyade gözetmekle vazifeli Sadaret Kaymakamı ve dahi Kapudan Paşa²⁹⁸ olan Mustafa Paşa²⁹⁹ da şehirde bulunmuyor, Karadeniz Boğazı’na³⁰⁰ nâzır yalısının³⁰¹ bahçesine diktiği lâleleri seyretmekle meşgul oluyordu. Keza Reis Efendi³⁰² de Boğaziçi’ndeki

²⁹⁸ Kapudan paşa, donanmanın komutanıdır. Sadaret kaymakamı ise veziriazamın vekili olup veziriazamın İstanbul’dan ayrılmak zorunda kaldığı zamanlarda sultanın nâspettiği bir makamdır.

²⁹⁹ **Kaymak** veya **Atlamacı Mustafa Paşa (ö. 1730)**: Babası, Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa’nın veziriazamlığında ona sadaret kethüdası olarak hizmet eden ve Halep, Mısır, Şam gibi vilâyetlerde beylerbeylik yapan Vezir Poçinli (Kara) İbrahim Paşa olup annesiye maktul veziriazamlardan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın kızı Fatma Hanım’dır. Mustafa Paşa, Veziriazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa’nın kızı Fatma Hanım’la evlenip ona damat olmuştur. Vezaret rütbesiyle nişancılık (1718-1721) ve kapitan-ı deryalık (1721-1730) makamlarında bulunmuş, veziriazamın padişahla beraber Üsküdar’daki ordugâha geçmesiyle sadaret kaymakamı tayin edilmiştir. *Relation*’da da görüleceği üzere asilerin talebiyle idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Râmizpaşazâde Mehmed İzzet, *a.g.e.*, s. 92-93; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1200; Danişmend, *a.g.e.*, s. 208-209. M. Münir Aktepe, “XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa’ya Ait Vakfiyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 8 (1969): s. 15; Yayın Kurulu, “Mustafa Paşa (Kaymak)”, *YYOA*, II (2008): s. 310. [ç.n.]

³⁰⁰ Fransızca özgün metinde ve İngilizce tercümede Karadeniz Boğazı olarak belirtilen yer, bugünkü İstanbul Boğazı olup dönemin Osmanlı kroniklerinde de boğazın aynı şekilde tesmiye olduğu görülmektedir. Meselâ “*iki gün içinde Bahr-ı Siyâh Boğazı’na ‘icâleten kalyonları tesyîr*” şeklindeki bir örnek için bkz. *Subhî Tarihi*, s. 152. [ç.n.]

³⁰¹ *Subhî Tarihi*’nde, Mustafa Paşa’nın meşhur sahil sarayının adı *Bağ-ı Ferah* olarak geçmektedir, *a.g.e.*, s. 23. Bu saray, Çengelköy’de inşa edilmiştir. On sekizinci yüzyılın ikinci çeyreğinde Boğaziçi sahillerinde saray inşasına dair bir furya başladığını iddia ederek bu vetireyi ‘Boğaziçi’nin yeniden fethi’ olarak değerlendiren Shirine Hamadeh, eserinin birinci bölümünün başlangıcında, Mustafa Paşa’nın *Bağ-ı Ferah*’ının da aralarında bulunduğu bu sarayların konumlarını tespit eden bir haritaya yer vermiştir, *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017: s. 40-41, Harita 1 (*Bağ-ı Ferah*, bu haritada 20 numarayla yer almaktadır). [ç.n.]

³⁰² **Üçanbarlı Mehmed Efendi (d. 1673/1674-ö. 1732)**: 2 Ağustos 1718-Ekim 1730 tarihleri arasında vazife görmüş Osmanlı reisülküttabıdır. İsyancıların kendilerine teslim edilmesini istedikleri devlet erkânı arasında onun da ismi geçmiş, bunun üzerine kaçıp saklanmıştır. Sultan I. Mahmud’un cülûsunu müteakip defter emanetine tayin edilince saklandığı yerden çıkmışsa da isyancıların, kendisi hakkında sabık hükümet mensubu ve İbrahim Paşa’nın yakın adamlarından olduğu yönündeki ithamları yüzünden azledilip sürgüne gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Asi reislerinden Muslu Beşe’nin himayesini temin ederek isyancıların, kendisini hedef alan öfkelerini teskin etmeyi başarmış ve sürgüne gönderilmekten kurtulmuştur. İsyancıların

konaklarından birinde bulunuyordu. Burada isyanla alâkalı ilk haberleri aldığında, rahat ve miskin tabiatlı olduğundan ehemmiyetsiz ve esatir nev'inden şeyler olarak telâkki ettiği bu haberleri hafife almıştı. Öyle ki o esnada yeniçeri ağası ve sadaret kethüdası haricinde bu karışıklıkları bastırıp nizamı yeniden tesis edecek nüfuz sahibi hiç kimse yakınlarında bulunmuyordu. Halkın öfkesinden diğer herkesten daha ziyade korkuya kapılan sadaret kethüdası³⁰³, isyan haberini alır almaz cesaretini kaybedip sarayı civarında bulunan kayıklardan birine atladığı gibi Eyüp tarafına firar etmişti. Yaşına hürmet edilen yeniçeri ağası³⁰⁴ ise ihtilâl haberini işitince nöbetçileri³⁰⁵ derhâl nizama sokup, asileri tatlı dille yola getirmek bu olmazsa da zor kullanarak dağıtmak kastıyla üzerlerine yürümüş; lâkin orada bulunuşunun onları gazaba getirmekten başka bir şeye yaramadığını, muhafızlarının kendisine muavenet etmek hususunda heveskâr olmaktan uzak olduklarını, hatta kendisini davet eden asilere katılmayı reddedip isyanlarda bermutat küşade edilen bayrağı³⁰⁶ onlara teslim etmeyi reddettiğine dair kendi aralarında homurdanıp durduklarını gördükten, keza asilere ait diğer bir cemiyetin onun sarayını³⁰⁷ yağmalamak için ilerlemekte olduğunu da haber aldıktan sonra isyancı kalabalığın arasından savuşmuş, kıyafetini tebdil etmiş, birileri tarafından tanınmaktan korktuğundan iki kürekli alelâde bir sandala binip Üsküdar'a geçmişti. Henüz başlangıç aşamasındaki

tasfiyesinden sonra tekrar defter emanetine getirilmiş, bir süre de defterdarlık yapmıştır. 8 Eylül 1732'de vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyfullah Aslan, "Lâle Devri Reisülküttâbı Üçanbarlı Mehmed Efendi'nin Hayatı", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir* içinde (ed. İlyas Gökhan vd.), Kömen Yayınları, Konya, 2018: ss. 803-814; Danişmend, *a.g.e.*, s. 340-341; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 1024. [ç.n.]

³⁰³ **Kethüda Mehmed Paşa (ö. 1730):** Veziriazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın kapı halkından olup onun hazinedarlığını yapmıştır. İbrahim Paşa'nın kızı Hibetullah Hanım'la evlenmek suretiyle ona damat olup vezaret rütbesiyle sadaret kethüdalığı vazifesinde istihdam olunmuştur (27 Mart 1719-30 Eylül 1730). Asilerin talebiyle idam edilmiştir. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1060. [ç.n.]

³⁰⁴ **Hasan Ağa:** Hakkında fazla malumat olmamakla beraber en az yedi sene yeniçeri ağalığı vazifesinde bulunduğu, ağalığı sırasında yaşının ilerlemiş olduğu, isyanı engelleyemediği için azledildiği, isyancıların talebiyle de Rodos'a sürgüne gönderildiği döneme ait Osmanlı kroniklerinde belirtilmiştir, *Abdi Tarihi*, s. 29, 36; *Subhî Tarihi*, s. 18-19, 23, 57. Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s. 607. [ç.n.]

³⁰⁵ Devrin Osmanlı kroniklerinde bunların 'kârhaneliler' yani Ağakapısı'ndaki sanat atölyelerinde çalışan görevliler olduğu belirtilmektedir, *Abdi Tarihi*, s. 29; *Subhî Tarihi*, s. 23. [ç.n.]

³⁰⁶ Yalnız Fransızca özgün metinde yer alıp İngilizce tercümede bahsi geçmeyen bu bayrağın ağa bölümüne ait sancak olması muhtemeldir. *Vak'a-i Patrona Halil* adlı kısa kronikte isyancıların Ağakapısı'nı basıp ağa bayrağını ele geçirdiklerinden bahsedilir, Hakan Yılmaz, "Patrona Halil Vak'ası' Hakkında Yeni Bir Kaynak", <https://www.hakikat.com/hakikat-dergisi/189/patrona-halil-vakasi-hakkinda-yeni-bir-kaynak>, 1 Haziran 2009 (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020). [ç.n.]

³⁰⁷ *Relation*'da yeniçeri ağasının sarayı ifadesiyle kastedilen yer, yeniçeri ağalarının makamı, aynı zamanda da aileleriyle birlikte ikamet ettikleri mekân olan Ağakapısı olmalıdır. Bkz. Semavi Eyice, "Ağakapısı", *TDVİA*, I (1988): ss. 462-464. Osmanlı kronikleri de isyancıların Ağakapısı'na hücum edip yeniçeri ağasını firara mecbur bıraktıklarını belirtmişlerdir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 22-23. [ç.n.]

bu halk hareketini haber vermediği veyahut bastıramadığı için derhâl katledileceği korkusuyla veziriazama neler olup bittiğiyle alâkalı hiçbir malumat vermeden oradaki evlerinden birine kapanmıştı.

Bu arada başıboş kalan asilerin sayısı süratle artmaktaydı. Yollarına çıkan bütün Türkleri bir sel gibi önlerine katıp sürüklüyor, kendilerine inkıyat etmeyi reddedenleri hemen oracıkta öldürmekle tehdit ediyor, sadakatle bağlı oldukları padişahlara hıyanet etmektense katledilmeyi yeğleyen birkaç kişiyi de hakikaten öldürüyorlardı. Badehu sipahiler odasına³⁰⁸ gidip orada buldukları tüfek, kılıç, kargı ve başkaca harp âletlerini iğtinam etmişlerdi. Sonra zindanları basmışlar ve buralarda mahkûm tutulanların cümlesini ıtlak edip cemiyetlerine katarak vaziyetlerini takviye etmişlerdi. Üstelik asilerle aynı meşrepten olmalarına rağmen henüz bunu açıkça ilân etmeye cesaret edememiş bu gibi kimseler, böylesi müsait başlangıç adımlarını gördükten itibaren asilerin açtığı bayrak altına saf-be-saf dizilmeyi daha fazla tehir etmemişlerdi. Öyle ki ertesi gece asiler, katı bir zapturapta riayet edip her yanda kol gezince, bir tek kimsenin dahi canını yakmaya kastedenlerle fasit ve zalim hükûmetten necat bulmaktan gayrı bir maksat uğruna silaha sarılanları da kendi saflarından reddedince, sayıları iki bin kişinin üzerine çıkmıştı.

Böylece fitne, veziriazamın malumat sahibi olmasından evvel, şimdiden önemli bir aşama kaydetmiş bulunuyordu. Üsküdar'a gelenlerin ve tabiri caizse bu büyük yangının yalnız kıvılcımlarını görmüş olanların veziriazama söylediğine göre birkaç serseri Bedesten'de³⁰⁹ kavgaya tutuşmuş, bittabi korkuya kapılan esnaf da dükkânlarını kapatmış; fakat yeniçeri ağası, adamlarıyla yetişerek dükkânları yeniden açtırıp bu serseri

³⁰⁸ Fransızca özgün metinde *quartier*, İngilizce tercümedeyse *quarters* olarak belirtilen sözcüğün sözlük anlamı 'kışla' olup (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1802; Redhouse, *a.g.e.*, s. 615) yeniçerilerin barındığı bu mekânları tavsif için devrin kaynaklarında sıklıkla 'oda' kelimesi kullanıldığından 'kışla' yerine 'oda' kelimesi tercih edilmiştir. Bkz. Mehmet Mert Sunar, "Oda", *TDVİA*, Ek-II (2019): ss. 369-371; Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *TDVİA*, XLIII (2013): s. 457-458; Pakalın, *a.g.e.*, c. 2, s.714-716. [ç.n.]

³⁰⁹ Osmanlı kroniklerinde daha ziyade 'bezzâzistan' şeklinde geçen bedesten, tüccarlara ait değerli malların ve kıymetli evrakın mahfuz bulunduğu mekân olup dükkânlardan teşekkül eden çarşılar bu ana yapı etrafında gelişmişlerdir. Bu yapılar, özellikle yangın ve doğal afetlerle hırsızlık ve yağmacılık gibi faaliyetlere karşı koruma sağlaması için çok sağlam biçimde inşa edilmişler, çarşıların içinde bir tür 'iç kale' hüviyetinde olmuşlardır. *Relation*'un kaleme alındığı dönemde İstanbul'da biri Cevahir Bedesteni (Eski veya İç Bedesten) bir diğeri de Sandal Bedesteni (Yeni Bedesten) olmak üzere iki bedesten bulunmaktadır. Birbirine komşu olan bu yapıların ikisi de genişleyen Kapalıçarşı içerisinde kalmışlardır. Bkz. Semavi Eyice, "Bedesten", *TDVİA*, V (1992): s. 302-303; Pakalın, *a.g.e.*, c. 1, s. 187-191. İsyancıların protestosunun İstanbul'daki bedestenlerden 'atîf' yani eski olanının önünde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 22. [ç.n.]

güruhunu dağıtmış ve telâşı mucip bundan başka hiçbir şey olmamıştı. Böylece veziriazam, asılsız haberlerle aldatılmış; müftü³¹⁰, sadaret kaymakamı, sadaret kethüdası, belli başlı vezirler ve memurların kendisine malumat vermek için huzuruna çıktıkları öğleden sonra saat dört sularına değin hakikati tam manasıyla öğrenememişti. Sadaret kaymakamı, veziriazamın huzurunda bulunan diğerlerinden kendisini tenzih edip mazur göstermek için, “*sabah saat on ilâ on bir arasında İstanbul’da bir velvele koptuğu istihbaratını aldığı, bunun üzerine hemen şehre döndüğünü ve umumî asayişini yeniden tesis etmek gayesiyle at sırtında vaka mahalline varıp kapanan dükkânların açılmasını emrettiğini ancak peşinden gelen asilerin dükkânları zorla yeniden kapattırdığını, onları bu edepsizlikten men etmek için kâfi miktarda kuvveti bulunmadığından geri çekilmeye mecbur kaldığını*” söyledi. Ne var ki asileri görmezden gelerek aralarından geçip gidenin de veziriazam ile sadaret kethüdası katledilmeden fitne dinmediği takdirde veziriazam olmaya muvaffak olabileceği ümidiyle bu dolapları çevirenin de sadaret kaymakamı olduğuna inanılmaktaydı. Lâkin onun feci sonu emellerinde aldanmış olduğunu az sonra gösterecektir.

Veziriazam, her ne kadar bu vakanın muzır bir istikamete girmeye başladığı malumatı kendisine verilir verilmez Divan toplantısı tertip ettiyse de toplantıya katılanların fikirleri öyle çeşit çeşitti ki müşavereler geceye değin sürmüş, varılan tek karar da Sultan huzurunda yeni bir meşveret meclisi³¹¹ toplamak olmuştu. Sultan huzurunda toplanan meclisteki müşavereler neticesinde varılan nihaî karar ise, *her şeyin çaresini daha az zahmetle bulabilmek için vaka mahalline yakın olmak gerektiğinden sultan ile cümle saray erkânının İstanbul’a dönmelerinin elzem görüldüğü* idi. Bu karar hemen kabul edilmiş; lâkin Sultan, şehre dönüş için tedarik edilen kadırgaya binmezden evvel hem onun hakkında beslediği muhabbet hem de yaşça kendisinden büyük olması hasebiyle

³¹⁰ **Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1743):** 7 Mayıs 1718-30 Eylül 1730 tarihleri arasında görev yapmış Osmanlı şeyhülislâmıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Abdullah Efendi, Yenişehirli”, *TDVİA*, I (1988): ss. 100-101; a.y. “Abdullah Efendi (Yenişehirli)”, *YYOA*, I (2008): ss. 16-17. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 62; Danişmend, *a.g.e.*, s. 137. [ç.n.]

³¹¹ Fransızca özgün metinde *conseil*, İngilizce tercümedeyse *council* olarak geçen sözcüğün ‘meclis’, ‘şura’ gibi anlamları vardır. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 574; Redhouse, *a.g.e.*, s. 185. Osmanlılar bağlamında bu toplantının, olağanüstü şartlarda akdedilen istişare meclisi manasındaki ‘meşveret meclisi’ diye özel bir ismi mevcut olduğundan tercümede meşveret meclisi şeklindeki kullanım tercih edilmiştir. Meşveret meclisi için bkz. Ali Akyıldız, “Meclis-i Meşveret”, *TDVİA*, XXVIII (2003): ss. 248-249. [ç.n.]

daima hususî bir hürmet duyduğu ablası Hatice Sultan'ın³¹² tavsiyesini almayı arzu etmişti. Bu hanım sultan, böylesine tehlikeli bir vaziyette kendisine başka hususlarda da bazı tavsiyeler verdikten sonra ona, vezirlerinden hiçbirini yanından ayırmamasını, asilerin bunlardan birini talep etmeleri hâlinde talep ettikleri veziri feda edip kendilerine teslim etmek suretiyle ailesini ve şahsını her nevi hakarettten koruyabileceği nasihatinde bulunmuştu.

Bu tavsiye doğrultusunda Sultan, gece yarısı tüm vezirleri beraberinde olarak kadırgaya binip Saray-ı Hümayun'un Topkapı³¹³ diye tesmiye olunan burnunda karaya çıktı. Oradan Has Oda'ya³¹⁴ varıp odanın köşesindeki sedire oturdu. Oturduğu sedirden bitişik odada konuşulan her şeyi işitebiliyordu. Veziriazam, böylesi mübrem bir müzayaka ve muhatara hâlinde tutulması gereken yolun ne olduğunu tekrar mütalâa etmek için vüzerayı, ulemayı ve devlet ricâlini o odaya davet etmişti. Lâkin odada bulunanların fikirleri birbirinden daha da ayrılmış, zihinleri de yapılan ilk müşavereye nispetle daha da karışmıştı. Hükûmetin inkılâbı için mukadder vakit yaklaşırken alınan bütün kararlar sadece yıkımı çabuklaştırmaya yarıyordu. Aslında herkes, asilerin hâlen cüzî miktarda olup mağlup edilmelerinin umulabileceği ve daha korkulur bir hâl almazdan evvel ordunun kuvvetli bir kısmının taarruz için üzerlerine sevk edilmesi gerektiği noktasında hemfikirdi. Derhâl icra edilmesi kaydıyla kendisine verilen en iyi ve tek tavsiye bu olsa da Sultan, bunu yapmak istemeyip kendisine verilen tavsiyeye sarılmazdan evvel başka bir çıkar yol aradı.

Nitekim Sultan Ahmed, asilere geri çekilmelerini emretmesi ve şayet derhâl kendiliğinden dağılmazlarsa onları katletmekle tehdit etmesi için Haseki Ağa'yı³¹⁵ gün ağarır ağarmaz Et Meydanı'na irsal etti. Lâkin bu emir ve tehdit, asiler üzerinde asgari seviyede dahi tesir uyandırmadığı gibi onların gözünü de korkutmadı. Haseki Ağa'ya

³¹² **Hadice Sultan (ö. 1743):** Sultan IV. Mehmed'in kızı ve Sultan III. Ahmed'in ablasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 16; Vakanüvis Subhî Mehmed Efendi, 7 Temmuz 1743'te vefat eden bu hanım sultanın cenaze merasimine şahit olmuştur, *Subhî Tarihi*, s. 776-777. [ç.n.]

³¹³ Oraya yerleştirilmiş top bataryalarından dolayı böyle tesmiye olunur.

³¹⁴ Fransızca özgün metinde *Chambre Imperiale*, İngilizce metinde *Imperial Chamber* olarak geçen mekân, Has Oda olmalıdır. Destarî Salih Efendi'ye ait kronikte ve *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur*'da Sultan III. Ahmed'in Saray-ı Hümayun'a gelince Has Oda'ya geçtiği ifade edilmektedir, *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 8-9; Anonim, *a.g.e.*, s. 140. [ç.n.]

³¹⁵ Bostancılar meyânında mümtaz bir zabıt.

[*] *Subhî Tarihi*'nde, Sultan III. Ahmed tarafından isyancılarla müzakere için vazifelendirilen haseki ağanın isminin Elhac Mehmed Ağa veya Arnavut Hüseyin Ağa olduğu, asilerin isteğiyle de bostancıbaşılığa terfi ettirildiği belirtilmektedir, *a.g.e.*, s. 43, 139 no.lu dipnot. [ç.n.]

verdikleri cevap, *devletin hayrı ve namusu için burada toplandıkları, padişahlarına arz etmeleri icap eden haklı şikâyetleri olduğu ve adaleti tecelli ettirene dek silah bırakmayacakları* oldu. Asilerin verdiği bu inatçı karşılığa ve böylesi küstah bir cevaba fena hâlde öfkelenen Sultan, şiddetli bir teessür içerisinde veziriazama dönüp bir önceki gün yaptığı gibi yine onu bu ihtilâl sebepli olmakla itham etti. Veziriazam ise bütün suçu sadaret kaymakamının üzerine attı ve ona Sultan Ahmed'in huzurunda en acı takbih ifadeleriyle yüklendi: "*Hünkârım, hâlen daha gün yüzü görme zevkine nail olabilen böylesine rezil ve sefil bir adama nasıl tahammül edebiliyorsunuz?*" Bu sözler karşısında şaşırarak Sultan, sadaret kaymakamının derhâl hapsedilmesini emretti. Ondan sonra da havanın yumuşamasının da tesiriyle maslahatın şimdiki keyfiyeti bakımından alınmasının yerinde olduğunu düşündüğü tedbirler hakkında veziriazama fikrini sordu. Lâkin mevcut tedbirlerin icra edilemeyeceğine ve nafîle olduğuna hükmeden bu muktedir vezir, Sultan'a vakit kaybetmeden şu cevabı verdi: "*Devletin şu an içinde bulunduğu nazik vakitte umumî asayişini yeniden tesis etmenin ancak iki yolu olduğunu idrak ediyorum; ya siz, Zât-ı Şahaneleri, Saray-ı Hümayun'daki askerlerin başına bizzat geçip mevcudiyetinizle asileri korkutup kaçıracaksınız ya da askerlere kendimi gösterir göstermez aralarından külliyetli miktarda bir cemiyeti toplamaya kadir olacak kadar onlar meyanında sevildiğime kani olduğumdan müsaade buyurunuz, sizin yerinize ben gideyim.*" Lâkin ürkek Sultan, bu tedbirlerden ne birini ne de öbürünü tasvip etmeyip kendisi birtakım yerlerden yardım bulmak için beyhude çabaladı. Sancak-ı Şerif'in³¹⁶ sarayın kapısına asılmasını ve "*asilerle mücadele etmek için bu sancak altında bir araya gelen her askere ve hakiki her Müslüman'a yirmi beş kuruşluk*³¹⁷ bir ihsanda bulunulacağı

³¹⁶ **Sancak-ı Şerif:** Hz. Muhammed'e ait olduğu iddia edilen sancaktır. Sultan I. Selim veya Sultan I. Süleyman devrinde Osmanlıların eline geçen bu sancak, Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler Dairesi'nde mahfuzdur. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Sancak-ı Şerif", *İA*, X (1966): ss. 189-191; A. H. De Groot, "Sandjak-ı Sherif", *EP*, IX (1997): ss. 13-15; Pakalın, *a.g.e.*, c. 3, ss. 113-116. [ç.n.]

³¹⁷ Fransızca özgün metinde 30 *écu*, İngilizce tercümede 15 *crown* olarak geçmektedir. *Vâkı'a Takriri Binyüzkırküç'de Terkiib Olunmuştur*'da, bu meblâğın 25 kuruş olduğu belirtilmektedir. Bkz. Anonim, *a.g.e.*, s. 140. Sultan III. Ahmed devrinde 1 kuruş = 120 akçe = 40 para olacak şekilde gümüş para rayicinde bir standardizasyona gidildiği bilinmektedir. Bkz. Şevket Pamuk, "Kuruş", *TDVİA*, XXVI (2002): s. 458. Bu hesap esas alındığı takdirde (30 *écu* = 15 *crown* = 25 kuruş = 3000 akçe) 1 *écu* 100 akçeye, 1 *crown* ise 200 akçeye karşılık gelmektedir. [ç.n.]

ve bu ihsana yevmî ikişer akçe³¹⁸ de terakki yapılacağı” haberinin sarayın surlarından nida ettirilmesini emretti.

Lâkin askerler pek az rağbet gösterdiğinden bu kârlı vaatler, memul olunan tesiri yapmamıştı. Öyle ki hükûmete ve dahi Sultan’ın şahsına yönelik bir tehdit olan bu belâya karşı durmak için bir ordu teşkil etmeye dair daha önce de belirttiğimiz veziriazamın son tasavvuruna rücu edilip artık çok geç olsa da ondan medet ummaya mecbur kalınmıştı. Mamafih bu gayeyle, yalnız Saray-ı Hümayun’un has muhafızları olduklarından değil, aynı zamanda saray ahalisi ve vüzerâ onlara daima daha fazla itibar ettiğinden de diğer askerlere tercihan bostancılar³¹⁹ seçildi. Çünkü, vüzerâdan bilhassa sadaret kethüdasının hakir gördüğü, hatta kötü muamele de ettiği yeniçeri³²⁰, sipahi³²¹, topçu³²² ve cebeci³²³ ocaklarından medet umulamazdı. Saray erkânı, bu sebeple itimat edilebilecek tek askerlerin bostancılar olduğuna hükmettilerse de bostancıları bir araya toplamak üzereler iken kime itimat edeceklerini bilmez hâle geldiler. Zira bostancıların çoğu saklanmış, diğer bir kısmı kaçmış, geriye de sadece çocuklar, yaşlılar ya da asilere mukavemet etmeye kadir olmayan, cesarettten mahrum kimseler kalmıştı. Başkalarından medet umulması lüzumu bariz bir biçimde anlaşılmış, o yüzden de gözler denizcilere çevrilmiş ve Abdi Kapudan³²⁴, Yüce Hünkâr³²⁵ tarafından kapudan paşalıkla tebcil olunmuştu.

³¹⁸ Bir akçe, takriben altı *deniere* eder, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 20 (dipnot 1). Bir akçe, takriben üç *farthing* eder, *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 11 (dipnot a).

[*] *Deniere*, Geçmişte Fransa’da mütedavil olan gümüş bir paradır. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 744. *Farthing*, eskiden İngiltere’de kullanılan bakır paralardan olup bir adedi çeyrek peniye tekabül etmiştir. Bkz. Redhouse, *a.g.e.*, s. 320. [ç.n.]

³¹⁹ Sultan’a ait bahçelerin hırseti ve Saray-ı Hümayun’un muhafazası için tertip olunmuş askerî birlik.

³²⁰ Türk ordusunun başlıca piyade kuvveti.

³²¹ Türk ordusunun başlıca süvari kuvveti.

³²² Topçu birlikleri.

³²³ Silahların bakım ve onarımından sorumlu askerî birlik.

³²⁴ **Abdi Kapudan** veya **Abdi Paşa (ö. 1733/1734)**: *Relation*’da da belirtildiği üzere Mustafa Paşa’nın azliyle onun yerine kaptan-ı derya tayin edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Râmizpaşazâde Mehmed İzzet, *a.g.e.*, s. 93; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, ss. 51-52; Danişmend, *a.g.e.*, s. 209. [ç.n.]

³²⁵ Fransızca özgün metinde *Grand-Seigneur*, İngilizce tercümedeyse *Grand Signor* olarak geçen bu ifadeyle padişah kastedilmektedir. Aynı ifadenin kullanımına, İstanbul’daki Avrupalı elçilerin kaleme aldıkları raporlarda, seyyah kayıtlarında ve *Relation*’un çağdaşı olan Batılı kaynaklarda da rastlanmaktadır. Bkz. Mary Lucille Shay, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu: Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*, çev. Münir Akın, Ark Kitapları, İstanbul, 2009: s. 26, 42, 105, 106, 118, 204 (“Büyük Senyör” şeklinde tercüme edilmiştir); John Montagu (Sandwich Kontu), *A Voyage Performed by the Late Earl of Sandwich round the Mediterranean in the Years 1738 and 1739*, T. Cadell Jun & W. Davies, Londra, 1799: ss. 226-284 (“Revolution at Constantinople in 1730” başlıklı bölümde pek çok yerde). *Relation*’un Avrupalı bir müellif tarafından yazıldığı, padişahı bahsederken doğrudan ‘Sultan’ şeklindeki Türkçe ifadenin de kullandığı göz önünde bulundurularak ayırt edici olması açısından *Grand Seigneur/Grand Signor* ifadesinin ‘Yüce Hünkâr’ olarak tercüme edilmesi uygun görülmüştür. [ç.n.]

Şecaat sahibi bu memur, kendini leventlere ve levent zabitanına tanıtmak için çabucak Tersane-i Âmire'ye gitmiş, orada kendisini selâmlamak için beş pare top atışı yapılmış ve her biri kış direklerine ona ait bandırayı çekmiş gemilerden de yine birer pare top atılmıştı.

Yeni kaptan-ı derya, padişahına olan hamiyet ve minnetini izhar etmek için kalyonların Sarayburnu'na³²⁶ yanaşmalarını emretmiş, bir yandan da Yüce Hünkâr namına davul³²⁷ çaldırmıştı. Bu tedbirler başlangıçta epey başarılı olmuş ve şimdiden yaklaşık 400 kişi Saray-ı Hümayun önünde karaya çıkarılmıştı. Derken Patrona, aniden Tersane'ye hücum edip kapudan paşayı oradan kovalamış, sonra da leventlere,³²⁸ şayet Saray'ın tarafını iltizam ederlerse mevacicp alamayacaklarını ve onlara ait evlerin de Yüce Hünkâr'a ait gemi ve kalyonların da ateşe verileceğini açıkça bildirmişti. Bu tehditler, leventlerin ruhlarına derinden tesir etti. Öyle ki asker yazılmak gayesiyle Saray-ı Hümayun'a gidenler yeniden evlerine dönüyorlar, asker yazılanlarsa yirmi beş akçelik ihsanı aldıktan sonra firar etmenin bir yolunu buluyorlardı. Bu arada Patrona, donanma hizmetinde bulunurken işlemiş olduğu bir cinayet yüzünden idama mahkûm edildiğini, Abdi Kapudan'ın da lütfedip hayatını kurtardığını hatırlayarak minnettarlığını izhar etmek için bunu bir fırsat ittihaz etti. Nitekim onu yeniden Tersane'ye getirtti ve kapudan paşalık vazifesindeki itibarını iade edip himayesine aldı. Lâkin kapudan paşanın Sultan'ı müdafaa için tertip ettiği destek kuvvetlerini de Tersane zindanında³²⁹ mahpus ve kalyonlarda kürek mahkûmu olan Türklere iltihak edip beraberinde götürdü. Patrona'nın

³²⁶ Fransızca özgün metinde *Pointe du Serrail* diye belirtilen yer Sarayburnu'dur. Sarayburnu, Topkapı Sarayı'nın Galata'ya bakan tarafındaki çıkıntıdır. Osmanlı kroniklerinde de sultan ve beraberindekilerin burada karaya çıkıp saraya geçtikleri ifade edilmektedir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 23; Anonim, *a.g.e.*, s. 140. [ç.n.]

³²⁷ Fransızca özgün metinde *caisse*, İngilizce tercümede *drum* şeklinde geçen kelimenin sözlük anlamı, davul ve nakkare gibi bilumum vurmali çalgılar olup (Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 370. Redhouse, *a.g.e.*, 267) *Relation*'da ifade ettiği anlam itibariyle Abdi Paşa'nın hem Sultan'ın hâkimiyetini duyurmak hem de onun tarafında savaşacak askerler toplamak için davul çaldırıldığı anlaşılmalıdır. [ç.n.]

³²⁸ Türk donanmasında hizmet gören denizci askerler.

³²⁹ Kölelerin tutulduğu mekân.

[*] Hem Fransızca özgün metinde hem de İngilizce tercümede *Bagne* şeklinde geçen bu sözcüğün anlamı, kürek cezası ve tersane zindanıdır. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 215; Redhouse, *a.g.e.*, s. 59. Tersane-i Âmire'de bulunan zindandaki vasıfsız kölelerin kaldığı bölüm, Avrupalılar tarafından İtalyanca *Bagnio* sözcüğüyle tanımlanmıştır. Bkz. Zübeyde Güneş Yağcı & Esra Nalbant, "İstanbul Tersane Zindanı", *Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Mayıs 2016, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi* içinde (ed. Feridun M. Emecen vd.), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016: s. 88, 90. İtalyanca *Bagnio* sözcüğü, diğer Avrupa dillerine de geçmiş ve muhtemelen zindanın bütününe kapsayacak şekilde anlaşılmaya başlamıştır. [ç.n.]

maksadına aleyhtar olmakla birlikte birkaç Hıristiyan da bu umumî af sayesinde firar edip yeniden hürriyetlerine kavuşma talihine sahip oldular.

Böylece Sultan Ahmed, kendisini ümitleri sakıt olmuş bir hâlde bularak en sonunda müzakereye yanaşmaya mecbur kalmıştı. Burada, Sultan Ahmed'in ve Patrona Halil'in adamları arasında geçen bütün ehemmiyetsiz havadisi ihmal edip yalnız o müddet zarfında olup biten en mühim vukuatı derç etmekle kanaat edelim. Buna göre Sultan Ahmed, asilerin matlup ve maksutlarının ne olduğunu sual etmesi için Haseki Ağa'yı cuma akşamı Et Meydanı'na irsal etmiş, asilerin cevabı da “*Müftü, Veziriazam İbrahim Paşa, veziriazamın damatları Sadaret Kaymakamı ve Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa ile Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa'nın kendilerine hayyen irsal olunmasını Sultan'dan niyaz ettikleri, Zat-ı Şahanelerinden hoşnut olup kendisinin ikbâlinden maada temennilerinin olmadığı*” olmuştu. Bu cevap üzerine Sultan Ahmed, sadaret kethüdasının tevkifini emredip daha evvel sadaret kaymakamına yaptığı gibi onu da bostancıların nezaretine teslim etmişti. Lâkin müftü ile veziriazama gelince, onlara aynı yapımanın münasip olmayacağını düşünmüş, bu sebeple de Haseki Ağa'ya yeniden asilerin karargâhına gitmesini ve onlara “*Zat-ı Şahanelerinin bu iki hizmetkârını azl ve nefy etmeye razı olduğunu, taleplerine muvafakat verilmesi ve münasip gördükleri neyse onu yapmaları için sadaret kethüdası ile sadaret kaymakamının tevkif olunduğu nazar-ı itibara alınarak müftü ile veziriazamın katledilmesi hususunda direktmeyip verilen ceza ile yetinmelerini kendilerinden rica ettiğini*” söylemesini emretmişti. Asilerin Haseki Ağa'ya verdiği cevap, “*müftünün azl ve nefyinden memnun kaldıkları; lâkin veziriazamın kendilerine teslim edilmesinde ısrarcı oldukları*” oldu. Aynı zamanda damadı da olan vezirine karşı beslediği muhabbete rağmen Sultan Ahmed, kendi hayatını tehlikeye atmadan onu kurtaramayacağını artık idrak ederek sadaret mührünü alması ve kendisini *Ecnebiler Odası* manasına gelen Misafir Odası³³⁰ diye tesmiye olunan daireye götürmesi için kızlar ağasını³³¹ yolladı. Mazul veziriazam, en ufak bir kötü muameleyle karşılaşmadan o dairede nezaret altına alındı.

³³⁰ Osmanlı kroniklerinde mazul veziriazam İbrahim Paşa'nın Misafir Odası veya silahtar ağa dairesinde nezaret altına alındığı belirtilmektedir. Bkz. Anonim, *a.g.e.*, s. 140; *Subhî Tarihi*, s. 30; *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 15. [ç.n.]

³³¹ **Hacı Beşir Ağa (ö. 1746):** 1717 yılından 1746'daki ölümüne dek darüssaade ağalığı görevinde bulunmuştur. Cami, sebil ve kütüphaneler inşa ettirip âlim ve sanatkârları himaye etmesinin yanı sıra Sultan

Saray-ı Hümayun'da işler bu minval üzere seyredip her şey karmakarışık olmuşken asiler de şehirde boş durmuyor, doğrudan ya da dolaylı olarak hükûmette hissesi bulunup cezalandırılmayı hak ettiğini düşündükleri kimselerin hanelerini yağmalamak için birkaç firkaya ayrılıyorlardı. Evi yağmalananlar arasında Galata voyvodası³³² da bulunuyordu. Asiler, onun hanesinde buldukları çok miktarda parayı “*bu aşağılık voyvodanın nehb ü garet ve zulm ü taaddi marifetiyle gâvurlardan almış olduğu paralardan Müslümanlara fayda gelmeyeceğini ve servetini onların sırtından kazandığından doğru olanın bu parayı sahiplerine iade etmek olacağını*” söyleyerek hanenin geri kalan mefruşatıyla beraber pencerelerden dışarıya fırlatmışlardı. Hakikaten de voyvoda, Hıristiyanlara ve Yahudilere her fırsatta zulüm ve taaddi ediyordu. Bu yağma hadisesinden sonra o civardaki Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler kadar tesadüfen oradan geçenler dahi Türkler tarafından kendilerine mümanaat olunmadan etrafa öylece saçılan her eşyanın üstüne konmuşlardı. Bu esnada başka asiler (Sultan'ın gayrimüslim tebaasını imdadına çağırmasından önce davranmak için), “*kendileriyle birlik olmadıkları takdirde gâvurların kapılarını kapatıp sessizce hanelerinde oturmalarını ve hiç kimsenin onlara ilişmeyeceğini*” sokaklarda nida ediyorlardı. Buna umumiyetle riayet de ediliyordu. Zira Patrona, rüfekasına asgari seviyede dahi olsa şiddet tatbik etmeyeceklerine dair bir yemin ettirmişti. Şurası bir gerçek ki yeminini bozan birkaç asi olmuşsa da bunlardan yakalanabilenlerin çoğu ölümle cezalandırılmıştı. Keza asiler, erzak satılan dükkânların açık ve her nevi levazımat mevcut hâlde tutulacağını da ilân edip verdikleri bu sözü sadakatle yerine getirmişler, bütün bu çalkantılar süresince ne şehir içerisinde ne de şehir dışındaki büyük mahallelerde hiçbir şeye mahrumiyet hissedilmemişti.

Bu arada, bir isyan çıkarmayı epeydir düşünüyor olsalar da ordunun geriye kalan kuvvetleri, ilk iki gün sükûnetlerini korumuşlar ve asilere katılmak istememişlerdi. Bilakis, yeniçeriler kadar topçular ve cebeciler de bir nevi tarafsızlık tavrı –her ne kadar

I. Mahmud üzerinde hayli nüfuzu olduğundan devlet işlerinde söz sahibi olmasıyla da tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Beşir Ağa, Hacı”, *TDVİA*, V (1992): s. 555; Necdet Sakaoğlu, “Beşir Ağa (Hacı)”, *DBİA*, II (1993): ss. 174-175. Havva Koç, “Beşir Ağa (Hacı)”, *YYOA*, I (2008): ss. 315-316; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, s. 371; Ahmed Resmî Efendi, *Hamîletü'l-Küberâ*, haz. Ahmet Nezihî Turan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000: ss. 63-64. Ayrıca Hacı Beşir Ağa hakkında kısa fakat nitelikli bir biyografik çalışma için bkz. Jane Hathaway, *Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa*, çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014. [ç.n.]

³³² İdare âmiri ile inzibat memurunun işlevleri bu vazifede birleştirilmiştir. Galata voyvodasının yetki sahası İstanbul'un Avrupa yakasındaki kıyıları boyunca Karadeniz'e uzanır.

padişahları zaviyesinden bu dahi mazur görülemez olsa da– takınmışlardı. Ne var ki hadiselerin bu hâl üzere seyri çok devam etmedi. Zira daha ilk anda ayaktakımı tarafından yüzüstü bırakıldıklarını gören asiler Cebehane’yi³³³ de zapt ederek iki kola ayrıldılar. Kollardan biri yeniçerileri kendilerine katılmaya davet ederken Tophane’ye³³⁴ giden diğeryse aynı maksatla topçulara ve cebecilere ısrarlı ricalarda bulunuyordu. Ordudaki bu muhtelif ocaklar, isyana katılmalarının yakışık almayacağı saikiyle asilerin ricalarına kulak vermeyi bir süreliğine reddettilerse de en nihayetinde gizli saklı da olsa rıza göstermişlerdi. Bundan başka bir şey arzu etmeyenler, şimdi bu askerlerin odalarına giriyorlardı. Yeniçerileri bir yere toplamak için odalarındaki kazanın dışarıya çıkarılıp belirlenen buluşma yerine taşınması âdet olduğundan asiler Et Meydanı’na geri dönerlerken bu kazanlardan birini de ele geçirip meydana koymuşlardı. Sonra da yeniçerileri Et Meydanı’na gelmeye celp etmek için hileye başvurarak cemiyetlerinde bulunan eşhastan birkaçını bir odaya öbür birkaçını da diğerye sevk edip sayılarının pek çok olduğuna onları inandırmışlardı. Odalardan bir iki kazan daha getirmeye bu veçhile muvaffak olununca geriye kalanlar da onları takip etmiş, asilerin yanına ilk giden yeniçeriler bu oyunun farkına vardılarsa da asi olduklarını çoktan ilân etmiş olduklarından uğramaları muhakkak olan mücazattan içtinap etmek için menfaatleri icabı diğeryerlerini de kendilerine katılmaya zorlamak mecburiyetinde kalmışlardı. Böylece, birbirlerinden korkar hâldeki yeniçeriler Et Meydanı’na gitmeye mecbur olmuşlar, diğery bütün ocaklar yani topçular, cebeciler ve diğeryleri de asilere katılmada çok vakit geçmeden onları takip etmişti. Öyle ki iki günden daha az bir zamanda Patrona ve Muslu, kendilerini, canlarının her istediğini yapacak bir vaziyette bulmuşlardı. Zira isyanın mürettibi olarak onlar, Et Meydanı’na sık sık uğrayanlardan bir tanesinin dahi birbirlerine haset etmek yüzünden onların emirlerine karşı çıkma cüretinde bulunamayacaklarını çok iyi biliyorlardı. Bu iki hilekâr asi reisi, asilerin ekseriyetinin zafiyetinden bihaber olmamakla birlikte cümle devlet ekâbirini soymak suretiyle elde edecekleri ganimetle kendilerini zengin etmeye dair şerir maksatlarından onları evvelce haberdar etmeyi de münasip görmemişlerdi. Tam aksine, mütedeyyin ve adil görünerek habasetlerinin üstünü örtmeyi ve zor kullanarak halkı herhangi bir şeyden mahrum bırakanları daha en başından kemal-i şiddetle tedip etmeyi gayelerine daha uygun bulmuşlar, bu sayede de namuslu

³³³ Saray-ı Hümayun yakınındaki barut ve mühimmat deposu.

³³⁴ İstanbul limanının diğery tarafında yer alan dökümhane.

insanlar meyanında itibar kazanarak bütün asileri emirlerine sorgusuz sualsiz itaat ettirebilecek nüfuzu kolaylıkla elde etmişlerdi.

Bu esnada talimli asker taifesi ile asilerin ittisali, saray erkânını tam manasıyla çaresizliğe sevk eden son darbeyi vurmuş, üstelik asilerin Saray-ı Hümayun'a giden su ve erzak yollarını kesmeleriyle temel ihtiyaç maddelerindeki noksanlık iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştı. Mamafih Sultan, veziri İbrahim Paşa'nın hayatını kurtarmak için bir teşebbüste daha bulunmayı can u gönülden arzulamışsa da asiler edepsizce, "*Müftüyü affederek zaten çok bile yaptıklarını, bunun da Zat-ı Şahanelerinin kendisine ve ehl-i şer'in başında bulunan o hizmetkârına duydukları hürmetten ileri geldiğini; lâkin sû-i idarelerinin hesabını vermeleri için Veziriazam ile iki damadının kendilerine irsal olunmasında mutlak surette ısrarcı oldukları*" cevabını vermişlerdi. Zorbaların inadına yenik düşen Sultan Ahmed, vezirini onların hiddetinden kurtarmanın imkânsızlığını anlayarak onun, sadaret kaymakamının ve sadaret kethüdasının boğdurulup cesetlerinin de Et Meydanı'na irsal edilmesine hükmetmiş, bu emir doğrultusunda üç vezir, Anadolu kazaskerine³³⁵ teslim edilmişti. Sadaret kethüdası, hakkındaki kesinleşmiş hüküm kendisine bildirilir bildirilmez mevt olmuşsa da onun füceten vefatı, idam hükmüne ve infaz usulüne riayet için boynuna bir sicim geçirilmesine mâni teşkil etmemişti. Oysa veziriazam ile sadaret kaymakamı, ölüme metanetle tahammül etmişlerdi. Sadaret kaymakamı usulca abdestini alıp zihni bulanmadan namazını kılmış, veziriazam ise hayatını kaybetmeye bu kadar yakinken öyle bir zahmete girmeyeceğini söylediğinden ne abdest almış ne de namaz kılmıştı. Halkın baş belâları bu şekilde helâk olmuş ve 30 Eylül akşamı saat dokuzda Silahtar³³⁶ Mehmed Ağa,³³⁷ Sultan tarafından veziriazam nasedilmişti.

³³⁵ Biri Avrupa biri de Anadolu yakasında olmak üzere iki adet olan kazaskerler adli nazırların başdırlar. Başlıca vazifeleri Yüce Hünkâr'a ait vilâyetlerde adaletin bihakkin yerine getirilmesine dikkat etmektir. Adaleti muhtelif yerlerde icra etmekle görevli kadıları tayin etmek de yine onların görevidir.

[*] Fransızca özgün metinde *Kadilescher d'Asie*, İngilizce tercümedeyse *Asiatic Kadilescher* şeklinde geçen bu ifadeyle Anadolu kazaskeri kastedilmektedir. O sırada Anadolu kazaskerliğine isyancıların talebi doğrultusunda Zülâli Hasan Efendi getirilmiş bulunmaktaydı. Bkz. *Subhi Tarihi*, s. 29. [ç.n.]

³³⁶ Sultan'ın kılıcını taşımakla görevli hizmetkâr.

³³⁷ **Damat Silahtar Mehmed Paşa (ö. 1737):** İstanbullu bir kunduracı esnafının oğlu olarak dünyaya gelmiş, saray hizmetkârları arasına katılıp silahtarlığa kadar yükselmiştir (1724). 22 Mayıs 1728'de Sultan III. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'la evlenip Osmanlı hanedanına damat olmuştur. Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın idamını müteakip getirildiği sadaret makamında 22 Ocak 1731 tarihine kadar vazife görmüştür. Sadarettten azlını müteakip Halep valiliğine tayin edilmiştir. Diyarbekir, tekrar Halep, Sayda, Bağdat,

Ertesi sabah bu üç maktule ait cesetlerin her biri birer arabaya tahmil olunup Et Meydanı'na irsal edildi. Arabaların peşine takılan kalabalık, cesetlere her çeşit rezilliği yapıp “*cümle din ve devlet düşmanları böyle helâk olsun*” diye sokaklarda nida ettiler. Ancak ne zaman ki cesetler asilerin karargâhına vasıl oldu, işte o zaman vaziyet daha vahim bir hâl aldı. Asiler, cesetleri teşhis eder etmez Yüce Hünkâr'dan talep ettikleri ve kendilerine söz verildiği üzere bu vezirlerin diri olarak kendilerine irsal edilmemiş olması yüzünden tarif edilemez bir öfkeye kapılıp acı acı şikâyet ettiler. Vüzerasını düşmanlarının ellerine teslim etmenin Zat-ı Şahanelerinin âdeti olmadığı ve kendilerinin bu seferlik icra ettiği neyse onunla yetinmeleri gerektiği beyhude yere onlara anlatıldı. Daha büyük emelleri olduğundan asiler, bu gerekçeleri sineye çekmek istemediler. Bilâkis öfkeleri katbekat arttı ve Sultan Ahmed'in tahttan inip yeğeni Mahmud'un³³⁸ tahta çıkmasını talep etmeye kadar işi vardırıdılar.

Hayatlarından emin olmak emeli, onları bu ifrata sürüklemişti. Sultan Ahmed'in gaddar bir tabiatı olduğunu ve ağabeyini³³⁹ hâl' edip kendisini tahta oturtanları katlettirdiğini göz önünde bulunduruyor, maruz kaldığı fenalıkların intikamını alacak bir vaziyette bırakıldığı takdirde kendilerine de daha iyi bir muamelede bulunmasını bekleyemiyorlardı. Neredeyse 27 senedir kafes dairesinde³⁴⁰ çürüyen yeğeni Mahmud onun yerine tahta oturduğunda, bu şehzadenin hem hürriyetini hem de tahtını kendisine

Anadolu ve üçüncü defa Halep valiliğine getirilmiş, son görev yeri olan Halep'te vefat etmiştir (1737). Bkz. Müjdat Uluçam, “Mehmed Paşa (Silahtar, Damat)”, *YYOA*, II (2008): s. 167; Danişmend, *a.g.e.*, s. 55; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. IV, s. 1033. [ç.n.]

³³⁸ **Sultan I. Mahmud (d. 1696-ö. 1754):** Sultan II. Mustafa'nın (h. 1695-1703) oğlu olup 2 Ekim 1730-13 Aralık 1754 tarihleri arasında hüküm sürmüş Osmanlı sultanıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, “Mahmud I.”, *İA*, VII (1974): ss. 158-165; a.y., “Mahmud I”, *EP*, VI (1991): ss. 55-58; Abdülkadir Özcan, “Mahmud I”, *TDVİA*, XVII (2003): ss. 348-352. [ç.n.]

³³⁹ **Sultan II. Mustafa (d. 1664-ö. 1703):** Sultan IV. Mehmed'in (h. 1648-1687) oğlu olup 6 Şubat 1695-22 Ağustos 1703 tarihleri arasında hüküm sürmüş Osmanlı sultanıdır. 17 Temmuz 1703'te patlak veren ve 'Edirne Vakası' olarak isimlendirilen isyan neticesinde kardeşi Ahmed lehine saltanattan feragat etmek zorunda kalmış, bu hadiseden dört buçuk ay kadar sonra da vefat etmiştir (29 Aralık 1703). Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, “Mustafa II.”, *İA*, VIII (1979): ss. 695-700; Abdülkadir Özcan, “Mustafa II”, *TDVİA*, XXXI (2006): ss. 275-280; J. H. Kramers, “Mustafa II”, *EP*, VII (1993): ss. 707-708. [ç.n.]

³⁴⁰ Hem Fransızca özgün metinde hem de İngilizce tercümede *prison* şeklinde geçen bu ifadeyle tahta çıkan sultanların erkek akrabalarının veyahut tahttan indirilen sultanlarla şehzadelerinin taht için bir tehdit teşkil etmemeleri sebebiyle kapatıldıkları mahbes kastedilmektedir. Şimşir ağaçlarıyla çevrili olması hasebiyle asıl ismi Şimşirlik olan bu mahbes, sarayın harem kısmında yer almaktadır. Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, c. III, s. 357. Dönemin Osmanlı kroniklerinden *Vak'a-i Patrona Halil*'de, III. Ahmed'in yeğenine biat edip nasihatlerini arz ettikten sonra Şimşirlik'e geçtiği belirtilmektedir, Yılmaz, “‘Patrona Halil Vak'ası’ Hakkında Yeni Bir Kaynak”. Saray-ı Hümayun'daki bu hususî daire, günümüz Osmanlı tarih yazımında kafes dairesi olarak kabul gördüğünden tercümede de ‘kafes dairesi’ tabiri tercih olunmuştur. [ç.n.]

temin ettiklerinden dolayı onlara minnettar kalarak canlarını bağışlayabileceğini ümit etmek için sebepleri bulunuyordu.

Oysa asiler, böylesi dikkate şayan bir hıyaneti televvün etmek, üç veziri kendilerine diri teslim etmediğinden Sultan Ahmed aleyhinde zaten dile getirmiş oldukları acı takbihlerle de iktifa etmemek için birtakım bahaneler arıyorlardı. Sultan'ın onlara irsal ettiği cesedin veziriazama değil, ona pek benzeyen bir kürek mahkûmuna ait olduğu yalanına kendilerini inandırdılar. Doğrusu, vezirin çehresi ölümünden bu yana tanınmaz hâle gelmişti ki pek çok kimse onun zehirlenmiş olduğunu zannediyordu. Onu senelerce her gün görmüş olan ilk hazinedarı³⁴¹ da cesedin ona ait olmadığını beyan ediyordu. Lâkin asiler cesedin sünnetsiz olduğunu anladıklarında buna daha gönülden inandılar. Zira bu zat, Hıristiyan bir Ermeni olarak dünyaya geldiği, muayyen bir dinî inancı da olmadığı için İstanbul'a geldiği vakit sünnet olmaya lüzum görmemiş ve İslâmiyet'in zahirî bir ikrarı anlamına gelen kelime-i şahadet getirmekle iktifa etmişti.

Öyle bile olsa asiler, Sultan'ın kendilerini ikinci defa aldattığına inanmak için yeterince gerekçeleri olduğunu düşünmüşler ve sadaret kaymakamı ile sadaret kethüdasının cesetlerinden hınçlarını çıkarıp halkı memnun etmek için onların cesetlerini iki ağaca astıktan sonra, talihsiz İbrahim Paşa'nın cesedini de bir beygirin kuyruğuna bağlayıp sürüye sürüye Saray-ı Hümayun kapısına getirmişlerdi. Orada, hakiki veziriazamdan başka Reis Efendi³⁴² ve İbrahim Paşa'nın diğer cümle mahlukatının da kendilerine diri teslim olunmasını feryat figan ederek talep etmişler, verdiği sözlere riayet etmediğinden ve devleti perişan eden bu gibi vükelâyı kanunlar hilâfına daima himaye ettiğinden Sultan Ahmed'in bundan böyle saltanat makamına lââyık olmadığını, hâl' edilip yerine kendilerinin zaten padişah ilân etmiş oldukları Sultan Mahmud'un geçmesi gerektiğini söylemişlerdi. İhtiyar sultan, onları teskin edebilecek her şeyi yapıp hatırı sayılır miktarda ihسانlar ile talep ettikleri bütün kurbanları kendilerine vermeyi teklif ettiyse de nafiyleydi. Asiler inatçıydı. Et Meydanı'na avdet ettiklerinde bedbaht İbrahim Paşa'nın cesedini,

³⁴¹ Arşiv belgelerinde ve devrin Osmanlı kroniklerinde İbrahim Paşa'nın hazinedarının isminin Mustafa olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Yılmaz, "İsyanın Gölgesindeki İstanbul...", s. 417, 429; *Subhî Tarihi*, s. 47. [ç.n.]

³⁴² Hazine Yüksek Müsteşarı'na benzeyen ve bir çeşit Hariciye Nazırı olan Divan-ı Hümayun memuru.

şehri tezyin ve şehir sakinlerinin istifadesi için kendisinin inşa ettirmiş olduğu nefis çeşmenin önüne fırlatıp köpeklerin saldırısına maruz bir hâlde orada öylece bırakmışlardı.

Asiler, her ne kadar Sultan Ahmed'i hâl' etmeye kararlıydılarsa da böyle mühim bir maksadı icra edecek istidat ve itibar sahibi bir zata ihtiyaç duyuyorlardı. Saray'ın Ayasofya Camii'ndeki mutat vaizi İspirîzâde³⁴³ ismindeki birinde aradıklarını buldular. Vakur ve ciddi edasının altında namütenahi bir ihtirası pinhan eden bu riyakâr, sık sık Sultan'ın büyük lütuflarına mazhar oluyordu. Ne var ki o, nankörlüğün en beterini edip asilerin yanına gitmiş ve aldıkları karardan dönmelerine imkân tanıyabilecek tüm müşkülâtı defetmek için verdiği muzır fikirlerle onları şerir maksatları hususunda yöreklendirmiş, hatta maslahatın idaresini bizzat deruhte etmeyi de teklif etmişti. Nitekim, Sultan'ın Has Oda'da; vüzera, ulema ve devlet erkânının da Sofa Köşkü'nde³⁴⁴ muhtelif münazaalar yüzünden dehşet ve heyecan içerisinde oldukları Ekim ayının ilk günü Saray'a gitmişti. İspirîzâde gelir gelmez saraydaki herkes şehirde neler olup bittiğini öğrenmek için sordukları suallerle onu sıkboğaz ettiler. Ardından sanki kederle yoğrulmuş birinin takınacağı mahzun bir ifadeyle o, *“asilerin mutlak surette Sultan Ahmed'e tahttan el çektirmek istediklerini ve onları verdikleri bu karardan döndürmek için elinden gelen bütün gayreti sarf ettikten sonra müspet bir netice elde etme ümidi kalmadığını görünce gelip bu haberleri kendilerine bildirmenin yerinde olduğunu mütalâa ettiğini”* söyledi. Bu sözler üzerine mecliste bulunanlar şaşkınlıktan donakalıp tek kelime edemediler. Orada bulunan hiç kimsede bu haberleri Sultan'a verecek cesaretin bulunmadığını görünce bu hain ve melun vaiz, o vazifeyi de bizzat kendisi yerine getirmeye karar verdi. Sultan Ahmed, onu görünce *“Pekâlâ, haberler nasıl? Asiler hâlâ Et Meydanı'ndalar mı? Niçin çekilip kendi işlerine bakmazlar? Onlar için yapmam gerekenden daha fazlasını yaptım. Matluplarını bahşettim, şikâyetlerini mucip her ne varsa onlar üzerinde adaleti cari kılacağıma da ahdettim. Ne isterler yahut daha nice*

³⁴³ **İspirîzâde Şeyh Ahmed Efendi (ö. 1730):** 1722-1730 yılları arasında Ayasofya vaizliğinde bulunmuştur. 13 Ekim 1730 tarihinde vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selim Karahasanoğlu, “İspirîzâde Ahmed Efendi”, *TDVİA*, Ek-I (2016): ss. 666-667; a.y. “Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vâizi İspirîzâde Ahmed Efendi ve Terekesi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 24 (2008): ss. 97-128. [ç.n.]

³⁴⁴ Mermer sütunlarla desteklenmiş bir mahfelin çepeçevre sardığı bir çeşit kasır. *Saray-ı Hümayun*'a ait Has Bahçe'de fevkanî tarzdaki bu nevi köşklere pek çok sayıda mevcuttur.

[*] Bu esnada Sultan'ın Has Oda'da; devlet erkânının da Sofa Köşkü'nde bulunduğunu belirten *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkçü'de Terkîb Olunmuştur*'a (Bkz. Anonim, a.g.e., s. 142) nazaran Fransızca özgün metinde ve İngilizce tercümede *Kiosk* olarak belirtilen bu mekânın Has Oda olduğu zannedilmektedir. [ç.n.]

arzuları olabilir?” dedi. Hain vaiz ise hem kararlı hem de mahcup bir edayla “Efendim, saltanatınız hitam bulmuştur, kullarınız artık sizi padişahları olarak kabul etmezler.” diye cevap verdi. Sultan Ahmed, bir hışımla yerinden kalkıp “Buraya her gün geldiğin hâlde neden bunu bana daha önce haber vermedin? Bunca zaman ne diye bunu söylemeyi tehir ettin?” dedi. Ardından doğruca yeğeni Mahmud’un kaldığı daireye giderek onu elinden tutup Has Oda’ya getirdi. Orada yeğenini bizzat kendisi tahta oturttu ve yeni padişahı tekrimen selâmladı.

Yeni padişaha hayli nezaketle söylediği başka sözler meyanında “Unutma ki Müftü Feyzullah Efendi’ye³⁴⁵ gereğinden fazla göz yummasaydı baban³⁴⁶ da vezirim İbrahim Paşa’ya bu kadar çok güvenmeseydim ben de şimdi sana terk etmekte olduğum bu tahtı kaybetmemiş olurduk. Bu ibretimiz misalleri hüsn-i istimal et. Vüzerana haddinden fazla merbut olma. Akıbeti etraflıca düşünmeden de onlara itimat etme. Vüzeranın çok uzun müddet mevkilerinde kalmalarına müsaade etmemek veya onları devlet maslahatı hakkında hesap vermeye daha sık çağırarak ile ilgili kadim siyasetimi daimî suretle takip etmiş olsaydım belki de saltanatımı başladığım gibi muzafferane bitirmiş olurdum. Allahausmarladık! Dilerim ki senin saltanatın daha bahtiyar olsun. Oğullarım³⁴⁷ da ben de sana emanetiz, bizi hoşça gözetesin.” dedi. Bu sözlerden sonra, yeğenini çıkarıp getirdiği aynı mahbese talihsiz Ahmed’in kendisi girip kapandı. Saltanattan feragat hadisesi 1 Ekim’i 2 Ekim’e bağlayan gece vaki olmuş, öğlen saat ikide de tamamlanmıştı.

³⁴⁵ Seyyid Feyzullah Efendi (d. 1639-ö. 1703): 25 Mayıs 1695-27 Temmuz 1703 tarihleri arasında görev yapan Osmanlı şeyhülislâmıdır. Edirne Vakası diye tesmiye olunan isyan neticesinde Sultan II. Mustafa tarafından şeyhülislâmlıktan azledilip memleketi Erzurum’a sürgüne gönderilmişse de yolda isyancılar tarafından ele geçirilmiş, çeşitli işkencelere maruz kaldıktan sonra Edirne’ye getirilip oğlu Fethullah Efendi’yle beraber katledilmiştir (3 Eylül 1703). Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan F. Köprülü, “Feyzullah Efendi”, *İA*, IV (1964): ss. 593-600; Mehmet Serhan Tayşi, “Seyyid Feyzullah Efendi”, *TDVİA*, XII (1995): ss. 527-528; Danişmend, *a.g.e.*, s. 132-133. [ç.n.]

³⁴⁶ 1703 senesinde hâl’ edilen Sultan II. Mustafa. Sultan Mahmud, onun ikinci erkek evlâdıydı.

[*] *Relation*’da verilen bu malumat hatalı olup Sultan I. Mahmud, Sultan II. Mustafa’nın ilk oğludur. Bkz. Aktepe, “Mahmud I.”, s. 158; a. y., “Mahmud I”, s. 55; Özcan, “Mahmud I”, s. 348. [ç.n.]

³⁴⁷ Sultan Ahmed’in altı oğlu, o gün, onunla beraber kafes dairesine kapatılmışsa da ertesi sabah oğullarından en küçük üçü ve en büyük üçü her biri ayrı birer dairede olmak üzere başka bir yerde misafir edilmişlerdi.

[*] 1730 senesi itibariyle Sultan III. Ahmed’in hayatta bulunan yedi şehzadesi vardı. Bu şehzadelerin isimleri yaş sırasıyla Süleyman (20), Mehmed (13), Mustafa (13), Bayezid (12), Numan (7), Abdülhamid (5) ve Seyfeddin (2) idi. Şehzadelere ait doğum tarihleri için bkz. Râşid Mehmed Efendi & Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, c. 2, haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul, 2013: s. 840, 1050, 1144; *a.e.*, c. III: s. 1313, 1423, 1586. Şehzadelerin vefat tarihleri içinse bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 1, 9, 24-25, 29-30, 32, 40, 41-42. [ç.n.]

Aynı gece, Saray-ı Hümayun'da bulunan cümle vüzera ve devlet erkânı, yeni sultanın eteğini öpmek için huzura kabul edildiler. Yeni günün ilk saatlerinde Babüssaade³⁴⁸ önüne bir taht vaz' olunmuş, bütün devlet ricâli de Sultan Mahmud'a biat edip eteğini öpmek için toplu hâlde oraya gelmişlerdi. Sultan Mahmud'un cülûs ettiği haberinin ahaliye ilân edildiği gün, müftüyü sürgün yeri Bozcaada'ya³⁴⁹ götürecektir kadirge da yola çıkıyordu. Aslında asiler onun da katledilmesini istiyorlardı; ama ulemanın gayretleriyle hayatı kurtulmuştu. Hakikaten dosdoğru bir zat olsa da devletin müstağrak olduğu belâları bertaraf etmek için daha canhıraş şekilde bizzat gayret sarf etmesi gerekirken mülâyim tabiatı ve ilerlemiş yaşı kendisine mâni olmuştu.

Yeni sultan, saltanatını medyun olduğu asilerin reisini tanımak için meraklanırken Patrona, bir yeniçerinin mutat kıyafetleriyle ve baldırı çıplak hâlde kendisinin huzuruna çıktı. Telâşsız bir şekilde tahta doğru ilerleyip yeni sultanın elini öptü. Padişah, ona “*Senin için ne yapabilirim?*” diye sual edip “*dile benden ne dilersem*” dedi. Kabahatlerinin farkında olsa da pek hilebaz ve pek kurnaz bu aşağılık mahlûk, meçhul nesebi ve imrar ettiği hayat tarzı itibariyle onun gibi birinden beklenenden daha asil ve daha cömert olduğunu göstermek için Sultan'a “*Arzu ettiği ne varsa nail olduğu, yani Zat-ı Şahanelerini Osmanlı tahtında görmek şerefının kendisine yettiği ve bu andan itibaren Zat-ı Şahanelerinden ivedi ve utanç dolu bir ölümden başka hiçbir şey beklemediği*” cevabını verdi. Sultan ise, “*Ecdadımın ölüleri üzerine yemin ederim ki seni incitmeyeceğim. Verebileceğim mükâfat neyse söyle de sana onu bahşedeyim.*” dedi. Patrona, “*Kerem ve lütfunuzun nihayeti olmadığından, sabık hükûmet devrinde sadık kullarınıza tahmil olunan tüm bidat vergilerinin ref'ini Zat-ı Şahanelerinden istirham ederim.*” dedi. Sultan Mahmud, onun bu ricasını derhâl ihsan buyurdu ve bidat vergilerinin lağvedildiği dört bir tarafta ilân olundu. Bu arada Sultan, Silahtar Mehmed Ağa'yı sadaret vazifesinde ipka edip babası Sultan Mustafa'nın saltanatında ona pek

³⁴⁸ Sultan'ın ecnebi sefirleri huzuruna kabul ettiği daireye açılan Saray-ı Hümayun kapısı.

³⁴⁹ Fransızca özgün metinde ve İngilizce tercümede *Tenedos* şeklinde Grekçe ismiyle belirtilen bu yer, Bozcaada'dır. Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin azledilmesini müteakip Bursa'ya sürüldüğünü belirten Destari Salih Efendi haricindeki Osmanlı kronik yazarları da *Relation*'a paralel biçimde mazul şeyhülislâmın Bozcaada'ya nefyedildiğini ifade etmektedirler. Bkz. *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 14; *Subhî Tarihi*, s. 30. [ç.n.]

ziyade merbut olan emektar Niğdeli Ali Ağa'yı³⁵⁰ da sadaret kethüdalığına³⁵¹ tayin etmişti.

Ekim'in 4'ünde, asiler, hükûmet-i sabıkayla iltisaklı olmakla mimlenmiş³⁵² bazı kimselerin hanelerini yağmalamaya gitmişler ve bu hanelerin kapılarına asılan mühürleri³⁵³ kırmışlardı. Bu hürmetsizlik alâmeti, Sultan'ı hayli kızdırmıştı. Yine de o, iğbirarını izhar etmek yerine bu nevi edepsizliklerden vazgeçmeleri için ricada bulunup asilere “kendisini tahta çıkarmış olduklarından suçluları cezalandırma vazife ve salâhiyetini de artık ona bırakmaları gerektiğini” hatırlatmıştı. Lâkin böylesi mutedil ve haklı serzenişlere boyun eğmek yerine onlar “tamamen tatmin olana kadar intikam almaktan vazgeçmeyecekleri” cevabını verip ikinci defa olarak reis efendi, çavuşbaşı³⁵⁴ ve daha başka pek çok kimsenin kendilerine teslim edilmesi talebinde bulunmuşlardı. Ancak Saray, bu talepleri münasip görse dahi yerine getiremezdi. Zira Reis Efendi öyle iyi gizlenmişti ki onun İstanbul'u terk ettiği zannediliyordu. Aynı asilerin, ayın 5'inde Karadeniz Boğazı'nın Anadolu yakasında vaki iki büyük sarayı talan etmiş olmalarına rağmen yeni sultan, onların yeniçeri ağası³⁵⁵, topçubaşı³⁵⁶ vs. olarak tayin ettikleri her kim olursa olsun bunları makamlarında ipka etmişti.

Bir sultan eceliyle vefat ettiğinde halefinin askerlere bahşiş dağıtma mükellefiyeti yoksa da bir ihtilâlde tahta câlis olduğu takdirde padişahın askerlere bahşiş verip onların

³⁵⁰ **Niğdeli Ali Ağa:** Sultan II. Mustafa devrinde kapıcıbaşılık yaptıktan sonra Sultan III. Ahmed devrinde İbrahim Paşa sadaretinde çavuşbaşılık, sipahi ağalığı, cebecibaşılık gibi vazifelerde bulunmuştur. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. I, s. 235. İsyandan evvel mir-i alem vazifesinde bulunurken Kethüda Mehmed Paşa'nın azlolunup idam edilmesi üzerine ondan boşalan sadaret kethüdalığı vazifesine getirilmiştir. *Subhî Tarihi*, s. 27. *Relation*'da da tafsilatıyla bahsedileceği üzere, isyancıların talebiyle görevinden azledilmiştir, *Subhî Tarihi*, s. 50; Anonim, *a.g.e.*, s. 145-147. İkinci isyan esnasında saray erkânı meyanında ismi zikredildiğinden affedilmiş olma ihtimali söz konusudur. *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 39. [ç.n.]

³⁵¹ Sadaret kethüdası, veziriazamın tam manasıyla vekili olup onun bütün işlerine nezaret eder.

³⁵² Fransızca özgün metinde *proscrits*, İngilizce tercümede *proscribed* [ones] olarak yer alan ifade; kovulan, uzaklaştırılan, şiddetle takip olunan, yasaklı kimse anlamına gelir. Şemseddin Samî, *a.g.e.*, s. 1781-1782; Redhouse, *a.g.e.*, s. 605. Bu ifadeyle, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa sadaretinde ikbâlde olup isyan sonucunda makamlarından azledilmiş ve asiler tarafından şiddetli takibat görmeye başlamış kimseler kastedilmektedir. [ç.n.]

³⁵³ İngilizce tercümede ‘asilerin kendilerine gönderilen imparatorluk/sadaret mührünü kırdıkları’ şeklindeki ifade, Fransızca özgün metindeki cümlelerin hatalı bir çevirisi gibi görünmektedir, *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 24. Krş. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 42. [ç.n.]

³⁵⁴ Sultan'ın verdiği emirleri iletmeye ve mülkü olan vilâyetleri onun iradesinden haberdar etmeye memur çavuşların âmiri. Çavuşlar, bir çeşit istisnâî muhafızlardır.

³⁵⁵ Yeniçeri birliklerinin komutanı.

³⁵⁶ Topçu ocağının en yüksek rütbeli âmiri.

mevaciplerine aşağıdaki usul üzere terakki yapma mecburiyeti Devlet-i ‘Alîyye’de âdettir: Beher sipahi neferinin mevacibine yevmî ikişer akçe terakki ile ihsan olarak da bin akçe verilir yahut yeni sultan, bahşîşi mevacibe tahvil etmeyi tercih ederse o zaman da askerlerin yevmiyesine iki yerine üç akçe terakki yapılır. Yeniçerilere, topçulara ve cebecilere gelince, onlara yevmî beşer akçe peşin ödenip hiçbir surette bahşîş verilmez; fakat ihtiyar ederlerse 3.000 akçelik bir bahşîş ve yevmî ikişer akçeden yukarı olmasa da müterakki bir mevacip alabilirler.

Yeni sultan, bu mükellefiyetlerden kendi hissesine düşeni eda etmek için defterdarı³⁵⁷ ve hazine idaresinden sorumlu öteki memurları huzuruna çağırıp onlara, askerlere ödenecek parayı hazır etmelerini emretmişti. Yeni sultana olan sevgi ve bağlılıklarını daha iyi bildirmek için bu kişiler, Hazine-i Âmire’ye külfet getirmeden o borcu karşılama teklifinde bulunmuşlardı. Osmanlı saltanatının teşekkülünden bu yana hazine, hiçbir zaman Sultan Ahmed’in bıraktığı kadar dolu olmamışsa da onlar, yine de veziriazamın, sadaret kethüdasının ve sadaret kaymakamının muhallefâtı arasında askerlere bahşîş olarak verilecek kadar çok şey bulmaya çalışmışlar, bu üç vezirin servetini meydana çıkarmak için efendilerinin en fazla itimat ettikleri hizmetkârların peşine düşmüşlerdi.

Defterdarın³⁵⁸ huzuruna çıkarılan ilk kişi, sabık veziriazamın itimadının tam olduğu ve ona anahtar oğlanlığı³⁵⁹ yapmış genç bir adamdı. Bu genç adam, kendisine zarar verilmeyeceğine söz verilmesi kaydıyla efendisinin tüm servetini meydana çıkarmayı teklif edince, ona, korkacağı herhangi bir şey olmak şöyle dursun kendisini iyi bir mükâfatın beklemekte olduğu teminatı verildi. Akabinde bir yere kadar cesaretlendirilen, bir yere kadar da kendisinden isteneni söylemeye zorlanan anahtar oğlanı³⁶⁰, defterdarı,

³⁵⁷ Hazineden sorumlu beyefendi.

³⁵⁸ **İzzet Ali Bey (d. 1692-ö. 1734):** Defterdar Damat Mehmed Paşa’nın oğludur. Defterdar mektupçuluğu vazifesinden terfi ile başdefterdar olmuş (1728), maktul sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa’ya yakınlığıyla bilinmesine rağmen isyan sırasında vazifesinde bırakıldığı gibi isyancıların tasfiyesinde de rol oynamıştır. *Relation*’da da belirtildiği üzere Damat Nevşehirli İbrahim Paşa, Kaymak Mustafa Paşa ve Kethüda Mehmed Paşa’nın emvalini teftiş ve müsadere işlemine nezaret etmiştir. Kasım 1734’te Revan’da vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 36, 61, 115-117, 149, 155-156, 183, 244; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 845; Danişmend, *a.g.e.*, s. 288; Nurettin Albayrak, “İzzet Ali Paşa”, *TDVİA*, XXIII (2001): ss. 556-557; Abdullah Kılıç, “İzzet Ali Paşa”, *YYOA*, I (2008): s. 687. [ç.n.]

³⁵⁹ Bir çeşit hasodabaşı.

³⁶⁰ Vâkı’a Takrîri Binyüzkırküc’de Terkîb Olunmuştur’da da “miftah oğlanı” olarak kendisinden bahsedilen bu kişinin kimliği belirtilmemiştir. Bkz. Anonim, *a.g.e.*, s. 143. Kethüda Mehmed Paşa’nın Aşçızâde Mehmed Paşa ile dünür olduğu ve Aşçızâde Mehmed Paşa’nın oğlu olup aynı zamanda o dönemde Damat Nevşehirli İbrahim Paşa’nın evraklarına mühür vurmakla vazifeli Devâtdâr Mehmed Emin’in (daha sonra

sabık veziriazamın sarayının avlusunda bulunan bir güvercinliğe götürdü. Burada, anahtar oğlanının gösterdiği yeri kazdılar ve dört adet demir sandık buldular. Daha büyükçe olan üç sandığın her birinde 18'er adet deri torba içerisinde 32.400.000 Fransız *livresi*'ne³⁶¹ baliğ 60.000 adet fındık altını³⁶² bulunuyordu. Daha ufak olan dördüncü sandık ise paha biçilmez kıymette değerli taşlarla doluydu. Keza orada pahalı kumaşlar, Acem ve Hint halıları, mücevherler, farklı memleketlere ait türünün en zarif örnekleri olan bazı tuhafiyeye eşyası da bulmuşlardır. Badehu sabık sadaret kethüdası Mehmed Paşa'nın harem kethüdasını³⁶³ ele geçirdiler ki bir tufeyli gibi halkın kanını emen efendisinin servetiyle alâkalı olarak o da aynı şekilde mükemmel malumata sahipti. Defterdarın huzuruna çıkarılır çıkarılmaz her şeyi itiraf etti ve onu efendisinin servetini gömmek için tertip ettirmiş olduğu başka mahzenlere götürüp, “[*Kethüda Mehmed Paşa'nın*] bir sandığı doldurduğu zaman, aynı sandığı oradan biraz daha uzak olan saklamak için tertip ettiği başka bir mekâna taşıttığını, kendisinin de geceleri bu dolu sandığı azar azar boşaltıp kimselere görünmeden tertip edilen o mekâna götürdüğünü” anlattı. Defterdar tarafından teslim edilen hesap evrakına göre ekseriyeti mazlum bir halkın enkazına mübadil bu hazine, 4.500.000 Fransız *livresi*'ne³⁶⁴ baliğ 3.000 kese³⁶⁵ gümüş paradan ibaret olup açgözlü kethüdanın zaptında bulunan ve en az bir bu kadar daha tutacak mücevherat ile başka menkul kıymetlerin pahası da bu hesaba ilâve

Mehmed Emin Paşa), Kethüda Mehmed Paşa'nın kızıyla evlendiğine dair malumatlardan hareketle onun bu anahtar oğlanıyla aynı şahıs olması muhtemeldir. Bkz. Aktepe, *a.g.e.*, s. 136; Abdülkadir Özcan, “Mehmed Emin Paşa, Devâtdâr”, *TDVİA*, Ek-II (2019): s. 222. [ç.n.]

³⁶¹ Yahut 1.350.000 sterlin, *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 26 (dipnot).

[*] *Livre*, Fransız para birimi frangın eski ismidir. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1367. *Relation*'un İngilizce tercümesinde *livre* cinsinden paraların sterline çevrildiği ve buna göre o dönemde 1 sterlinin 24 *livre* ettiği görülmektedir. Bu çalışmada bkz. 361 ve 365 no.lu dipnotlar. [ç.n.]

³⁶² Değer olarak fındık altını, mütedavil paramıza göre 10 *livre* eder ki bu da 32.400.000 *livre* tutar. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 46 (dipnot 1).

[*] Bu hesaba göre üç sandıktaki toplam 54 torbada 600.000 *livre*ye tekabül eden 60.000 adet fındık altını bulunduğu anlaşılmaktadır. [ç.n.]

[**] *Fındık altını*, Sultan III. Ahmed devrinde darp olunan altın para olup diğer bir ismi de *cedid-i zer-i İslambo'l*'dur. Halk arasında ‘İstanbul altını’ yahut ‘zincirli’ diye de adlandırılan bu altın, Sultan II. Mahmud devrine kadar mütedavil olmuştur. Bkz. İbrahim Artuk, “Fındık Altını”, *TDVİA*, XIII (1996): ss. 27-28; E. V. Zambaur, “Fındıklı”, *İA*, IV (1964): s. 622; Pakalın, *a.g.e.*, c. I, s. 626. [ç.n.]

³⁶³ Kadınların ikamet ettiği harem dairesinin idaresinden sorumlu siyahî hadım.

[*] *Vâkı'a Takriri Binyüzkırküç'de Terkib Olunmuştur*'da sadaret kethüdasının harem kethüdasının adının Mustafa Ağa olduğu belirtilmektedir, Anonim, *a.g.e.*, s. 143.

³⁶⁴ Yahut 1.875.000 sterlin, *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 27 (dipnot).

³⁶⁵ Beher kese 1.500 Fransız *livresi* eder, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 47 (dipnot 1).

[*] Burada bir hesap hatası mevcuttur. Beher kese 1.500 *livre* ise 3.000 kese, 45.000.000 *livre* değil 4.500.000 *livre* etmelidir. [ç.n.]

olunmamıştı. Sabık kapudan paşa, nakdî servet bakımından onlar kadar zengin değilse de sultanları ağırlamaya yaraşır muhteşem saraylarından başka gerek Yüce Hünkâr'ın gerekse sadaret kethüdasının sahip olduklarına nazaran kemiyet itibariyle kendisinin daha fazla kıymetli mücevheratı bulunuyordu.³⁶⁶ Zira mücevherata daha fazla para sarf ediyor ve onlardan iyi anlıyordu. Velhasıl-ı kelâm, bu üç adamın meydana çıkarılan serveti o kadar muazzamdı ki tarihte hazineleriyle meşhur Karun bile onlara kıyasla fakir zannolunabilirdi.

Aslında Sultan Ahmed, diğerleri meyanında nesebi daha ziyade meçhul olan sadaret kethüdasının, kendinden evvelki hiç kimsenin yapmadığı kadar servet kabzetmeye gayret gösterdiğini bilmiyor değildi. Haris sultan, kethüdanın soygunculuğunu dizginlemek yerine ona her gün daha müstakilâne sarf edeceği yeni servet imkânları temin ediyordu. Çünkü, ihtiyar veziriazamın çok yaşayamayacağını zannediyor, kethüdayı boğdurup bu sayede onun sahip olduğu bütün serveti zapt etmeyi düşünüyordu.

Kethüda ile ilgili faslı bitirmeden evvel onunla alâkalı bir husustan daha bahsetmeden edemeyeceğim. Kethüdanın biricik kızı bâlâda zikrolunan genç anahtar oğlanı ile nişanlanmış, tam da isyanın patlak verdiği perşembe akşamı yapılacak nikâh merasimi için de en muhteşem hazırlıklar yapılmıştı. Türk İmparatorluğu'ndaki âdete tevfikân cümle devlet erkânı, bu vesileyle kethüdaya hatırı sayılır miktarda hediyeler³⁶⁷ vermişlerdi. Aslında hem saray erkânının hem de şehir ahalisinin hayret ve karmaşa içinde bulunduğu bir vakitte, hele ki sabahleyin kendisinin de müdahil olup asilerce geri çekilmeye mecbur bırakıldığı gaileler yüzünden nikâhın daha müsait bir vakte tehir edilmesi icap ederdi. Mamafih ya isyanın vahim neticeleri olmayacağı umduğundan ya da ihtirası yüzünden gözüne perde indiğinden kethüda, halkı son bir defa daha hor görerek bildiğini okudu. Nikâh akdi muayyen saatinde tamama erdiyse de biricik kızı gerdeğe

³⁶⁶ Bu kısım İngilizce tercümede kısmen eksik ve farklı olarak şu şekilde yer almaktadır: “*Sabık kapudan paşa da en az onlar kadar zengin sayılırdı. Sultan'ı ağırlamaya yaraşır sarayından başka gerek veziriazamın gerekse sadaret kethüdasının sahip olduklarına nazaran kemiyet itibariyle kendisinin daha fazla kıymetli mücevheratı bulunuyordu.*”, Bkz. *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 26. Krş. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 147. [ç.n.]

³⁶⁷ *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkç'de Terki'b Olunmuştur*'da, kethüdanın kızıyla veziriazamın anahtar oğlanının evlendirilmesine ait anlatımla buradaki ifadeler arasında ciddi bir benzerlik bulunmakta ve devlet erkânı tarafından bu düğün vesilesiyle kethüdaya takdim olunan hediyeler *saçu* diye ifade edilmektedir, *a.g.e.*, s. 144. *Saçu* veya *saçı*, düğün hediyesi anlamına gelmektedir. Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, c. 3, s. 77. [ç.n.]

girdiği vakit kethüdanın da eceline adım atması yüzünden bu harikulâde düğüne gölge düşmüştü.

Veziriazam ile iki damadının muazzam miktardaki hazineleri, askerlerin bahşişlerini ödemeye yeter de artardı. Buna uygun olarak Et Meydanı'na beş adet bayrak dikildi. Her bir bayrağın altında, olması gerektiği yerde olanlar ya da daha doğru söylemek gerekirse cülûs bahşişine nail olmak isteyenler dizildiler. Yeni sultanın bu bahşişi yalnız hisse kapmak için asker yazılmak isteyip ondan sonra ortadan kaybolanlara değil de sadece selefının devrinde kayıtlı bulunan askerlere bermutat bahşetmesi icap ederdi; ama onlar arasında da asker olma niyeti bulunan bazıları olduğu takdirde böyleleri de şayet Yüce Hünkâr'ın kulları³⁶⁸ arasına bir kez kabul edilirler ve kendilerine tahsis olunan ulufeyi alırlar ise kendilerini talihli addedebilirler. Lâkin Sultan Mahmud, asilerin müfsit cemiyetlerini Et Meydanı'nda bulundurmaya devam etmek için kullanabilecekleri bütün bahaneleri defetmek, aynı zamanda da saltanatını lütufkâr bir hareketle başlatıp askerlerin ve halkın muhabbetini kazanmak gayesiyle bu yeni askerlerin eskilerle aynı bahşişi almasını ve aralarında hiçbir ayırım yapılmaksızın onlara da ikişer kıst mevacic verilmesini emretmişti. Bu arada kul kethüdası³⁶⁹ gerek doğrulukla hareket ettiğinden gerekse sultanın kendisini makamında ipka etmesinden duyduğu minnet sebebiyle Zat-ı Şahanelerinin cömertliğinden neşet eden bahşişin mütekait askerlerden çocuklara ve ihtiyarlara kadar varan çok sayıda olur olmaz kişiye saçma sapan dağıtılarak israf edilmesi suiistimalini kızgınlıkla müşahede ediyor, nitekim işler bu hâl üzere devam ettiği takdirde Sultan'ın bütün hazinesinin dahi kifayet etmeyeceğini Patrona'ya anlatıyordu. Fakat Patrona, onun bu beyanatı karşısında hiddete kapılıp “*üzerine vazife olmayan işleri dert edinmesinin çok büyük bir edepsizlik olduğunu ve devletin parasının hesabını tutmanın onun işi olmadığını*” söylemiş, sonra da başka hiçbir söz söylemesine fırsat vermeden katledilmesini emretmişti. Böylece bu cesur ve sadık zabıt, hassasiyet gösterip

³⁶⁸ Veya köleler. Türkiye'de, padişah kulu olmak, reaya olmaktan daha muazzez bir mertebedir.

³⁶⁹ Fransızca özgün metinde *Lieutenant-Général des Janissaires*, İngilizce tercümede *Lieutenant of the Janizaries* şeklinde yer alan bu vazife, kul kethüdasına tekabül etmektedir. Kul kethüdası, yeniçeri ağasının yardımcısı veya vekili olup yeniçeri ocağının iç işleyişi ve yeniçerilerin zapturaptından sorumludur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Kul Kethüdâsı”, *TDVİA*, Ek-II (2019): ss. 89-90. *Relation*'da kul kethüdasının Patrona Halil tarafından katledilmesine dair anlatım, oldukça benzer şekilde Osmanlı kroniklerinde de yer bulmuş ve *Relation*'da adı belirtilmeyen bu kul kethüdasının isminin Mustafa Ağa olduğu, ‘deli’ lâkabıyla anıldığı, bir ara beytülmalci (vefat eden yeniçerilerin geride bıraktıkları malların onların mirasçılara dağıtılması işiyle uğraşan görevli, Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, c. 1, s. 326.) vazifesinde bulunduğu belirtilmiştir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 28, 36-37; *Abdî Tarihi*, s. 44. [ç.n.]

hamiyetini olmayacak yerde dile getirmesi yüzünden bir anda canından olmuş, asilerce işlenen bu apansız cinayete ve gösterilen bu muzır ibrete padişah dahi karşı duramamıştı.

Sultan, bu hadise vesilesiyle Patrona silahlı olduğu müddetçe İstanbul'da nizam ve asayiş yeniden tesis etmenin imkânsız olduğunu idrak ettiyse de onun aleyhinde herhangi bir karar almak için ne cesarete ne de kudrete sahip bulunuyordu. En az amcasının başına gelen ilk isyan kadar kendisi için de vahamet kesp edebilecek ikinci bir isyandan korktuğundan devletin en hatırı sayılır makamlarından birini ve arzu edebileceği bütün şeref payelerini teklif ederek Patrona'yı defetmeye çalışıyordu. Fakat şüphelenmekte pek de haksız olmayan bu hilekâr asi reisi, kendisini gafil avlamak için birer tuzaktan başka bir şey olmayan bu kârlı teklifleri, "*makamda mansıpta gözü olmadığı, tahrir ettiği uzunca bir defterde isimleri yazan hükûmet-i sabıkayla iltisaklı olmakla mimlenmiş kimselerin kanından başka bir şeye de tama' etmediği*" cevabını verip reddediyordu. O günkü yeniçeri ağası³⁷⁰, teveccühüne mazhar olmak istediği padişahına, Patrona'ya yüz bin altın vermesini ve gönlü her nereyi isterse oraya çekip gitmekte kendisini serbest bırakmasını tavsiye etti. Ne var ki bu kibirli asi, "*İstanbul'daki herkesin para keseleri emrime amade olduğundan paraya pula ihtiyacım yoktur*" diyerek bu teklifi reddetmiş, ardından da haşin bir çehreyle yeniçeri ağasına nazar edip şahsını alâkadar eden hiçbir şeye bir daha burnunu sokmamasını hâkimane bir surette emretmişti. Yeniçeri ağası öyle korkmuştu ki itaat ve hürmetinin alâmeti olarak üç defa onun ayaklarına kapanmıştı.

6 Ekim'de Patrona, kendi arzusuna göre birkaç yeni memur tayin ediyor, bu memurlar huzuruna çıkınca da onlara hükûmet-i sabıkayla iltisaklı olmakla mimlenmiş kimselerin yağmalanan hanelerinden alınan samur kürklerin giydirilmesini emrediyordu. Aynı gün, her kim ki cebir ve şiddeti irtikâp eder ise onların ölümle cezalandırılacağına dair evvelkine benzer bir emri daha halka ilân olunuyordu. Onun bu emri öyle müspet bir tesir

³⁷⁰ **Kel Mehmed Ağa** veya **Saraç Mehmed Ağa (ö. 1730)**: Osmanlı kroniklerinde; isminin Mehmed olduğu, Niş'te doğduğu, 'kel' veya 'saraç' lâkaplarıyla anıldığı, yeniçeri ocağında "cemaat çorbacısı" yani bölük komutanı (bkz. Pakalın, *a.g.e.*, c. I, s. 389) olduğu, Niş ve Vidin muhafazasında vazifeli askerler mevaciplerini alamadıkları gerekçesiyle isyan ettiklerinde (1719) isyancı askerlere önderlik ettiği, isyanın bastırılmasından sonra katline hükmedilirse de yeniçeri ağası Hasan Ağa'nın tavassutuyla affedilip emekli edildiği, emekli olduktan sonra İstanbul'a gelip saraçlıkla uğraşmaya başladığı ve Saraçhane'de bir dükkânı bulunduğu, isyancılar tarafından zorla Et Meydanı'na getirilip yeniçeri ağası naspedildiği, Sultan I. Mahmud'un cülûsundan sonra vazifesinde ipka edildiği, isyancıları tasfiye için harekete geçildiğinde diğer asi reisleriyle beraber Saray'da katledildiği malumatı verilmektedir. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 36, 58; *Subhî Tarihi*, s. 28, 67; *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 7, 23, 28; Anonim, *a.g.e.*, s. 150, 151. [ç.n.]

icra etmişti ki Galata voyvodasının hükûmet-i sabıkayla iltisaklı olduğu ilân edilip firar etmesinden sonraki birkaç gün boyunca Galata'da hiçbir idare âmirinin bulunmamasına rağmen asiler, bir iki Yahudi'nin hanesiyle Rumlara ait birkaç kiliseyi yağmalamakla yetinmişlerdi. Aileleriyle birlikte Prens Adaları'na³⁷¹ çekilen Fransız tüccarlarına ait mesken ve mabetlerden bir tanesi bile hakarete uğramamıştı. Hakikat şu ki Fransızlar, haneleri civarına asilerden bir muhafız kuvveti koymaya dikkat edip kendilerini aynı asilere karşı korumaları için bunlara para da vermeleri sayesinde bu sefih güruhun öfkesinden yakayı kurtarmışlardı.

7 Ekim sabahı Sultan Mahmud, sultanların taç giyme töreni yerine ifa edegeldikleri kılıç kuşanma merasimi için limanın hemen öbür ucunda, şehre yaklaşık iki saat mesafede vaki Eyüp Sultan Camii'ne gitmişti. Sultanın maiyetinin kesretine rağmen karmaşa söz konusu değildi. Her zamanki kıyafetlerini giymiş, merasim başlıklarını takmış ve Sultan'ın emrine mutabık kalıp silah kuşanmamış yeniçeri, topçu ve cebeci ocakları iki sıra hâlinde yürüyorlardı. Bir gün evvel, saray erkânı ile asiler arasında bu husus üzerinde pek çok ihtilâf mevcut bulunuyordu. Çünkü Sultan, asilerin merasimde katiyen silahlı olarak bulunmamalarını isterken öbür taraftan asiler ise hükûmet-i sabıkayla iltisaklı olmakla mimlenmiş kimseler maddesiyle alâkalı olarak tatmin edilinceye ve mutat bahşişlerini alıp talep ettikleri paranın tümü kendilerine ödeninceye kadar silah bırakmaya yanaşmıyorlardı. Böylece, Sultan'ın itirazlarına rağmen bu merasimde silahlı olarak hazır bulundular. Mükemmel bir rahtla mücehhez nefis bir at üzerindeki Patrona Halil, sol yanındaki bir diğer asi reisiyle beraber Sultan'ın hemen önünde ona refakat ediyordu. Başlarına taktıkları ufak birer sarıktan ve üstlerine her daim giydikleri yeniçeri kıyafetinden başka hiçbir şeyleri olmayan bu iki baldırı çıplak, debdebe ve tantanaya tenezzül etmez görünüyorlar, bir adım yanlarında yürüyen dört dervişin yaptığı gibi aralarından geçtikleri ayaktakımına her taraftan avuç avuç altın saçıyorlardı. Hakeza Sultan da eskiden beri bu merasim vesilesiyle seleflerinin dağıttırdığı 12 keselik mutat

³⁷¹ İstanbul'un güneydoğusunda, Anadolu yakası açıklarında bulunan ve günümüzde Adalar ismiyle İstanbul iline tâbi bir ilçeyi teşkil eden dokuz adet adadır (Büyükkada, Heybeliada, Burgazada, Kınalı Ada, Sedef Adası, Yassıada, Sivri Ada, Tavşan Adası ve Kaşık Adası). Adalar, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu devrinde prenslerin ve soyluların sürgün yeri olarak kullanılması hasebiyle Batılılar tarafından 'Prens Adaları' diye adlandırılırken Türkler ise topraklarının kırmızı rengi yüzünden bu adalara 'Kızıl Adalar' demişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yayın Kurulu, "Adalar", *DBIA*, I (1993): ss. 66-73. [ç.n.]

meblâğ yerine 50 kese³⁷² altın saçılmasını emrederek cömertliğini göstermekten geri kalmıyordu.

Şehir halkı, bu merasimden sonra umumî asayişin yeniden tesis edildiğini ve eskiden olduğu gibi dükkânların yeniden açıldığını göreceklerini sandılar. Lâkin Sultan Mahmud'un nüfuzu henüz kâfi derecede yerleşmiş değildi ve buna binaen zuhur edebilecek karışıklıklara giriftar olmayı tüccarlar göze alamıyorlardı. Aynı gün, asilerin tarafını iltizam eden memurlar Saray-ı Hümayun'a gidiyorlar, orada da veziriazam tarafından kendilerine kaftanlar giydirilip atlar bahşediliyordu. Fakat onlardan her biri bu atların en iyi olanını kendisine almak isteyince burada bir ihtilâf hâdis olmuş, birbirlerine ağır sözler etmişler ve iş yumruklaşmaya kadar varmıştı. Bu muaraza, yeni vesveselere vesile olmuş ve yeni bir isyan çıkarmak için mahsus uydurulan bir bahane gibi addolunmuştu. Kavga, pek ciddî olmakla birlikte hemen teskin edilmiş, kavganın tarafları da sulh yoluyla araları bulunup oradan ayrılmışlardı.

Bu hadiseden kısa süre sonra, beraberinde sadece üç hizmetkârı olarak Patrona Halil'in bizzat kendisi veziriazamı ziyarete gelmişti. Mahlu sultanın damadı olsa da saray ile asiler arasında elçilikten daha fazlasını yapamayan bu vezir, asi reisinin geldiğini duyar duymaz onu sarayının dışındaki büyük merdivenlerin başında istikbâl edip hususî dairesine götürmüş, onunla iki saat boyunca baş başa görüşmüş, görüşmeden sonra da karşıladığı yere kadar yine kendisine refakat etmişti. Patrona, ayrılmak için atına bindiği esnada Yüce Hünkâr'ın gözde hizmetkârlarından bir haseki ağa, onunla baş başa görüşmek için yanına gelmişti. Bu asi reisi, ağa ile konuşurken atından inmeye dahi tenezzül etmemiş, sadece kendisine doğru atının üzerinden hafifçe eğilmişti. Aralarındaki on beş dakikalık sohbetten sonra Patrona, vakur bir edayla Et Meydanı'ndaki karargâhına dönmüştü.

Tam o esnada, Yüce Hünkâr'ın ertesi gün Abdi Paşa'yı yeni bir kaftan giydirerek tevkir edip kaptan-ı deryalık vazifesinde ipka edeceğine dair bir rivayet, İstanbul'da intişar etti. Ne var ki bunun tam tersi oldu. Zira Abdi Paşa azledilmiş ve Sultan, yaşı henüz otuz beşi geçmeyen ve donanmaya dair işlerden zerre kadar anlamayan genç bir adamı, Hafız

³⁷² Yani 18.000 *livre* yerine 75.000 *livre*, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 55 (dipnot 1). 3.125 sterlin, *A Particular Account of the Rebellions...*, s. 31 (dipnot).

[*] Fransızca özgün metindeki bu hesaba göre, her bir kesede 1.500 *livre* bulunduğu anlaşılır ki bu da beher kesede 1.500 *livre* bulunduğuna dair bu çalışmada 365 no.lu dipnotta verilen malumatla uyumludur. [ç.n.]

Ahmed Paşa'ya,³⁷³ onun yerine getirmişti. Hafız Ahmed Paşa³⁷⁴, imparatorluğun en cesur ve en kudretli kapudanlarından biri olan Canım Hoca'nın³⁷⁵ İstanbul'a vüruduna kadar bu makamda kalmıştı.

Aynı gün, ecnebi devletlerin elçilerinin kendi hükümdarlarına Sultan Mahmud'un cülûs haberini vermelerine müsaade ediliyor, mahkemeler de hükûmet-i sabıkayla iltisaklı olmakla mimlenmiş memurların yerine ikame olunan yenilerinin idaresi altında eskiden olduğu gibi celse akdetmeye başlıyordu.

Aynı 9'unda, askerlere tahsis olunan bahşişi almaları ve her birinde ellişer kese³⁷⁶ yüklü 150 arabaya refakat etmeleri için her bölükten intihap olunan yirmişer yeniçerinin silahsız olarak Bâb-ı Âsâfi'ye³⁷⁷ gelmeleri emredildi. Yeniçeri ağası, gönderilen bu parayı arka

³⁷³ İfa ettiği tüm büyük hizmetlerde, özellikle de Kudüs'teki mabedin tamiratıyla alâkalı meselede, Fransızlara olan muhabbetinin en açık delilleri görülmüş Çerkes Osman Paşa'nın oğludur. İsyân sonrasında, vazifesi Sultan'ın emirlerine tuğra çekip mühür vurmak olan nişancılık makamına getirilmişti.

[*] *Relation* müellifi, malûmatının son kısmında, Çerkes Osman Paşa-zâde Hâfız Damat Ahmed Paşa ile Köprülüzâde Numan Paşa'nın oğlu olup isyan bastırıldıktan sonra nişancı tayin edilen Hâfız Ahmed Paşa'yı birbirine karışmıştır. Köprülüzâde Hâfız Ahmed Paşa için bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 215. [ç.n.]

³⁷⁴ **Hâfız Damat Ahmed Paşa (ö. 1735):** *Relation*'da da belirttiği üzere Çerkez (veya Küçük) Osman Paşa'nın oğludur. Kapıcıbaşılıktan terfi ile Sayda beylerbeyliğine getirilmiş (1722), Sultan III. Ahmed'in kızı Hadice Sultan'la evlenip hanedan damadı olmuş ve kubbe vezirleri arasına dâhil edilmiştir (1724). Yine *Relation*'da işaret edildiği üzere, isyancıların isteğiyle Abdi Paşa'nın yerine kaptan-ı deryalığa getirildikten kısa bir süre sonra azledilip ikinci defa Sayda beylerbeyliğine tayin edilmiştir. 1735 yılının son aylarında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, c. 3, s. 1349-1354, 1581; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 210; Ramiz Paşa-zâde Mehmed İzzet, *a.g.e.*, s. 93; Danişmend, *a.g.e.*, s. 209. [ç.n.]

³⁷⁵ **Canım Hoca el-Hac Mehmed Paşa (ö. 1741?):** Mora yarımadasındaki Modon kasabasında doğmuş, donanma hizmetine girip levent olduktan sonra kaptanlığa kadar yükselmiştir. 1684-1699 Osmanlı-Venedik Savaşı'nda Venediklilere esir düşüp kürek cezasına çarptırılmıştır. Devlet tarafından fidyesi ödenince yedi senelik esaret hayatı sona ermiş ve donanmadaki kaptanlık vazifesine geri dönmüştür. 1714-1717, 1730-1731 ve 1733-1736 yılları arasında üç defa kaptan-ı deryalık vazifesinde bulunmuş, muhtemelen 1741'de Taif'te vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Meltem Aydın, "Kaptan-ı Derya Canım Hoca Mehmed Paşa", *Bilig*, 77 (2016): ss. 27-53; Danişmend, *a.g.e.*, s. 207, 209, 211; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1044; Ramiz Paşa-zâde Mehmed İzzet, *a.g.e.*, s. 92. [ç.n.]

³⁷⁶ Mecmuu 11.250.000 Fransız *livresine* baliğ olur. *Relation des Deux Rebellions...*, s. 58 (dipnot 1). Mecmuu 468.750 sterline baliğ olur, *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 33 (dipnot).

[*] Yine beher kesede 1.500 *livre* bulunduğu anlaşılmaktadır. Her bir arabada 50 kese bulunduğuna göre bir arabada toplam 75.000 *livre*; 150 arabadaysa 11.250.000 *livre* mevcut demektir. [ç.n.]

³⁷⁷ Fransızca özgün metinde *la Porte* olarak yer alan bu ifadenin sözlükteki ilk anlamı kapıdır. Osmanlılar bağlamında ise bu ifadenin; Osmanlı Devleti anlamındaki 'Devlet-i 'Alîyye', Osmanlı merkezî yönetiminin âmiri olan veziriazamın makamı manasındaki 'Paşa Kapısı' yahut 'Bâb-ı Âsâfi' ve Osmanlı merkezî hükûmeti mealindeki 'Divân-ı Hümâyün' gibi üç farklı karşılığı mevcuttur. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1734; Redhouse, *a.g.e.*, s. 588. Gerek Osmanlı Devleti'ne gerek Osmanlı merkezî hükûmetine gerekse hükûmetin başındaki veziriazamın ofisine atıfla *Relation* müellifinin *Porte* ifadesine müracaat ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, kullanıldığı bağlam ve içerdiği anlam göz önünde bulundurularak bu ifadeye ait farklı karşılıkların her birine tercümede yer verildiğini belirtmek icap eder. Avrupaî tarzda modern, bürokratik Osmanlı hükûmet organizasyonu şeklinde tanımlanabilecek 'Bâb-ı Âli' ifadesi ise, bu müessesenin ancak XVIII. yüzyıl sonları XIX. yüzyıl başlarından itibaren teşekkül etmiş olması (bkz.

arkaya üç gün boyunca 40.000'i yeniçeri, 18.000'i topçu, 22.000'i cebeci ve 20.000'i sipahi olmak üzere toplam 100.000 askere dağıttı. Bu tevziat, ocağın şerefine leke sürerek askerlere gidecek paranın bir kısmını alıkoyan bazı zabitan aleyhinde veziriazamın kulağına birtakım şikâyetler gelmesine sebep oldu. Her ne zaman olursa olsun rezilce ve ayıp bir şey idiyse de hele ki o sıralarda çok daha tehlikeli olabilecek böylesi bir irtikâp hadisesi, şüphesiz ibretlik bir cezayı hak ederdi; fakat daha zayıf taraf olan saray erkânı, zabitanın böyle haksız bir suretle kendilerine ayırmış oldukları parayı tazmin etmekle iktifa etmişti.

Cemiyetlerini büsbütün perişan etmeye kabil, neredeyse aynı mahiyetteki bir hadisenin asiler arasında da vuku bulacağı zannedilmekteydi. O ana kadar şan ve şerefın kuru laftan başka bir şey olmadığını ifade ederek halk arasında bunlara alâka duymayan³⁷⁸ biriymiş gibi davranan Patrona, rüfekasını zenginleştirmek suretiyle kendisini daha müstakar kılmaya niyetlenmişti. Bu muradını kâmilen hasıl etmek için fırsat aramamıştı. Zira saklanmakta olan hükûmet-i sabıkayla iltisaklı olmakla mimlenmiş birtakım kimseler kendisinden himaye talebinde bulunuyor, imkânları nispetinde de ona hediyeler takdim ediyorlardı. Böylece bunların birinden 20, öbüründen 30 kese para alıyor, dahası aldığı bu paraları rüfekasıyla da paylaşmıyordu. Arkadaşları, bu yaptıklarını öğrenir öğrenmez kendisine acı acı sitem etmişlerdi. Onlar, “*Biliyorsun ki bizler silaha sarılırken halkı zulümden kurtarmaktan ve onları on dört senedir merhametsizce talan eden aç kurtların elinden halâs etmekten gayri hiçbir gayemiz yoktu. Allah’a hamdolsun, böyle ehemmiyetli ve şerefli bir işi nihayete erdirdik! Ancak nasıl olur da reisimiz olan sen, azıcık para uğruna mukaddes taahhüdümüzü çiğneyen ilk kişi olursun? Ettiğimiz yemine herkesten daha sadıkane riayet ederek misal teşkil etmen gerekirken nasıl olur da devlet*

Mehmet İpşirli, “Bâbiâli”, *TDVİA*, IV (1991): s. 378, 379) hasebiyle, anakronizm hatasına yol açmamak adına tercümede tercih edilmemiştir. [ç.n.]

³⁷⁸ Patrona, bu karışıklıklardan istifade ederek kendini zengin etmeyi de ihmal etmemişti. Zira ölümünü müteakip terekesinden 3.500.000 Fransız *livresi* ederinde 3.000 kese para çıkmıştı, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 59 (dipnot 1). Krş. Patrona, bu karışıklıklardan istifade ederek kendini zengin etmeyi de ihmal etmemişti. Zira ölümünü müteakip terekesinden 145.833 sterlin ederinde 3.000 kese para çıkmıştı, *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 34 (dipnot).

[*] Beher kesede 1.500 *livre* bulunduğu daha evvelki malumat hatırlanacak olursa 3.000 kesenin 3.500.000 değil, 4.500.000 *livre* ettiği görülür. [ç.n.]

[**] İngilizce tercüme de belli ki Fransızca özgün metindeki hesap hatasının kurbanı olmuştur. İngilizce metnin tercümanı 3.500.000 *livre* rakamını doğru kabul ettiğinden 1 sterlin = 24 *livre* şeklindeki hesabı esas alarak 145.833 sterlin meblâğına ulaşmıştır. Ancak onun 4.500.000 *livre*lik doğru tutarı esas alıp 187.500 sterlin sonucuna ulaşması gerekirdi. [ç.n.]

düşmanlarının affi için para alırsın? Böyle haklı bir teşebbüsten dolayı minnetlerinin nişanesi olarak ahirette Cennet'e gitmemiz için namütenahi bir kalabalık bize dua ediyor. Sen ise ümmete zulmedenleri himaye karşılığında onlardan para alarak maksadımıza ulaşmamıza mâni oluyorsun” dediler ve “Böyle rezil bir hareketi alkışlayacağımızı sanma. Yakayı kurtarsınlar diye iltimas geçtiğin kişileri iki gün içinde çıkarıp önümüze getirmezsen onlar için mukadder olan akıbete kendin duçar olursun.” diye seslerini yükselterek ilâve ettiler. Bu sözler karşısında şaşkına dönen Patrona da sükûnetini bozmadan “onların kendisine isnat ettikleri bütûn ithamlara rağmen haklılığını ispat etmeye çalışmayacağını, niyetinin elindeki defterde ismi tahrir olunmuş kimselerin daima kökünü kazımak, esas gayesinin de bu hususta kendilerini tam manada memnun etmek” olduğu cevabını verdi.

Her ne kadar İstanbul ve havalisinde yağmalar, tahkikat ve takibatlar devam ediyorduydu da bu kanunsuz hareketler, Sultan'ın o derece nefesine dokunmuştu ki başında yeni müftü Mirzazâde'nin³⁷⁹ bulunduğu bilcümle ilmiye ricâli ile belli başlı devlet erkânından müteşekkil büyük bir meşveret meclisi toplamıştı. Bu mecliste, Sultan'ın hiddet dolu emirlerinin baş haseki ağa vasıtasıyla asilere gönderilmesi ve müftünün de kendi adına aynı mahiyetteki emirleri İstanbul Efendisi³⁸⁰ İbrahim³⁸¹ ile asilere iletmesi kararlaştırılmıştı.

Asilerin tarafını ilk iltizam edenlerden olup onlar eliyle İstanbul Efendiliği³⁸² vazifesine terfi ettirilen bu biraz deli ve hayli şamatacı memurun asiler meyanındaki itibarının

³⁷⁹ **Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi (ö. 1735):** 30 Eylül 1730-17 Mayıs 1731 tarihleri arasında vazife görmüş Osmanlı şeyhülislâmıdır. Babası, 1714-1715 yıllarında şeyhülislâmlık yapan Mirza Mustafa Efendi'dir. Kayınpederi ise, 1703 İsyanı'nda katledilen Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi”, *TDVİA*, XXX (2005): ss. 170-171; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, ss. 1021-1022; Danişmend, *a.g.e.*, s. 136, 138. [ç.n.]

³⁸⁰ ‘İstanbul efendisi’, İstanbul kadılarını tavsif için XVII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış bir tabirdir. Bkz. Pakalın, *a.g.e.*, c. 2, s. 92-93. Dönemin kroniklerinde de İstanbul kadısına anlamdaş olarak İstanbul efendisi şeklindeki kullanımın örneklerine rastlanmaktadır. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 34, 37. [ç.n.]

³⁸¹ *Relation*'da, isyancılar tarafından İstanbul kadısı naspedilen zatın adı ‘Abdullah’ olarak verilirse de Osmanlı kroniklerinde onun isminin ‘İbrahim’ olduğu belirtilmektedir. Krş. *Abdi Tarihi*, s. 34; *Subhî Tarihi*, s. 28; Anonim, *a.g.e.*, s. 149. Bu sebeple, tercüme metninde de Abdullah yerine İbrahim şeklindeki kullanım tercih edilmiştir. [ç.n.]

³⁸² Hem medenî hem de cezaî meselelerde yargılama yetkisi bulunan yüksek adli memur. İstanbul'da onlardan dört adet bulunur ve kadılar yani şehirlerdeki adlî hâkimlerden intihap olunurlar.

[*] *Relation*'da İstanbul'da dört kaza bulunduğuna dair verilen malumat doğru olup bunlar İstanbul (merkez), Eyüp, Galata ve Üsküdar'dır. Hatta bu son üç kaza, “Bilâd-ı Selâse” olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Mehmet İpşirli, “Bilâd-ı Selâse”, *TDVİA*, VI (1992): ss. 151-152. [ç.n.]

idrakinde olan saray erkânı, vazifesinde ipka etmek suretiyle onu elde etmenin bir yolunu bulmuş ve yeniçerileri diğer asilerden tefrik etmek için onları bayraklarını dürüp odalarına çekilmeye ikna etmek hususunda kendisinden istifade etmişlerdi. Gerçekten de İbrahim Efendi, aklî melekeleri yerinde olmamasına rağmen asilerle olan irtibatını da kesmeden işleri o kadar iyi idare etmişti ki onun tavsiyesi üzerine askerlerin en eskileri ile makul olanları, saray erkânının maksatlarını tasdik ve teyit etmeyi vaat ederek kendiliğinden asilerden ayrılmışlardı.

Askerlerin ayrılmasıyla asiler kuvvet kaybedince İbrahim Efendi, baş haseki ağayla beraber karargâhlarına gidip onlara *“paralarını alıp almadıklarını ve Zat-ı Şahanelerinden talep ettikleri başka herhangi bir şey olmamasına rağmen niçin dağılmadıklarını”* sormuştu. Asilerin huzuruna vardıktan sonra ileri çıkıp onlara Sultan’ın fermanını yüksek sesle okuyarak *“Sultan Mahmud’u kendileri tahta çıkardıklarından ve ona kulluğu kendileri kabul etmiş olduklarından vakit kaybetmeden kendisine kayıtsız şartsız itaat etmelerinin icap ettiğini, üstelik Zat-ı Şahaneleri, arzu ettiklerinden çok daha fazlasını kendilerine bahşederek her bir kulunu memnun etmiş olduğundan ona karşı bu itaat alâmetinde bulunmanın yerinde bir davranış olacağını, payitahtta huzur ve asayışı yeniden hâkim kılabilmek gayesiyle Sultan Mahmud’un şehirdeki bütün karışıklıklara mutlak suretle bir son vermek istediğini, bu yüce buyruk vasıtasıyla niyetinden kendilerini haberdar etmiş olmasından sonra şayet onlar haklı taleplerine muvafık olmayan pervasızlıklarda bulunurlarsa Saray-ı Hümayun kapısına Sancak-ı Şerif’in asılacağını ve o andan itibaren padişah haini ve kâfir olarak addolunup zevceleriyle nikâhları münfesihi olan o müfsitler üzerine varmak, külliye mağlup edene kadar da peşlerinden ayrılmamak için hakiki her Müslüman’ın o sancak altında toplanmalarının dört bir tarafta ilân edileceğini”* söylemişti. En az Sultan’ın buyruğu kadar kuvvetli ifadelerle kaleme alınmış müftüye ait fetva³⁸³ da okunduktan sonra, asiler sarsılmaya başladılar. Ancak onları sayıca asgari seviyeye indirence çoktan vazife başına dönmüş yeniçerilerin *“kendilerinin yaptığı gibi dağılmadıkları takdirde onları yoldaşıktan reddedeceklerini, Sancak-ı Şerif refedilir edilmez müdafaasına koşup onun uğrunda kanlarının son damlasına kadar savaşacaklarını”* ilân etmeleri oldu.

³⁸³ Fetva, hususî devlet işleri hakkında kendisine danışıldığında müftünün yazılı olarak verdiği ve daimî surette birkaç kelimedenden ibaret olan karar metnidir.

Gerek sahiden ikna olmuş olsunlar gerekse daha sonraki tavırlarının buna inanmaya mahal verdiği üzere ekseriyeti sadece ikna olmuş gibi görünsünler, asilerin en müfsit olanları, saray erkânının onlara bahşetmeye mecbur olduğu iki şartla itaat dairesine dönecek gibi gözüküyorlardı. İlk şart “*bu fitne sebebiyle bir tek asinin dahi katledilmemesi*” idi. İkincisi de “*haklarında suizanna sebebiyet verecek herhangi bir şey olduğu takdirde kendilerini müdafaya hazır olmak için bayraklarından üçünü Et Meydanı’nda bulundurmaya devam edebilmeleri*” idi. 12 Ekim günü bu iki şart üzerinde varılan sulha sultanın nam ve hesabına müftü, daha fazla karışıklık çıkarmayacaklarına söz veren asiler adına da İbrahim Efendi kefil olmuştu. Bunun üzerine asiler, sulhun müsaade ettiği üç bayrak haricindeki diğer bütün bayraklarını dürüp kimi odalarına kimi de evlerine çekilmişlerdi.

Ayın 13’ünde Sultan, asilerle varılan sulhun neticesinde, dükkânların yeniden açılmasını emretmişti. Sultan’ın bu emri, çarşı pazarda büyük bir izdihama sebebiyet verdiyse de en ufak bir kargaşa veya velvele vuku bulmadığı gibi şehrin her yanında da tam bir imtizaç hâli hükümferma olmuştu. Ancak akşam olunca, şehrin birkaç yerinde suç işlenmiş, bu hadiseler de sükûnetin başlangıçta hayal edildiği kadar umumî nitelikte olmadığını ortaya koymuştu.

Başka her yerde olduğu gibi İstanbul’daki kahvehaneler de halkı alâkadar eden meselelerle alâkalı haberleri işitmekten başka bir meşgaleleri olmayıp bunlar hakkında lâkırdı etmek için birbirini tanımayan envai çeşit insanın sık sık bir araya geldikleri mekânlardı. Kahvehane sohbetleri sırasında ettiği lâflarda ifrata kaçmanın bedelini canıyla ödeyen pek çok kişi vardı. Asilerin çok büyük bir kısmı kendilerini memleketin şanlı kurtarıcıları olarak görüp umumun menfaati uğrunda kendini feda eden manasındaki serdengeçtiler³⁸⁴ namıyla temayüz ediyorlar ve nefret uyandıran asiler diye anılmaya tahammül edemiyorlardı. O sebeple, kahvehanelerdeki havadis meraklısı bazı boşboğazların diledikleri gibi atıp tuttukları ve Sultan III. Ahmed aleyhinde silaha sarılanların hepsine asi dedikleri orada bulunan asilerden birkaçının kulağına gidince, bu yaygaracıları hemen oracıkta katletmişlerdi.

³⁸⁴ Bu isyanın müessiri oldukları zannolunan askerlerden kimisinin kendilerine taktıkları isim. Bu tabir, memleketine hizmet için gönüllü olarak kendi canından geçen *şerefli insanlar* manasına gelir.

Aynı asilerden biri³⁸⁵ sarhoş olup limanı geçerek Galata'ya gelmiş, iki hempasıyla beraber doğruca gümrüğe gitmiş, gümrük memurlarının ve başka herkesin gözü önünde orada bulunan sandığın içindeki 300 kuruşu almıştı. Bu paranın çoğunu, âdete muvafık olarak gümrük resimleri ödenmesi için oraya getirilen iki cariyeyi alıp götürmelerini işaret ettiği yanındaki hempalarına vermiş, ardından da kapıda bulduğu bir atın sırtına eyeri vurduğu gibi çıkıp gitmişti. Bütün bunları yaparken de hiç kimseden en ufak bir mukavemetle karşılaşmamıştı. Zira ahali, o vakitlerde, adalet talebiyle nereye müracaat edeceğini bilmiyordu. Keza bu yavuz hırsızın kim olduğunu bilmeyen gümrük memurları da ona karşı geldikleri takdirde bunun kendilerinin hayrına olmayabileceğini idrak etmiş bulunuyorlardı.

Ertesi gün, yanındaki altı kişiyle birlikte iyi giyimli başka bir adam gümrükten içeri girip sandığın yanında tek başına oturdu. Evvelki gün gibi yeni bir macera beklentisi içine giren gümrük memurları kendisine hürmette kusur etmeyip odanın köşesinde mümtaz şahıslara ayrılan bir yere oturmasını ondan rica ettiler. Adam, kendisine gösterilen yere oturup gümrükçüleri başıyla selamladı. Ardından da onlara “*dün burada ne oldu?*” diye sordu. Onlar da hakikati olduğu gibi anlattılar. Memurlar sözünü bitirdikten sonra, adamlarından birini yanına çağırıp doğruca İstanbul'a gitmesini ve o haddini bilmezleri tevkif ettiği yerde derhâl katletmesini emretti. Sonra da şaşkınlık ve korku yüzünden âdeta dili tutulan gümrük memurlarına dönerek “*Kim olduğumu bilir misiniz? Bana Muslu derler.*” dedi. Orada bulunanlar, bu ismi duyunca daha da şaşırıp tek kelime edemeyince Muslu, sözlerine devam etti: “*Dürüst adamları namussuzlardan ayırt etmek konusunda hususî bir maharetim vardır. Bunlardan birine hürmet ettiğim kadar öbüründen de nefret ederim. İşte bu sebeple, sizin de şahit olduğunuz o emirleri, namusluları koruyup namussuzları perişan etmek için verdim.*” Ardından huzurundaki memurların isimlerini ve ikamet ettiği yerleri öğrenip bundan sonra herhangi biri gelir de onları taciz ederse kendisine haber vermelerinin kâfi olduğunu söylemiş, böyle haddini bilmezlerin cezasını hemen oracıkta bizzat kendisinin vereceğine de söz vermişti. Gümrük memurlarını memnun etmek için söylediği bu tatlı sözler, henüz onların endişelerini izale

³⁸⁵ *Abdi Tarihi*'nde, *Relation*'daki anlatıma benzer biçimde nakledilen bu hikâyenin baş kahramanı olan asinin adı, Ali Usta olarak geçmektedir, *a.g.e.*, s. 49. [ç.n.]

edememişken atına atladığı gibi aynı oyunu sergileyeceği şehrin başka bir mahalline doğru yola koyulmuştu.

Birkaç sene evvel alelâde bir yeniçeri ve bu *Relation*'un başlangıcında ifade edildiği üzere karpuz satan bir manav iken asilerin belli başlı reislerinden biri olan adam, işte bu Muslu idi. Neşeli bir tabiatı ve doğuştan gelen bir belagat kabiliyeti olmasının yanında onu kendi cemiyeti indinde daha dikkate değer kılsa okuma yazma bilmesiydi. Çünkü Osmanlı memleketlerinde bilhassa halk arasında okuma yazma bilene nadir rastlandığından onun bu niteliği, ziyadesiyle itibarlı bir şeydi. Asiler, kendi saflarında yer almayı reddeden zabitlerin yerlerine kendi aralarından bazı kimseleri naspettikleri vakit, asilerin tarafını iltizam edip mutat usule nispetle pek istisnâî bir şekilde yeniçeri ağalığı vazifesine terfi eden Mehmed³⁸⁶ Ağa'nın vekilliğini yani kul kethüdası³⁸⁷ vazifesini de Muslu üstlenmişti.

Yeniçeri neferliğinden haseki³⁸⁸ rütbesine terfi etmiş Mehmed Ağa, ihtiyar bir adamdı. Bir nevi bölükbaşılık olan hasekilik öyle düşük bir rütbeydi ki maişetini ancak ticaretle uğraşarak temin edebiliyor, saraçlık yapıyordu. Mehmed Ağa, kendisini Et Meydanı'na alıp götürmek için asileri temsilen gelen kişilerden yeniçeri ağası yapıldığını öğrendiği vakit, eski bir eyeri tamir etmekle meşguldü. Bu haberi duyunca şaşırılmış, onlara “Arkadaşlar, yanlısınız var. Ben, alelâde bir çorbacıdan³⁸⁹ başka bir şey değilim. Benim rütbem, sizlerin de anlayacağı üzere, ağalarınızın beni tebci etmiş oldukları mansıba nazir olmaz.” dedi. Mehmed Ağa'nın verdiği bu cevap asi reislerine anlatılınca yeni bir meclis toplanmış, bu mecliste de onun yeniçeri ağalığına getirilmesi, asi reisleri tarafından ittifakla teyit edilmişti. Ardından da Mehmed Ağa'nın asi reislerinin huzuruna getirilmesi emredilmişti. Asi reislerinin huzuruna çıkan Mehmed Ağa, böyle mühim bir vazifeyi hakkıyla ifa edemeyeceğini ve bu vazife için doğru kişinin kendisi olmadığını açık yüreklilikle itiraf edip evvelki mevkiinde sakin hayatını devam ettirmesine müsaade edileceğini ummuştu. Ancak tevazuu ve ilerlemiş yaşına rağmen Mehmed Ağa, getirildiği yeni makamının hakkını verdiğinin delillerini bilâhare bol bol gösterecekti. *Relation*'un

³⁸⁶ Bazı vakayinamelerde onun ismi Ahmed olarak geçer. Diğer asi reisleriyle beraber o da katledilmiştir.

³⁸⁷ Yeniçeri birliklerinin komutanı olan yeniçeri ağasının vekili olup onun bütün işlerine nezaret eder.

³⁸⁸ Her bir bölükte bulunup askerlere kılıç talimi yaptıran düşük rütbeli zabıt.

³⁸⁹ *Abdi Tarihi*'nde Mehmed Ağa'nın “cemaat çorbacısı” yani bölük komutanı olduğu belirtilmiştir, *a.g.e.*, s. 36. [ç.n.]

ilerleyen bölümlerinde göreceğimiz üzere, her an alev almaya hazır gibi gözükken ikinci bir fitneden İstanbul’u kurtaranın, onun gayreti ve sert muamelesi olduğu söylenebilirdi.

Aynı ayın 15. ve 16. günlerinde asiler, şehrin muhtelif yerlerinde yine birtakım karışıklıklar çıkarıyorlardı. Bedesten’de bulunan bir Rum’a ait dükkândan bir parça kumaş satın almak için pazarlığa tutuşan bir emir³⁹⁰, fiyatta anlayamadığı tüccarı öldürmekle tehdit etmiş, korku içindeki tüccar da feryat figan ederek etraftakilerden medet dileyip dükkânını kapatmıştı. Diğer tüm dükkân sahipleri de aynı yapıp dükkânlarını kapatınca işler yeniden karışmaya başlamıştı. Ancak hiç beklenmedik bir anda yetişen yeniçeri ağası Mehmed Ağa, bu emiri tevkif ettirip katlettirmiş, bu ani ve sert ceza, herkesi rahatlatmıştı. Haberler, yeni bir isyanın tahrik edilmesini kaygıyla seyreden müftüye nakledilince o da Patrona, Muslu ve diğer asi reislerini huzuruna çağırıp *“memleketin hürriyetini, Yüce Hünkâr’ın da tahtını kendilerine medyun olduğunun ve halkın kendileri sayesinde yeniden nefes almaya başladığının doğru olduğunu; kendilerine bahşedilen ihsanlara nazar ederlerse Zat-ı Şahanelerinin fazileti taltif etmeyi bildiğini idrak edebileceklerini, lâkin Zat-ı Şahanelerinin fenalıkları cezalandıracağından da hiç şüphelerinin olmaması gerektiğini; zalim bir hükûmeti yıkmak için silaha sarılmakla iyi yapmış olsalar da hâlen hüküm sürmekte olan karışıklıklara ve kendilerinin de çare aradıkları felâketlere daha fazla göğüs geremeyeceklerini; sükûnetle aslî vazifelerinin başına geri dönmeyi ihtiyar etmezlerse yalnız elde etmiş oldukları itibardan olmakla kalmayıp hem Sultan’ın hem de halkın nefret ve hiddetine hedef olacaklarını, sabık hükûmetin vezirlerine nasıl muamele etmişlerse kendilerine de aynı şiddetle muamele etmek için saray erkânı ile şehir halkının bir araya gelip müşterek tedbirler alacaklarını”* söylemişti. Patrona ile diğer asi reisleri, müftünün söylediklerini kabul etmiş gibi davranarak kendileri adına teminat verip maksatları hilâfında vuku bulmuş yanlış işler sebebiyle de teessüflerini ifade etmişlerdi. Ayriyeten istikbâle dair büyük vaatlerde bulunmuşlarsa da öteden beri hâl ve tavırlarında izhar ettikleri işinin ehli ve cüretkâr edalarından eser kalmamıştı.

³⁹⁰ Türkler arasında soylarının Hz. Muhammed’e dayandığı iddia edilen zevat olup diğer Türklere nazaran büyük imtiyazlara sahiptiler.

Hangi mazeretle olursa olsun yeniçeri odalarında şarap içmeye ve nizama halel getirecek hareketlerde bulunmaya müsaade edilmediğinden böylesine katı bir zapturapt altına girmek arzusunda olmayan asiler, hemen şehir içinde ev tutuyorlardı. Patrona Halil'e de birkaç ev teklif edilmiş; fakat o, yeniçeri odalarına daha yakın olduğundan ve 400'den fazla asi o civarda ikamet ettiğinden defterdarın evini tercih etmişti.³⁹¹ Müfsit ve daima silahlı asiler, orada, günlerini sefahatle geçiriyorlardı. Sarhoş kafayla Paşakapısı'na varıp edepsizce veziriazamın yanına oturuyorlar, reislerinin kendilerine bahşettiği himaye sayesinde ondan vazife ve lütuf talebinde bulunuyorlardı. Makamına hakaret olsa da hakkaniyete sığmasa da veziriazam, o asilerin kendisine takdim ettikleri arzulara tehir etmeksizin cevap vermeye mecbur kalıyordu. Bu sefih güruhun bütün edepsizliklerinin teferruatı saymakla bitmez; fakat cüret ve küstahlıklarının ne dereceye vardığını göstermek için birkaç hususa daha değinmeden edemeyeceğiz.

Veziriazam İbrahim Paşa'nın boğdurulmasından sonra saray erkânı, paşanın kendisi gibi Sultan III. Ahmed'e damat olan oğlu Mehmed Paşa'yı³⁹² cezalandırmak maksadıyla, maişetini temin için ayrılacak tahsisatla kendisini İzmit'e sürgüne göndermenin kâfi geleceğini düşünmüşlerdi. Zira yaşının genç olmasından başka akıl ve dirayeti mahdut olan, bir müddettir de hastalığın pençesinde bulunan Mehmed Paşa, bilhassa devlet

³⁹¹ *Relation*'da işaret edilen bu hususa, Osmanlı kroniklerinde de değinilmektedir. *Abdî Tarihi*'nde "Patrona Halil'in evvelâ Şehzade Camii yakınlarında Cinnî Kurtoğlu diye birinin evine yerleştiği, ardından yine aynı cami yakınlarında bulunup Defterdar İzzet Ali Bey'e ait olan sarayı mesken tuttuğu, İzzet Ali Bey'den evi boşaltmasını ancak mobilyaları olduğu gibi bırakmasını istediği" nakledilmektedir, *a.g.e.*, s. 52-53. *Subhî Tarihi*, "Patrona Halil'in Defterdar İzzet Ali Bey'e ait sarayın Paşa Kapısı'na yakınlığı hasebiyle burada yerleşmeyi tercih ettiğini" ifade etmektedir, *a.g.e.*, s. 58. *Vâkı'a Takrîri Binyüzkürküç'de Terkiib Olunmuştur*'da ise "isyancılar arasındaki cebeci ocağına mensup askerlerin yeniçeri odalarında şarap içmek ve vakit öldürmek için oyun oynamak gibi şeylerin yasak olmasının kendilerinin tabiatına uymaması sebebiyle şehir içerisinde ev tuttuklarını" belirttikten sonra, Patrona Halil'in "sabık kul kethüdasına ait olup Şehzade Camii avlusuna bakan bir evi tahliye ettirerek beraberindeki birkaç serdengeçti ağasıyla bu eve yerleştiği, 300 kadar silahlı adamlarının da gece gündüz yanlarından ayrılmadığı" belirtilmektedir, Anonim, *a.g.e.*, s. 145. [ç.n.]

³⁹² **Küçük veya Damatzâde Mehmed Paşa (ö. 1768):** Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın oğludur. Sultan III. Ahmed'in kızlarından Atike Sultan'la evlenmek suretiyle babası İbrahim Paşa gibi o da hanedan damadı olmuş ve kendisine vezaret rütbesi tevcih edilmiştir (1724). Babasının azledilip katledilmesiyle bostancılar koğuşunda hapsedilmişse de Sultan Mahmud'un cülûsunu müteakip serbest bırakılmıştır. *Relation*'da da belirtildiği üzere, İzmit'e nefyedilmesine dair kendisi hakkında verilen karara isyancılar itiraz etmişler ve onu, babasının memleketi Muşkara'ya (Nevşehir) sürdürmüşlerdir. İsyancılar bertaraf edilip babasının itibarı devlet nezdinde iade edildikten sonra Selânik valiliğine tayin edilmiştir (1732). Bir süre Hüdavendigâr (Bursa) sancakbeyliğinde bulunduktan sonra hastalığı mazur görülerek İstanbul'da ikametine müsaade edilmiştir (1735). 6 Haziran 1768'de vefat etmiştir. Bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, c. 3, s. 1346; *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 21; Anonim, *a.g.e.*, s. 144-145; *Subhî Tarihi*, s. 155, 247-248; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1051. [ç.n.]

işlerinde gözü olmaması sebebiyle saray erkânının ehemmiyet atfetmediği bir zattı. Fakat onun çektiği mihneti pek hafif bulan asiler, verilen bu cezadan tatmin olmamışlardı. Patrona Halil, diğer asiler adına bu hoşnutsuzluğu veziriazama beyan etmeye gidip ona “[Mehmed Paşa’nın] babasından miras kalan varidatla hayatını idame ettireceği Muşkara’ya sürülmesinin daha münasip olduğunu” söylemişti. Böylece Mehmed Paşa’nın evvelki memuriyet mahallinin tebdili icap etmiş, bu müfsitlerin istedikleri hiçbir şeyi reddedemeyen veziriazam da talep ettikleri emri süratle vermeye mecbur kalmıştı. Fakat intikamlarını almak hususunda onların ne kadar rikkatle davrandıklarını daha iyi anlamak için İbrahim Paşa’nın fakir bir Ermeni olarak dünyaya geldiği, vaktiyle Anadolu’da acınası hâlde bir köy iken sadareti devrinde bu büyük vezirin ismini ebedileştirmek gayesiyle camiler, medreseler, hamamlar, çeşmeler ve başka birtakım umumî ve hususî abidelerle tezyin edip ‘yeni kurulmuş şehir’ manasındaki Nevşehir ismini verdiği Muşkara’yı tanımamız lâzım gelir. Asiler, İbrahim isminin gelecek nesillere intikaline yarayabilecek her şeyin kökünü kurutmaya kati surette kararlıydılar. İbrahim Paşa’nın inşa ettirdiği tüm binaların yıkılmasını, kasabanın isminin yeniden Muşkara olmasını ve oranın eskiden olduğu gibi fakir bir köy hâline gelmesini emrettiler. Keza, gözü önünde kendisini efkârlandırarak nesnelere başka hiçbir şey bulunmasını ve babasından kendisine o metruk kasabanın harabeleri dışında bir şey kalmasını diye Mehmed Paşa’nın bu yıkım işlerine nezaret etmesi için mecburî ikamet ile buraya gönderilmesini de temin ettiler.

Veziriazam, münhal olan kapıcıbaşılık³⁹³ mansıbını mahlukatından birinin yedine tevdi etmişti. Fakat Patrona, bu mansıbı bir başkası için talep edince veziriazam, kendi adamını azledip vazifeyi asi reisinin teklif ettiği namzede vermenin yerinde olacağına kanaat getirmişti.

Bir gün, Divan’da bulunduğu esnada veziriazama, evvelki gün olduğu gibi peşine taktığı birçok ağayla beraber Muslu’nun geldiği haber verilmişti. Bunun üzerine veziriazam, Divan’ı terk edip asi reisini karşılamaya çıkmış, baş başa görüşmelerinden sonra da Muslu, Yüce Hünkâr’ın yanına gitmişti. Halk, bu hareketliliğin sebebi hakkında malumat sahibi olmak için sabırsızlanırken asiler, mahlu sultanın büyük mirahuru olan Mustafa

³⁹³ Saray-ı Hümayun kapılarını muhafaza etmekle görevli kapıcıların başındaki zabıt.

Bey'i³⁹⁴ bulup sadaret kethüdalığına getirmişler, onun bu vazifede selefi olan Niğdeli Ali Ağa'yı da hapsedilmek üzere başbakikulu³⁹⁵ konağına göndermişlerdi. Niğdeli Ali Ağa'nın gözden düşmesinin muhtelif sebepleri olduğu söyleniyordu: Kimileri, dostlarının mahzurlu tavsiyelerine kulak verip bütün asileri kendi başına alt etmek için bir tertipte bulunduğunu, bunu fark eden asilerin de Muslu vasıtasıyla kendisinin azlettirilmesini isteyerek onun bu tertibine mâni olduklarını söylüyordu. Başkaları ise onun azline kendi hırs ve tamahının sebep olduğunu, selefinin mevkiine geleli henüz on beş gün olmasına rağmen onun feci akıbetinden ibret almayarak var gücüyle para toplayıp 500.000 kuruştan fazla servet biriktirdiğini söylüyorlardı. İlâveten, sabık vezirin birtakım şahsî eşyası arasında bulunan elmas işlemeli iki adet kemer, yine elmasla müzeyyen bir hançer ile bir milyonu mütecaviz paranın hazineye tesliminde ağırdan almakla da itham edilmişti.

Ayın 17'sinde, Saray-ı Hümayun'da, Yüce Hünkâr'ın emriyle askerlere ikişer kıst mevacipleri verilmiş, keza âdet olduğu üzere bu tevziat vesilesiyle onlara *pilav* da dağıtılmıştı. Âdet yerini bulsun diye para torbalarını teftiş etmeye gelen Sultan, "*amcasının saltanatı devrinde kullanıldıkları için onları kullanmak istemediğini*" söyleyerek pilavın yeni tabaklarda sunulmasını emretmişti. Sabahın bir vakti bu kadar çok sayıda insana kifayet edecek miktarda yeni tabak bulmanın imkânsız olduğu kendisine izah edilince de Zat-ı Şahaneleri, "*bulabildikleri kadar bulmaları, geri kalanını da eski kap kacağı ağırtıp kalaylayarak tamamlamaları*" cevabını vermişti. Sultan'ın bu arzusu öyle ihtimamla yerine getirildi ki bu işi bu kadar çabuk şekilde ancak Türkler halledebilirdi.

Askerlere mevacipleri dağıtıldığı esnada Patrona, Saray-ı Hümayun'a gelmiş, yeniçeri safları arasından geçerken her iki tarafındaki askerlere selâm verip doğruca Sultan'ın dairesine ilerlemişti. Valide Sultan,³⁹⁶ yani sultanın annesi, onu ikinci bir oğlu yerine

³⁹⁴ Evvelce kapıcılar kethüdalığında yani kapıcıbaşı vekâletinde, badehu Sultan'ın atlarının bakımından sorumlu büyük mirahurluk vazifesinde bulunmuştu.

[*] Osmanlı kroniklerinde, o sırada büyük mirahur vazifesinde bulunup isyancıların talebiyle sadaret kethüdalığı vazifesine getirilen şahsın İbrahim-zâde/Kara İbrahim Paşa-zâde/Çavuşbaşı İbrahim Paşa-zâde diye bilinen Mustafa Bey olduğu görülmektedir. *Abdi Tarihi*, s. 60; *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 23; *Subhî Tarihi*, s. 50-51; Anonim, *a.g.e.*, s. 145. Hakkında bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1185. [ç.n.]

³⁹⁵ Hazine-i Âmire'den alınan borçların tediyelerini takip eden bakikuluların âmiri.

³⁹⁶ **Salih Sultan (ö. 1739)**: Sultan II. Mustafa'nın eşi ve Sultan I. Mahmud'un annesidir. Oğlunun 2 Ekim 1730'daki cülusuyla valide sultan olmuş, 21 Eylül 1739'da vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 38. [ç.n.]

koyduğunu söyleyerek pek nazik bir biçimde karşılamış ve onunla epey müddet görüştüktan sonra hadım harem ağaları vasıtasıyla kendisine 20.000 altınlık bir ihşanda bulunmuştu. Patrona da bu paranın ekseriyetini Valide Sultan'ın yanında bulunan hizmetkârlara dağıtmıştı.

Divan içtimaından sonra Veziriazam, Boğdan voyvodaliğında el çektilirilmesini müteakip Karadeniz Boğazı'na nâzır bir köyde³⁹⁷ yirmi seneden beri sessiz sakin yaşamak zevkine nail olan Mikal'e³⁹⁸ Eflâk voyvodaliğini tevcih etmek için sarayına dönmüşü. Bu merasimin icrasında Divân-ı Hümâyün dragomanının³⁹⁹ hazır bulunması icap eder, voyvodaya da makamının tasdik olunduğu manasına gelen bir kaftan giydirilirdi. İsyân patlak verince Mikal⁴⁰⁰, sabık hükûmet devrinde yaptığı vazifeyle yeni hükûmette ifa ettiğinin aynı olduğunu anladıkları takdirde asilerin onu canından edebilecekleri yahut ondan ödemeye kudreti olmadığı miktarlarda para isteyebilecekleri korkusuyla bu makama tayininin sonraya bırakılmasını veziriazamdan rica etmişü. Gerçekten de Patrona, birkaç defa kendisini azletmekle tehdit ettiğinden çok göz önünde bulunmamaya dikkat etmiş, asiler külliye izale olunana kadar da saklandığı yerden çıkmamışü.

Ne var ki Mikal'in Eflâk voyvodaliğine tayini, âdetlere tevfiikan vüzeraya vermek mecburiyetinde olduğu caizeler⁴⁰¹ hariç tutulduğunda ona tam 150.000 kuruşa mâl

³⁹⁷ *Subhî Tarihi*'nde sabık Boğdan voyvodalarından Mihâl'in Kuruçeşme'deki yalısında ikamet ettiğii belirtilmektedir, *a.g.e.*, s. 50. Kuruçeşme, İstanbul'un Boğaz sahilindeki semtlerinden olduğundan *Relation*'da verilen malûmat doğru olmalıdır. [ç.n.]

³⁹⁸ Faziletleri ve bilhassa da tahsili sebebiyle muteber ve muhterem bir beyzade olup 1730 Eylül'ünün evailinde vefat eden Mavrokordato'ya halef oldu.

[*] Mihail Rakoviça, Eflâk voyvodaliğında, Nikola Mavrokordato'ya (İskerletzâde Nikola) değil, Nikola Mavrokordato'nun ölümüyle yerine voyvoda tayin edilip ancak iki ay kadar vazifede kalan oğlu Konstantin Mavrokordato'ya halef olmuştur. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 50; Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, University of Washington Press, 3. Baskı, Seattle & Londra, 1996: s. 330. Ayrıca, Mihail Rakoviça'nın 20 yıldır mazul olup İstanbul'da bulunduğii bilgisi de hatalıdır. Zira kendisi, 1715-1726 yılları arasında Boğdan voyvodası olarak vazife yapmışü, *a. e.*, s. 329. [ç.n.]

³⁹⁹ Başka bir tabirle tercüman. Onlardan dört adet bulunur ve münavebeli olarak hizmet ederler.

⁴⁰⁰ **Mihail Rakoviça (ö. 1744):** 1703-1705, 1707-1709 ve 1715-1726 yılları arasında üç defa Boğdan; 1730-1731 ve 1741-1744 yılları arasında iki defa Eflâk voyvodaliğii yapmış, İstanbul'da vefat etmişü (1744). Görev süreleri için bkz. Sugar, *a.g.e.*, s. 328-331. Hakkında detaylı bilgi için bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 4, çev. Nilüfer Epçeli & Kemal Beydilli, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 2017: s. 270, 274, 278, 314, 319, 320, 358, 377. [ç.n.]

⁴⁰¹ Eflâk ve Boğdan voyvodalarının yanı sıra Mısır gibi bol gelirli eyaletlerde görevlendirilen valilerin, atama işlemlerinin gerçekleşmesi sebebiyle başta veziriazam olmak üzere kendilerinin rütbece üstü olan makam sahiplerine takdim ettiğii nakdî hediyeler, 'câize' veya 'pîşkeş' olarak adlandırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz.

olmuştu. Kendisine, oğluna⁴⁰² ve kapı kethüdasına⁴⁰³ kaftanları giydirilir giydirilmez Mikal, voyvodalığının tahakkuku için Rum cemaatinin ruhanî reisleri tarafından patrikhaneye götürülmüştü. Ruhban sınıfının başındaki Rum patriği, kendisini karşılamak için kilise kapısına gelmiş ve hususî kıyafetleri içerisinde ayini⁴⁰⁴ icra etmişti. Ardından voyvoda, beş çifte kürekli bir kayığa binip debdebeyle ikametgâhı olan Karadeniz Boğazı'na nâzır köye geri dönmüştü.

Bu yeni voyvoda bahsi vesilesiyle Kürkçübaşı⁴⁰⁵ Manolaki⁴⁰⁶ namında epey zengin bir Rum hakkında birkaç kelime söylemek icap eder. Bu adamla sabık sadaret kethüdası Mehmed Paşa arasındaki yakın dostluk sebebiyle kethüdanın birtakım eşyasının onun elinde bulunduğundan şüphelenen asiler, onun evini yağmalamışlar; fakat firar edip saklandığından kendisini bulamamışlardı. Manolaki, vaziyeti bir yere kadar idare ettiyse de para marifetiyle himayesini temin edeceğini zannettiği Patrona'nın yanına gelip saklandığı yerden çıkmak için ondan müsaade istemişti. Fakat bu hareket, Patrona'nın rüfekası tarafından tasvip edilmeyince söz konusu hoşnutsuzluktan haberdar edilen Manolaki, kendisi için en emniyetli olanın imtiyazlı birilerinin hanesine iltica etmek olduğuna kanaat getirmişti. Fakat birkaç gün sonra, asilerin yanına gittiğinin herkesçe öğrenilmesi onun için büyük bir talihsizlik olmuş, Bâb-ı Âsâfi'ye çağırılınca da kendisini başbakikulu konağına götürecek bostancıbaşıya⁴⁰⁷ teslim olmaktan başka çaresi

Filiz Karaca, "Pîşkeş", *TDVİA*, XXXIV (2007): ss. 294-296; Mustafa İsmet Uzun, "Câize", *TDVİA*, VII (1993): ss. 28-29; Pakalın, *a.g.e.*, c. 1, s. 255. [ç.n.]

⁴⁰² **Konstantin Rakoviça (ö. 1764)** veya **Stefan Rakoviça (ö. 1782)**: Mihail Rakoviça'nın Konstantin ve Stefan adlı iki oğlu vardır. Jorga, *a.g.e.*, s. 428. Oğullarından Konstantin, 1749-1753 ve 1756-1757 yılları arasında Boğdan; 1753-1756 ve 1763-1764 yılları arasında da Eflâk voyvodalıklarında bulunmuştur. Stefan Rakoviça ise, ağabeyinin ölümünden sonra Eflâk voyvodalığında ona halef olup 1764-1765 yılları arasında görev yapmıştır. Rakoviça kardeşlerin görev süreleri için bkz. Sugar, *a.g.e.*, s. 329, 331. [ç.n.]

⁴⁰³ Eflâk ve Boğdan voyvodalarının, hatta vilâyetlerdeki paşaların menfaatlerini gözetmek için devamlı surette Bâb-ı Âsâfi'de bulundurdıkları temsilci.

⁴⁰⁴ Fransızca özgün metinde *Messe*, İngilizce tercümedeyse *Mass* şeklinde geçen bu ifadeyle Hristiyanların kiliselerinde İsa Peygamber'in kanını ve etini temsilen şarap ve ekmekle icra ettikleri, Kudas veya Aşa-ı Rabbanî diye adlandırılan ayin kastedilmektedir. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1450; Redhouse, *a.g.e.*, s. 502. [ç.n.]

⁴⁰⁵ Hayvan postu alım satımıyla uğraşan tüccar taifesinin ustası.

⁴⁰⁶ Arşiv belgelerinde ve Osmanlı kroniklerinde kendisinden "Sadrazam İbrahim Paşa'nın kürkçübaşı Manol" diye bahsedilmektedir. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 39; *Subhî Tarihi*, s. 31; Yılmaz, "İsyanın Gölgesindeki İstanbul...", s. 416. Tam isminin Manuel İpsilantis olup Fenerli bir Rum olduğu ve 1700-1730 yılları arasında kürkçübaşılık vazifesinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bkz. Elif Bayraktar Tellan, "Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul Kürkçüleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27 (2017): s. 126. [ç.n.]

⁴⁰⁷ Yüce Hünkâr'a ait bahçelerin bakımından ve Saray-ı Hümayun'un muhafazasından sorumlu bostancılara nezaret eden zabıt. Bostancıbaşı, Devlet-i 'Alîyye'nin en nüfuzlu memurlarındandır.

kalmamıştı. Başbakikulu konağında sorgulanmış, “*elinde Mehmed Paşa’ya ait bir eşya bulunup bulunmadığı*” kendisine sorulmuş, o da “*Kethüdanın isyan başladığı gün gönderdiği, bütün işlerinin tam bir kaydını havi kâğıtlarla dolu küçük bir sandıktan başka ona ait hiçbir şeyin kendisinde olmadığı*” cevabını vermişti. Kendisiyle alâkalı olarsa “*zenginliğini inkâr edemeyeceğini fakat servetinin bir kısmının ailesinden miras kaldığını bir kısmının da kırk ticaretinden elde ettiği meşru kazançlardan geldiğini, şayet birisi onun herhangi bir şeyi haksız yere elde ettiğini ispat ederse o kişiye uğradığı zararın üç mislini tazmin etmeye hazır olduğunu*” sözlerine ilâve etmişti. El altından dağıttığı büyük miktarlarda paralarla desteklenen bu iddialar, nihayetinde ona hürriyetini kazandırmıştı. Ne var ki yeni Eflâk voyvodası, Bâb-ı Âsâfi’ye gelip onu sabık sadaret kethüdasının gözde adamlarının başında gelmekle ve Boğdan voyvodası iken kendisinden gayrimeşru faizler vasıtasıyla kopardığı paralar sayesinde muazzam miktarlarda servet biriktirmekle itham edince; hakkındaki bu suç isnatları Manolaki’nin yeniden başbakikulu konağında mahkûmiyetine yol açmış, kayda değer miktarda parayı bir defa daha tedarik edinceye kadar da orada kalmıştı.

23 Ekim’de Yüce Hünkâr, Kırım Hanı Mengli Giray’ı⁴⁰⁸ azledip onun yerine daha evvel bu makama nail olup nüfuz ve cesaret sahibi bir zat olan kardeşi Kaplan Giray’ı⁴⁰⁹ tayin etmişti. Sultan, bu güzel haberi iletmesi için büyük mirahurunu⁴¹⁰ Kaplan Giray’ın menfa mahalli olan Bursa’ya irsal etmiş, aynı zamanda da Han’ı İstanbul’a getirmesi için bir kadirganın Mudanya’ya⁴¹¹ yavaşmasını emretmişti. Kaplan Giray, İstanbul’a vasıl olunca, Kırım Hanı’nın şehre girişini görmek için meraklanan halk kalabalığı asgari seviyede dahi olsa kargaşalığa sebep olmasın diye kadınlarla çocukların sokaklarda dolaşmalarını yasaklayan bir buyruk ilân edilmişti. Kaplan Giray, maktul kethüdanın

⁴⁰⁸ **II. Mengli Giray (ö. 1739):** Kırım hanı I. Hacı Selim Giray’ın (h. 1671-1678, 1684-1691, 1692-1699 ve 1703-1704) oğludur. 1724/1725-1730 ve 1737-1739 yılları arasında iki defa Kırım hanlığı yapmıştır. 30 Aralık 1739 tarihinde vefat etmiştir. Hanlık dönemlerindeki faaliyetleriyle ilgili detaylar için bkz. V. D. Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, çev. Ahsen D. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2016: s. 470-482, 493-497. [ç.n.]

⁴⁰⁹ **I. Kaplan Giray (d. 1679-ö. 1738):** I. Hacı Selim Giray Han’ın oğludur. 1707-1708, 1713-1716 ve 1730-1736 yılları arasında üç defa Kırım hanlığı yapmış, 1738 yılının Kasım ayında vefat etmiştir. Hanlık dönemlerindeki faaliyetleriyle ilgili detaylar için bkz. Smirnov, *a.g.e.*, s. 447-450, 461-465, 482-490. [ç.n.]

⁴¹⁰ Osmanlı kroniklerinde, Bursa’da bulunan Kaplan Giray’a Kırım Hanı tayin edildiğini haber vermesi için sultanın vazifelendirdiği büyük mirahurun Kara Mehmed Paşa-zâde Mustafa Bey olduğu belirtilmektedir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 51, 54. Hakkında bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1193. [ç.n.]

⁴¹¹ Anadolu sahilinde, Bursa’ya bir günlük mesafede bulunan bir iskele.

sarayında⁴¹² misafir edilmiş, oradan da Sultan'ı ziyaret etmeye gitmişti. Sultan, onu izzet ve ikramla karşılayıp kendisine samur bir kürk giydirilmesini buyurmuştu. Keza mükemmel rahla mücehhez nefis bir at da kendisine hediye edilmiş, azim bir debdebe ve tantana ile sarayına uğurlanmıştı. Aynı gün, Han'ın kaldığı saraya veziriazam ile Divân-ı Hümâyün erkânının önde gelenleri ziyarete gelmişler ve kendisine mükellef hediyeler takdim etmişlerdi.

Ayın 24'ünde, asileri tamamen dağıtmanın çaresini bulmakla alâkalı müşaverelerde bulunmak için büyük bir meşveret meclisi toplanmış ve bu mecliste, imparatorluğun hangi serhaddini dilerlerse oraya gitmelerinin asilere teklif edilmesine karar verilmişti. Asilere sahiden bu teklif yapılmış; lâkin onlar, bu teklifi kabul etmek yerine veziriazamın azledilmesini talep etmişlerdi. Ancak veziriazamın azlini istedikleri esnada asilerin arasında bulunmayan Muslu, gelip rüfekasını aldıkları bu karardan vazgeçirmişti. Ertesi sabah asiler, evvelki günden daha fazla sayıda adamla Saray-ı Hümayün önünde arz-ı endam ettiler. Saray tarafından daha yeni defter emini⁴¹³ tayin olunmuş Mehmed Efendi gibi terfi ettirildikleri makamlara lâyük olmayan bazı kişilere vazife verilmeye devam edilmesinden şikâyet ediyorlardı. Saray ricâlinin hükûmet-i sabıkayı diriltmek istediğinin gün gibi aşikâr olduğunu; fakat kendilerinin de buna mâni olmaya kararlı olduklarını söylüyorlardı.

İsyân esnasında bu ihtiyar memurun talihinin birçok defa nasıl tersine döndüğünü anlatmak için mevzudan sapmaktan kendimi alamayacağım. Mehmed Efendi, isyanın ilk birkaç gününde saklandıktan sonra Patrona ile yaptığı anlaşma sayesinde tekrar Saray'da ortaya çıkıvermiş; fakat diğer asiler kendisinden hazzetmeyince yeniden gizlenmeye mecbur kalmıştı. Ardından, kendisine pek hürmet eden ve Muslu ile de arası iyi olan bir emir sayesinde dışarı adım atmamak şartıyla İstanbul'daki evine geri dönmesine müsaade edilmişti. Bu vaziyet, daha evvel kendisinden bahsettiğimiz, sadaret kethüdası Niğdeli Ali Ağa'yı öfkelenmişti. Ali Ağa, Mehmed Efendi'nin kendisinden hazzetmediğinin farkındaydı ve onun meziyetleri kendisine iğbirar veriyordu. Bu yüzden de hükûmet-i

⁴¹² Osmanlı kroniklerinde de Kırım hanı Kaplan Giray'ın "maktul Mehmed Kethüda'nın Bahçekapı'daki hanesinde" misafir edildiği malumatı nakledilmektedir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 54; Anonim, *a.g.e.*, s. 148. [ç.n.]

⁴¹³ Devletin orduya ilişkin kayıtlarını muhafaza eden memur olup askerlerin maaşları da onun tavassutuyla tevcih edilir.

sabıkaya mensup diğer zevat gibi helâk olmaması sebebiyle Mehmed Efendi'yi mahvetmeye ahdetmişti.⁴¹⁴ Maksadına nail olmak için Ali Ağa, nihayet asilere peşini bıraktırmış olması hasebiyle Mehmed Efendi'yi tebrik etmiş ve bilhassa İran ile alâkalı meseleleri onun kadar iyi bilen başka hiç kimsenin bulunmadığı Saray'da, kendisi olmadan hiçbir kararın alınamayacağını söyleyerek acilen gelmesini istirham etmişti. Mehmed Efendi, nezaketi ve hakkındaki hüsn-i zannı sebebiyle sadaret kethüdasına teşekkür etmiş; ancak ilerlemiş yaşı ve hastalığı yüzünden kendini bir işe vermekten aciz olduğunu söyleyip herhangi bir vazifeyi tekeffül etmekten affını rica etmişti. Sadaret kethüdası, hasmını kendi başına tuzağa düşüremeyeceğini anlayınca veziriazamı da bu işe âlet etmişti. Veziriazam, derhâl Saray'a gelmesi emrini irsal edince Mehmed Efendi de itaat etmeye mecbur kalmıştı. Saray'a varınca gururu pek bir okşanmış, birkaç gün sonra da Sultan, kendisini defter emini tayin etmişti. Sadaret kethüdası, onun bu vazifeye uzun müddet mütelezziz olmasına asilerin müsaade etmeyeceğini çok iyi biliyordu. Hakikaten de asiler, çok kısa bir süre sonra kendisinden şikâyetçi olmuşlar ve biraz evvel bahsettiğimiz üzere, onu makamında çok uzun müddet oturtmamışlardı. Asilerin mükerrer tehditleri yüzünden yeni bir meşveret meclisi toplanması münasip görülmüş, toplanan bu meclis neticesinde de bazı memurların azlolunması kararlaştırılmıştı. Mehmed Efendi de azledilenler arasında bulunuyor ve Bozcaada'ya sürgüne gönderiliyordu. Ne var ki kendisine daha evvel pek çok faydası dokunan o emir, bir kez daha Muslu'ya müracaat etmiş ve Mehmed Efendi'nin yine evvelki şartlara bağlı olarak, yani evinden dışarı çıkmayıp kimseyle görüşmemesi ve devlet işleriyle alâkadar olmaması kaydıyla İstanbul'a geri çağırılması için müsaade temin etmişti. Mehmed Efendi de asiler külliyyen izale edilene kadar bu şarta dakikane riayet etmişti.

Tarihin seyrini şimdiki zamandan geriye almak maksadıyla asiler, Saray'ın hükûmet-i sabıkayla iltisaklı olmakla mimlenmiş kimseleri hâlen terfi ettiriyor oluşuyla alâkalı memnuniyetsizliklerini ifade etmelerini müteakip Bosna'dan getirttikleri Rüstem Paşa'nın⁴¹⁵ İran üzerine sevk edilecek orduya serasker tayin edilmesi talebinde

⁴¹⁴ Sadaret kethüdası Niğdeli Ali Ağa'nın, sabık reisülküttap Mehmed Efendi'yi asilere tabiri caizse 'yem etme' plânı, *Vâkı'a Takrîri Binyüzkırkûç'de Terkîb Olunmuştur*'da da oldukça benzer bir şekilde işlenmiştir, Anonim, *a.g.e.*, s. 146-147. [ç.n.]

⁴¹⁵ **Boşnak Rüstem Paşa:** Osmanlı kaynaklarında onun hakkında verilen malumat; aslen Bosnalı olduğu, 1728 yılında Erdebil havalisinde meydana gelen çarpışmalarda gösterdiği başarı neticesinde Kayseriye (Kayseri) beylerbeyliğiyle Erdebil muhafazasına tayin edildiği, Tebriz'in Safeviler tarafından zapt

bulunmuşlardı. Sultan, seraskerle birlikte İran hududuna gitmeleri şartıyla onların bu talebini kabul etmiş, asiler de gideceklerine söz vermişlerdi. Lâkin onların tek gayesi, verdikleri bu sözle Sultan'ı aldatmaktı. Zira sonraki günlerde müfsit meclislerini akdetmeye devam etmişler, Ekim'in 29'unda da Saray'a gidip Patrona'nın kapudan paşa, yeniçeri ağasının veziriazam, Muslu'nun da yeniçeri ağası yapılmasını talep etmişlerdi.

Asilerin bu yeni ve küstahça hamlesi karşısında taaccüp eden saray erkânı ve hükûmet erbabı, böyle akla mantığa sığmaz hak iddialarını onların kendilerinin tasavvur etmiş olduğuna ikna olamıyorlar, bütün bu teşebbüslerin mahfi mürevvicinin de birtakım ulema olduğuna inanıyorlardı. İlk anda Anadolu kazaskeri Zülâlî'den⁴¹⁶ kuşkulanmışlar ve III. Ahmed'in henüz tahtta iken bir defasında kendisini hain olmakla itham edip azarladığını, onunsa kendini aklamak yerine Sultan'a dönüp "*Belgrad'ı devletin şanına yakışmayacak surette Nemçelilere*⁴¹⁷ *terk ettiği Pasarofça Muahedesi'nden*⁴¹⁸ *bu yana onu padişah*

edilmesiyle İstanbul'a geldiği, *Relation*'da da belirtildiği üzere isyancıların kendisini İran seraskeri tayin ettirmek istemeleri üzerine Karaman valiliğiyle Revan seraskeri tayin edildiği ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın Tebriz'i yeniden fethettiği esnada onun maiyetinde bulunduğu ibarettir. Bkz. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, c. 3, s. 1608, 1609; *Abdi Tarihi*, s. 52; *Subhî Tarihi*, s. 49, 131. Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 5, s. 1403. [ç.n.]

⁴¹⁶ **Zülâlî Hasan Efendi (ö. 1730 veya 1731):** Osmanlı müellifleri tarafından 1730 isyanının organizatörlerinden olduğu iddia edilen sabık İstanbul kadısı olup Arnavut asıllıdır. Bursa ve Mekke kadılıklarında bulunduktan sonra 3 Aralık 1728-6 Temmuz 1729 tarihleri arasında İstanbul kadılığı yapmış, İstanbul'da yiyecek ve içecek maddelerindeki kıtlık 'uğursuzluğuna' hamledilince azledilip yerine sabık vakanüvis Râşid Mehmed Efendi tayin edilmiştir. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, c. 3, s. 1368, 1616, 1624. 1730 isyanının elebaşlarının da Arnavut olması hasebiyle hemşerilik kastıyla onlara arka çıktığından şüphelenilerek Veziriazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın emriyle Florya'daki çiftliğinden saraya getirilmiş, sarayda isyanın bastırılmasına dair yapılan müzakere ve müşaverelerde hazır bulunmuştur. Et Meydanı'ndaki asilere gönderilen heyetlerde yer almış, onların isteğiyle Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiş, Sultan Mahmud'un cülûsuyla da vazifesinde ipka edilmiştir. İsyancıların tasfiyesi esnasında tevkif edilmiştir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 24, 25, 29, 30, 32, 64, 70. *Abdi Tarihi*'nde kendisinden Zülâlî Mustafa Efendi diye bahsedilmekte ve isyancıların tasfiyesini müteakip hapsedildiği, akabinde de sürgüne gönderildiği belirtilmektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 40-42, 58. *Destarî Sâlih Tarihi*'nde kadılıktan azledilmesine öfkelenip bu isyanı tertip ettiği ve isyancılarla gizlice görüşüp onları yönlendirdiği ifade edilmektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 9, 10, 13, 14, 17. Zülâlî Hasan Efendi'nin Resmo'ya sürüldüğü, 1731 veya 1732 yılında eceliyle vefat ettiği malumatı için bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s. 627. *Relation*'da onun ismi *Zülali-zadé* olarak yazılmışsa da Osmanlı müelliflerinin çoğunun kendisinden Zülâlî Hasan Efendi diye bahsetmeleri sebebiyle tercümede de bu şekliyle yer verilmiştir. [ç.n.]

⁴¹⁷ 'Almanlar' anlamında, Fransızca özgün metinde *Allemands*, İngilizce tercümedeyse *Germans* ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadeyle Avusturya (Habsburg) İmparatorluğu kastedildiği ve o dönemde Osmanlılar tarafından bu imparatorluğa Nemçe dendiği dikkate alınarak 'Nemçeliler' şeklinde tercüme edilmiştir. Osmanlı müelliflerinin Nemçe ve Nemçeli şeklinde kullandıkları tabirlere ait örnekler için bkz. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, c. 2, s. 1105-1107; *Subhî Tarihi*, s. 44, 71, 141, 161, 277, 279, 294, 297 vd.

⁴¹⁸ **Pasarofça Antlaşması:** 21 Temmuz 1718'de Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti arasında imzalanan barış antlaşmasıdır. Antlaşma hükümleri için bkz. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, c. 2, s. 1115-1136. Antlaşmayla ilgili detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *TDVİA*, XXXIV (2007): ss. 177-181; Cemal Tukin, "Pasarofça", *İA*, IX (1964): ss. 514-523. [ç.n.]

addetmediği ve o zamandan beridir hâkimiyetinin gayba karışmış bulunduğu” karşılığını verdiği hatırlarına gelmişti. Keza veziriazamın, sadaret kethüdasının ve kapudan paşanın hayatlarını nasıl kurtaracağını istişare etmek için Sultan Ahmed’in ulemayı toplayarak onlara, “*veziriazamı kurtarabildiği takdirde sadaret kethüdası ile kapudan paşayı feda etmeye hazır olduğunu, böylesi bir ihsanı bahşettiğinin asilere yazılı olarak bildirilmesine de razı olduğunu fakat ilk önce kendilerinin fikrini almak istediğini*” söyleyip mecliste bulunan ulemayı konuşmaya sevk edince cevap vermeyi kendine hak bilen Zülâlî’nin Sultan’a, “*imkânsız bir işe giriştiğini ve bu isyan belâsının telâfi edilemeyecek derecede büyüdüğünü*” söylediğini de tahattur ediyorlardı. Ardından, veziriazam kendisine cevap vermeye yeltenince Anadolu kazaskeri, onun sözünü kesmiş ve büyük bir öfkeyle “*hem Allah ’ın hem de kullarının kendisine lanet ettiğini ve onun gibi şerir bir adamın ölümlerin en zelilini hak ettiğini*” söylemişti. Bunun üzerine İbrahim Paşa, cevap dahi veremeden gözyaşları içinde meclisi terk etmişti. Yüreği yeis ve kederle dolu Sultan, Anadolu kazaskerine “*isyan belâsının vahameti sebebiyle bu üç vezirin katline ferman vermekten başka yapacak bir şeyinin olmadığını*” söylemiş, Zülâlî de hiç vakit kaybetmeden yapılması icap eden ne varsa yapmıştı. Anadolu kazaskerinin bu hareketi karşısında Sultan ve vüzerasının göstermiş oldukları tepkiler, asilerle haberleştiğine dair Zülâlî hakkındaki şüpheleri doğrulamışsa da asileri tedip etmek için şartlar henüz olgunlaşmadığından saray erkânı onlara “*hükûmette yapılmasını talep ettikleri tebeddülata muvafakat verilemeyeceği*” cevabını vermekle iktifa etmişti.

Kasım’ın 2’sinde, nizamın ihtilâline sebep olacak herhangi bir hareketin katiyen menedildiğini, bu cürmü işleyen günahkârların da ölümle cezalandırılacağını havi Sultan’a ait bir *hatt-ı şerif*⁴¹⁹ ilân edilmişti. Asilerin başlarına kızıl sarık giymek suretiyle kendilerini padişahın öbür kullarından ayrı tutmaları ve böylesi bir hareketin şehirde tefrika çıkarabilecek gibi görünmesi sebebiyle Sultan, kendisine olan itaat ve sadakat borçları gereği onların da hemcinsleri olan diğer kullarla aynı giyinmelerini buyurmuştu. Asiler, hatt-ı şerifin bu son maddesine derhâl itaat etmişler ve kızıl sarıklarını beyaz renkli olanlarla hemen değiştirmişlerdi. Fakat hareketlerini düzeltmeleri yönündeki ilk

⁴¹⁹ Sultan’ın bizzat kendi elinden çıkan buyruk.

maddeyle alâkalı olarsa asiler, hareketlerinin hâlen aynı olup değişmediğini hemen ilân ve izhar etmişlerdi.

Patrona, kendisine lütufta bulunanları ve kendisinin minnet borçlu olduğu hiç kimseyi unutmuyarak derhâl taltif ediyordu. Et Meydanı'nda karargâhlarını kurdukları sırada ona ve rüfekasına fevkalâde taze et tedarik eden Yanaki⁴²⁰ adında bir Rum kasap bundan müstesnaydı. Patrona, başka bir vakit de onun kendisine iki kuruş borç verdiğini, nezaket gösterip bir daha da bu borcu talep etmediğini hatırlayınca Yanaki'yi çağırılmış ve *“kendisinden gördüğü yardımı unutmadığını, ona olan minnetini eşi benzeri görülmemiş bir şekilde göstereceğini”* söylemişti. Akabinde ona bin altın verip *“benden daha çok yaşayacağına sevinmen gerekmez mi, Yanaki?”* diye sormuş, Patrona Halil'in cömertliğiyle mest olan Yanaki de *“o öldüğü takdirde kendisinin de ondan daha uzun yaşamayı arzu etmeyeceğini”* söylemişti. Patrona Halil, *“Pekâlâ öyle olsun”* diye cevap verdi ve ona *gönlünden geçeni dilemesini, dileğinin kendisine bahşedileceğinden de emin olmasını”* söyledi. Bu sırada, aklına binlerce dilek gelen ve onlardan hangisini seçeceğini bilemeyen Yanaki, velinimetine *“şu anda ne dileyeceğine karar veremediğini lâkin dostlarına danışıp hemen bir cevap vereceğini”* söyledi. Nitekim doğruca kasapbaşına⁴²¹ gidip başına konan talih kuşunu ona anlattı. Kasapbaşına *“Bana ne tavsiye edersin?”* diye sorup *“Patrona'dan, mülga olan sürücübaşılık⁴²² vazifesini yeniden ihya edip bana vermesini isteyeceğim. Zira bu vazife, mesleğime muvafık olup onunla ilgili her hizmet de malumumdur.”* dedi. Kasapbaşı, yerinden olmaktan korkarak ona *“Böyle düşük bir makama kendini lâyük gördüğün için sende hiç akıl yok. Seni himaye eden, devletin en muktedir adamı olup sahip olduğu itibarıyla sana âli makamlar temin edebilir. Sana cömert bir teklifte bulunmuş. Sana kârdan çok zarar getirecek böyle ehemmiyetsiz bir mevki üzerinde durmaya bile değmez.”* dedi. Kasap Yanaki, *“Peki ama ne isteyeyim?”* diye sorunca kasapbaşı *“Seni Boğdan voyvodası yapsın. Eğer öyle izzetli bir mevkii elde etmeye yetecek paran yoksa bundan hicap etme. Ben sana lâzım olan parayı temin ederim.”* diye cevap verdi. Rumlar arasında hüküm süren ahlâkî bir kusur olan gurur,

⁴²⁰ Bu Rum kasabın tam adının Yanaki Butzukakis olduğu belirtilmektedir. Bkz. Jorga, *a.g.e.*, s. 377-378. [ç.n.]

⁴²¹ Kasap esnafının umumî müfettişi.

⁴²² Büyükbaş hayvanların muayene ve murakabesine aşına olan memurların mutat ismi olup epey kazanç temin edilen bir mevki idi.

meçhul nesebini unutan bu fakir kasabın bir anda başını döndürmüş, hemen Patrona Halil'in yanına dönüp ona *“alâkasına mazhar olmanın pek büyük bir şeref olduğunu ve devletin en muktedir zatı olması hasebiyle Boğdan voyvodalığına tayin edilmeyi kendisinden rica ettiğini”* arz etmişti. Patrona, *“Öyle olsun”* deyip Yanaki'yi, tasvibini alması için doğruca veziriazamın yanına göndermişti. Böyle bir teklif karşısında şaşkına dönen veziriazam, konuşmazdan evvel bir süre hareketsiz kalmış; fakat sonra kendini toplayıp *“Patrona'nın talebine rıza gösterilmesine imkân olmadığını; öyle bir payeye ancak asil bir soydan gelen ve devlete müstesna hizmetlerde bulunmuş kimselerin terfi edebileceğini; teklif edilen kulun bu evsaftan birine dahi sahip olmadığını ve daha dört gün evvel Sultan'ın, Gregorasko Ghika'yi⁴²³ o makamda ipka eylediğini, bu sebeple de voyvodanın azledilip yerine adi bir esnafın getirilmesinin Zat-ı Şahanelerinin ne adaletine ne de saygınlığına yaraşmayacağını”* söylemişti. Veziriazamın cevabı kendisine iletilince Patrona, *“Pekâlâ. Bu bahanelerin bir ehemmiyeti olmayacağını zannederim. Yanaki de Gregorasko gibi bir gâvurken⁴²⁴ ve ikisinin birbirinden farkı yokken birinin voyvoda olup diğerinin olamaması nedendir? Velhasıl, ne talep ettiysem yerine getirsinler.”* dedi. Verdiği cevapla beraber Yanaki'yi Muslu'nun refakatinde tekrar veziriazamın yanına gönderdi. Muslu, veziriazamla kibirli bir dille konuşmuş, bu muteber vezir de nasıl bir yol takip edeceğini bilemeyerek *“böylesine mühim bir mesele hakkında Sultan'ın tasvibi olmadan karar veremeyeceğini”* söylemişti. Muslu da *“O zaman gidip Sultan'ı bul; fakat Patrona'yı memnun etmeyi de unutma.”* demişti. Sultan da en az veziriazam kadar şaşkındı; lâkin işlerin kısa zamanda tebeddül edeceğine hükmederek veziriazama asi reisin taleplerine muvafakat vermesini emretti. Böylece Yanaki, kaftan giydirilip Boğdan voyvodası ilân edilmiş, Saray'da olduğu kadar Rum Kilisesi'nde de âdet olduğu üzere izzet ve ikramla karşılanmıştı. Yanaki'nin Boğdan voyvodalığına terfiyle Rumların gururu ölümcül bir yara almış, mahcubiyet ve çaresizlikleri merasim süresince yüzlerinden okunmuştu. Mazul Boğdan voyvodasının Divân-ı Hümâyun

⁴²³ Eskiden Divân-ı Hümâyun tercümanıydı, şimdiyse bu mevkide kardeşi bulunuyor.

[*] **II. Gregor Gika (ö. 1752):** 1726-1733, 1735-1741 ve 1747-1748 yılları arasında üç defa Boğdan; 1733-1735 ve 1748-1752 yılları arasında da iki defa Eflâk voyvodalığında bulunmuştur. Bkz. Sugar, *a.g.e.*, s. 329, 331. [ç.n.]

⁴²⁴ Yani kâfir. Hıristiyanlara Türkiye'de verilen isim.

tercümanı olan kardeşi⁴²⁵ de ıstırabına rağmen vazifesi icabı merasimde hazır bulunmaya mecbur kalmıştı. Kendisi çok dürüst bir adam olduğundan, makamından azledilen kardeşine Yanaki'nin halef ilân edilmesine duyduğu haklı öfke herkesçe paylaşılmıştı. Ne var ki bu kasap voyvodanın azameti, çabucak geçip giden bir rüya⁴²⁶ gibiydi. Saray'a ve vezirlere ödemesi icap eden câizeler bir yana kendisinden yalnız 50 kese talep eden Patrona'yı ve bu meblâğdan daha az olmamak kaydıyla câize bekleyen diğer asileri de tatmin etmek için aşağı yukarı bir milyon *livre* bulması gerekirken o, sadece 30 kese toplayabilmişti. Yanaki'ye yardım teklifinde bulunan kasapbaşı ise sadece kafasını daha da karıştırmak maksadıyla ona bu teklifi yapmış, bu müşkülattan kurtulması için ona yardım etme niyetinde olmamıştı. Kendisine borçlu olduğu minnetten ziyade şahsî menfaati uğruna onu voyvoda yaptıran ve bu âlemin, nüfuzunu icra edebilmekten ne kadar uzak bir yer olduğunu ona göstermeyi hedefleyen, gayretkeş hamisi Patrona Halil de geri kalan herkes gibi onu terk etmişti. Öyle ki bu muhayyel voyvoda, debdebeyle tahta yürüyeceği yerde utanç dolu bir şekilde hapse sürüklenmişti. Biz de kendi hamakatının neticesi olan bu vaziyete hayıflanması için onu, daha büyük bir ceza çekmek için çıkıncaya kadar o zindanda bırakalım.

Aynı gün Fransız sefiri⁴²⁷, yeni kapudan paşa Hafız Ahmed⁴²⁸ Paşa'ya ilk ziyaretini gerçekleştirmiş ve yeni mevki sebebiyle kendisini tebrik etmişti. Yeniçeri ağası, ecnebi elçilerin kendisine de aynı hürmeti göstermeleri gerektiğini düşünerek sefirin dragomanını Fransız sefarethanesinden çağırıp ona “*efendisinin âdetlere uygun olarak kendisini görmeye niçin gelmediğini*” sormuştu. Dragoman da ona “*şüphesiz kendisinin yanlış bilgilendirildiği, zira yeniçeri ağalarına yönelik böyle bir ziyaretin daha önce hiç tatbik edilmediği, sefirin de bu hususa dair yeni bir şey yapamayacağı*” cevabını vermişti.

⁴²⁵ **Aleksandru Ghika:** Kardeşi II. Gregor Ghika'nın 1726'da Boğdan voyvodalığına tayin edilmesiyle ondan boşalan Divan-ı Hümayun tercümanlığı makamına getirilmiştir. Bkz. Jorga, *a.g.e.*, s. 358. 1766-1768 yılları arasında Boğdan voyvodalığında bulunmuştur. Bkz. Sugar, *a.g.e.*, s. 331. [ç.n.]

⁴²⁶ İngilizce tercümede şu şekildedir: “*Ne var ki bu kasap voyvodanın azameti, aniden zuhur edip kısa müddet gözleri kamaştırdıktan sonra bir daha ortalıkta gözükmemek üzere yok olup giden bir kuyruklyıldızı andırıyordu.*” Bkz. *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 55. [ç.n.]

⁴²⁷ **Louis Sauveur de Villeneuve (d. 1675-ö. 1745):** 1728-1741 yılları arasında İstanbul'da vazife gören Fransız elçisi. Bu elçinin görev süresinin ilk üç yılında kaleme almış olduğu raporlar neşredilmiştir. Bkz. Sinan Kunalalp (ed.), *Les Rapports de Louis-Sauveur Marquis de Villeneuve Ambassadeur du Roi de France Après de la Sublime Porte Ottomane (1728-1741)*, Cilt 1 (1728-1731), Isis Press, İstanbul, 2019. [ç.n.]

⁴²⁸ Hem Fransızca özgün metinde hem de İngilizce tercümede sehven *Mehmed* olarak yazılmıştır. [ç.n.]

Ardından sefaret dragomanı, Muslu'ya gönderilmiş, o da dragomana “*efendisi, yeniçeri ağasını ziyaret etmeyecekse hiç değilse kul kethüdasına basit birtakım hediyeler göndermesi icap ettiğini*” söylemiş, dragoman da “*Fransız sefirlerinin ne yeniçeri ağalarına ne de kul kethüdalarına daha önce herhangi bir hediye verdiklerini bilmediğini, yine de bunu efendisine söyleyeceğini*” cevabını vermişti. Muslu da ona “*Ben de bunu yapmanızı dilerim. Gaileler esnasında Fransız tebaası hususunda riayet etmiş olduğum hüsn-i idare, biraz olsun teşekkürü hak eder.*” demişti.

5 Kasım'da serdengeçtilerle yeniçeriler arasında birtakım ihtilâflar zuhur etti. Serdengeçtilerden biri, bir yeniçeri zabitiyle kavga edip sonra da onu katledince yeniçeriler öyle öfkeleniler ki pek çoğu Orta Camii'nde⁴²⁹ toplanarak başka ocaklara mensup her bir askeri odalarından kovmaya ahdettiler. Yeniçeriler camide müzakerelere devam ettikleri esnada Patrona, maiyetindeki yirmi adamıyla beraber tesadüf eseri buraya gelmiş ve olup bitenden bihaber olduğundan yeniçerilerin tutum değişikliğinin sebebini 32. ortanın odabaşına⁴³⁰ sormuştu. Odabaşı, ona “*rüfekasının her gün işledikleri cürümlerle mensup buldukları ocağın itibarına leke sürdüklerini, yeniçerilerin artık onlarla yoldaş olmadıkları kararına vardıklarını, işinin başına dönmediği takdirde onun sonunun da fena olacağını*” söylemişti. Patrona Halil de odabaşına “*Senden pek korkmuyorum. Eğer bana saldırırsanız, İstanbul'da emrime daima amade 12.000 Arnavut'u karşınızda bulursunuz.*” diye karşılık vermiş, odabaşı ise bu cevap üzerine hepten cesaretlenip “*Cümle Arnavutluk'u imdadına çağırırsan dahi senin de avenenin de kökünü kurutacağız.*” demişti. Patrona, “*Hiç kimseye en ufak bir zarar vermediğim hâlde benim hakkımda beslediğin öfke yüzünden haksızlık ediyorsun yoldaş.*” deyince odabaşı ona doğru dönüp “*Hiç kimseye zarar vermemiş olman kâfi gelmez. Saray ile devlete ait işlere burnunu sokman yakışık almaz. Kendi işinden başka her şeye müdahil olman, sultan ile veziriazamın senin tarafından yönlendirilmeye ihtiyaçları varmış gibi bir intiba yaratır. Şayet yeniçeriysen ona göre davranıp efendiliği kendine vazife edinme ve en az sabık sadaret kethüdası kadar debdebe ve tantanayla her gün Saray'a uğrayan Muslu'ya da müsaade etme.*” demişti. Patrona Halil, “*İşler nasıl devam eder bilmem; lâkin sabık hükûmetin zulmünü yeniden cari kılacak bednam şahıslar, cümle âli makamları*

⁴²⁹ Zihinlerinde birtakım mahfi teşebbüsler bulunduğu yeniçerilerin bermutat toplandıkları cami.

⁴³⁰ Yeniçeri odalarının bölük mülâzımlarına müşâbih âmirleridir.

dolduracaklar. Seni temin ederim ki halka menfaatini tahsil ettirmekten başka hiçbir maksadım yok.” diye karşılık vermiş, birkaç yeniçeri zabiti de ona “Halk, rahatını senin gibi birinden ummaz. Sultanımızın hükûmet etmek ve reayanın saadetini temin etmek için senin ne adaletine ne de kılavuzluğuna ihtiyacı var. Hak ettiğini düşündüğü kimselere vazife vermek de onları azletmek de yalnız onun hakkıdır. Bizler kendi nam ve hesabımıza, ömürlerinin uzun ve saltanatlarının bahtiyar olmasını diler, ulûfelerimizi de muntazaman alabilmeyi isteriz. Bundan böyle Zat-ı Şahanelerinden şikâyet etmek için hiçbir sebebimiz yoktur ve devletin en şerefli ocağı olarak bizler, ondan hâkimiyetini paylaşmasını isteme cüretinde bulunursak onun bizlere bahşettiği ihsanlar karşısında kendimizi itibarsızlaştırmış oluruz. Bu sebeple rüfekanın adedini tenzil etmen ya da onları tamamen dağıtman için sana üç gün mühlet veriyoruz. Bunu yapmadığın takdirde üzerinize gelecek ve sizi cebren hizaya getireceğiz.” demişlerdi. Yeniçerilerin akdettikleri meclis, nispeten sert bir üslûpla telâffuz edilen bu son sözlerle dağılmış ve herkes köşesine çekilmişti.

Patrona, kararlı bir adam olmasına ve yeniçeriler meyanında kendisine karşı birlik olabilecek kayda değer bir cemiyetin bulunmadığından emin olarak onların tehditlerinden korkmamasına rağmen onların tahrik edildiğini ve kendisine içten içe husumet besleyenlerin zannettiğinden daha fazla olduğunu bu mükâleme sayesinde idrak etmişti. Mesele hakkında daha iyi malumat sahibi olmak ve işin içyüzünü öğrenmek için ihtiyar kazasker Damadzâde'nin⁴³¹ yanına gitti. Damadzâde, onu son derece soğuk ve hürmetsiz bir şekilde karşıladıysa da Patrona, kazaskerin tavırlarına aldırış etmeden yeniçerilerle arasında vuku bulan mükâlemeye değinerek, riyakârane bir edayla ona “*Müşterek bir dava uğruna olmasa silah kuşanmayacağını, Müslümanları hükûmet-i sabıkanın zulmünden kurtarmak için Allah'ın kendisini vasıta kıldığını, herkesin kalbindekileri bilen mübarek ve münevver bir zat olarak Damadzâde'nin de kendisinin şimdiye kadar yaptığı işlerde niyetinin halis olduğunu kolaylıkla idrak edebileceğini*” söylemiş, “*Ne var ki bana amalimi en canî saiklerle gerçekleştirdiğim ithamında bulunan ve uğruna pek çok*

⁴³¹ Hammer ve Aktepe, *Relation*'da *Maza-zadé* olarak geçen bu kişinin Paşmakçızâde Abdullah Efendi olduğunu iddia etmişlerdir. Bkz. Hammer, *a.g.e.*, s. 244 (1 no.lu dipnot); Aktepe, *a.g.e.*, s. 170, (111 no.lu dipnot). Ancak *Mercure de France* gazetesinin eki olan *Relation Historique* başlıklı eserde, bahsi geçen kişinin ismi *Damud-zadé* olarak zikredilmektedir, *a.g.e.*, s. 908. Buna göre *Relation*'da *Maza-zadé* olarak belirtilen bu kişi, son kez 1724-1725 yılları arasında Rumeli kazaskerliği vazifesinde bulunmuş Damadzâde Ahmed Efendi olmalıdır. Onun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Damadzâde Ahmed Efendi”, *TDVİA*, VIII (1993): ss. 449-450. [ç.n.]

kez canımı ortaya koyduğum sultan nezdinde şahsıma kara çalmaktan başka işleri olmayan şerir kimselere de her gün rastlıyorum. Artık tahammülüm kalmadığından Zat-ı Şahaneleri huzurunda zatıma bühtan etmeye devam eden böylelerine karşı himayenizi rica ederim Efendi Hazretleri.” diye ilâvede bulunmuştu. Hakikaten fazilet sahibi bir zat olan Damadzâde de hakkaniyetle mali bir üslûpla Patrona’ya “*Hakikati söylediği için asla mahcup olmamasını, yalandan daima nefret ettiğinden onun hakkında ne düşündüğü kendisine sual edildiği vakit herhangi bir riyakârlık olmaksızın zihninden geçenleri söyleyeceğine onu temin edebileceği*” cevabını vermişti. Patrona, mütecessis tarafı böyle muğlak bir cevapla tatmin olmadıysa da hoşnut kalır gibi gözükmüş, kazaskerin onun hakkında müspet sözler etmek istemediğini anlamıştı. Ardından Damadzâde’nin elini öpüp yanından ayrılmış, dışarı çıkınca da onun hizmetkârlarına bir avuç dolusu altın vermişti. Lâkin Damadzâde haberdar olup hizmetkârların aldıkları altınları kendi huzurunda denize attırarak, Patrona’yı da ziyaretiyle evini kirleten bir habaset addederek o asinin ayağının değdiği neresi varsa yıkanmasını emretmişti.

Ayın 10’unda, Hafız Ahmed Paşa kapudan paşalık vazifesinden alınmış, buna mukabil Yüce Hünkâr, ona evvelce babasının yedinde bulunan Sayda vilâyetini bahşedip samur kürklü bir hilat ile kendisini tevkir etmişti. Lâkin asiler gerek bu makama getirileceğini zannettikleri Canım Hoca’nın itibarı ve kabiliyetinin kendileri için kaygı vesilesi olacağını önceden kestirdiklerinden gerekse de Patrona, kapudan paşalığı kendisi için istediğinden, böylesi korkulur bir paşayı uzaklaştırmayı düşünüp Hafız Ahmed Paşa’nın azliyle alâkalı bir hayli velvele koparmışlar, Saray da onları memnun etmek için ertesi gün Hafız Ahmed Paşa’yı yeniden kapudan paşalığa getirmişti. Hafız Ahmed Paşa, azledilmesi aleyhinde nümayişte bulunmaları için onları kendisi tahrik etmiş gibi davrandıysa da Patrona’nın onun makamında gözü olduğunu ve sultanın Canım Hoca’yı çağırıldığını görünce vazifesinden istifası hakkında Saray’la mahfi müzakerelere girişip bir zamanlar pederinin efendisi olan Kırım hanı sayesinde Sayda vilâyetini elde etmişti. Her ne olursa olsun, Tersane-i Âmire’ye döndüğünde kapudan paşalık makamına zahiren de olsa yeniden getirilmiş olması dolayısıyla bilcümle levent zabitanının tebriklerini kabul etmiş, Canım Hoca’nın Kasım’ın 21’indeki vüruduna kadar muvakkaten de olsa vazifesini ifa etmişti.

Vuku bulan ihtilâlin karmaşaya sevk ettiği devlet maslahatının daha uzun müddet böyle devam etmesi imkânsız olduğu gibi işlerin tekrar olağan seyrine döndürülmesi de hayli zarurî olduğundan gerek Yüce Hünkâr gerekse asiler, birbirinden farklı maksatları doğrultusunda bu gidişe bir hâl çaresi bulmak için kafa yoruyorlardı. Asi reisleri, şayet hâkimiyetlerini devam ettireceklerse bunun için İstanbul'u terk etmeyi akıllarından dahi geçirmemelerinin zarurî olduğunun farkındaydılar. Öte taraftan Yüce Hünkâr da her şeyin asileri defetmeye bağlı olduğunu dikkate alarak bilcümle devlet ricâlini İstanbul'a davet etmekteydi. Bir meclis toplayan asiler, Muslu'nun vakit kaybetmeksizin kul kethüdası yapılması lâzım geldiği hususunda anlaştılar. Ne var ki bir kişinin ancak diğer herkesi geride bıraktıktan sonra öyle bir makama gelmesinden olduğu kadar bu gibi makamların yaşı ve yetenekleriyle mümeyyiz kimselerdense başkalarıyla doldurulmasının nadir oluşu gibi pek çok engelle karşılaşacaklarının da idrakindeydiler. Daha 25 yaşında alelâde bir yeniçeri olan Muslu'nun bu vasıflardan hiçbirine sahip olmadığı farkında olarak İstanbul'da bütün müşkülleri halleden o kuvvetten, paradan medet ummaya mecbur kaldılar. Bu sebeple yeniçeri eskileri ve muteberleri meyanında 500.000 kuruş⁴³² dağıtırıp şayet Muslu'nun kul kethüdası seçilmesi lehinde olurlarsa valide sultanın bahşisinin de kendilerine verileceğini ima ettiler.

Bu hususu daha iyi idrak etmek için oğlunun tahta çıktığını görüp vecde kapıldığı o ilk anda valide sultanın her bir askere beşer kuruş bahşiş vaadinde bulunduğunu; fakat sonrasında patavatsızlığının eseri olan bu sözü üzerinde derinlemesine düşününce gerek bu cömertliği karşılamaya yetecek parası olmaması gerekse kızlar ağasının⁴³³ ona Sultan'ın askerlere zaten kâfi miktarda ödeme yaptığını anlatıp böylesi bir ihsanın asla âdet olmadığını söyleyerek kendisini verdiği sözden vazgeçirmesi sebebiyle bahşiş lâfının daha fazla edilmediğini bilmemiz icap eder. Öyle ya da böyle valide sultana verdiği bu tavsiye kızlar ağasının mahvına yol açacağı benziyordu. Zira yeniçeriler onun azledilmesini istemişler, verdiği sözleri yerine getirmediği ve artık bir ihsan olarak değil ödenmesi zarurî bir borç olarak gördükleri bahşişini onlara vermeyi reddettiği için valide sultan aleyhinde de açıktan açığa homurdanır olmuşlardı. Bu maksatla, asilerin

⁴³² Yani 50.000 *écu*. 1 *écu*, 10 kuruş değerindedir, *Relation des Deux Rebellions...*, s. 103 (dipnot 1). 10 kuruş, 1 *crown* ettiğine göre 500.000 kuruş, 50.000 *crown* eder, *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 61 (dipnot).

⁴³³ Siyahî hadımların başı ve harem dairesinin âmiri.

dağıttığı 500.000 kuruşu aralarında paylaşan yeniçeriler hiçbir şey alamayacaklarını umduklarından Muslu'nun kul kethüdası seçilmesine ihtiyarî olarak rıza göstermişlerdi. Asilerin kendilerine dağıttığı paraya ellerini dahi sürmeyen yeniçeriler, valide sultanın vaat ettiği bahşış kendilerine ödendikten sonra el ele vererek Muslu'yu azledip yeniçeri zabitanının en iyilerinden birini bu mevkie getirmekte güçlük çekmeyeceklerini umuyorlardı.

Onlar zihinlerini bu suretle olacalara hazırlayadursunlar Muslu, veziriazama gidip kul kethüdalığı makamı için kendisine kaftan giydirilmesini talep etmiş; lâkin *“böylesi bir vazife için gerekli rüşte de liyakate de sahip olmadığını, yeniçerilerin ona asla tahammül edemeyeceklerini, Sultan'ın da haysiyet ve adaletini şaibeye düşürmeksizin bu denli dikkate değer bir makama onu getiremeyeceğini”* söyleyen veziriazamın ret cevabıyla karşılaşmıştı. Fakat veziriazamın verdiği cevaba şaşırmayan bu asi, yerinden kıpırdamayıp *“her şeyin icabına baktığını ve herhangi bir şeyi kendine dert edinmeksizin kaftanı ona bahşetmekten başka yapacak bir şeyi olmadığını”* ona söylemişti. Veziriazam, bu talebi yine reddedince çılına dönen Muslu, çıkıp gitmişti. Muslu'nun adamları gayretlerinin boşa çıkıp teşebbüslerinin başarısız olduğunu anlar anlamaz veziriazamdan bunun acısını çıkarmaya yemin etmişler ve aralarından pek öfkeli olan otuzu apar topar Kırım Hanı'nın yanına varıp *“Muslu'nun mutlaka kul kethüdası ilân edilmesi gerektiği ve şayet veziriazam bu talebi reddetmekte diretirse çok kısa bir süre sonra bu kararı yüzünden pişmanlık duymak zorunda kalacağını”* ona bildirmişlerdi. Han, asilerin kendilerini ifade ediş tarzından onların taleplerinde ısrarcı olduklarını ve önüne bir set çekebilmeye kadir olununcaya kadar bu seyelâna ihtiyatı elden bırakmadan teslim olmak lâzım geldiğini kolaylıkla idrak etmişti. Asilere *“Saray'a gideceğini, veziriazamın onların itirazlarına boyun eğeceğini şüphesi olmadığını, dahası arzu ettiklerinin yerine getirileceğinden de emin olabileceklerini”* söyleyerek onları teskin etmeye çalışmıştı. Ardından veziriazama gidip ziyaret sebebini bir iki kelâm ederek izah ettikten sonra *“Bu sefillere yalnız başına karşı çıkmayı mı düşünüyorsun? Kendi sonlarını kendilerinin hazırladığını, ahaliyi ve askerleri kendilerinden tiksindirdikçe onları ortadan kaldırmanın daha da kolaylaşacağını görmüyor musun?”* demiş ve *“Muslu'ya yalnız talep ettiği mevkii vermekle kalma, şayet arzu ederse ona daha takdire şayan bir makam tevdi et. Sen, ona gösterdiğin müsamaha yüzünden pişman oluncaya kadar kendisi, o makamın zevkine nail olamayacak. İnan bana.”* diyerek sözlerini tamamlamıştı.

Veziriazam, hak verdiği bu fikirlere teslim olup Han'la birlikte Sultan'ın huzuruna çıkmıştı. Sultan da Han'ın tavsiyesine muvafakat verip derhâl Muslu'yu çağırılmıştı. Üç tuğlu bir paşanın kine müsavi ihtişam ile ve pürsilah hâlde Saray'a ayak basmasından hemen sonra bu mağrur asi reisi, sırtına kaftan giydirilip kul kethüdası yapılmıştı. Muzaffer bir edayla konağına döndüğü zaman kendisiyle aynı meşrepteki yoldaşları ve kendilerini onun talihine vakfedip onu taparcasına seven diğer rezil asi arkadaşları onu tebrik etmişler, “*bu vazifenin hâlâ ona lâıyk olandan aşığı bir mevkiye olduğunu ve göziünü daha âli makamlara dikebileceğini*” söylemişlerdi.

Bu ilk müşkülü bertaraf ettikten sonra asiler, tekrar toplanıp Patrona Halil'i kapudan paşa, Muslu'yu yeniçeri ağası, yeniçeri ağasını da veziriazam tayin ettirmekle alâkalı evvelki tasavvurlarını tecdit ettiler. “*Bu sayede mutlak surette efendi olacağız*” diyorlardı ve gerçekten de böyle düşünmek için haklı sebepleri vardı. Zira, daha evvel kendilerinden bahsettiğimiz Anadolu kazaskeri Zülâlî ile İbrahim Efendi'nin⁴³⁴ de aralarında bulunduğu nüfuz sahibi birtakım ulema, sadıkane bir suretle onların hizbine dâhil bulunuyordu. Asiler, Sultan ile alâkalı olarak, “*Tecrübesiz olması sebebiyle bizden çekineceğinden ve her ne arzu edersek ihsan edeceğinden bizi ne memnun ederse ona da onu yaparız. Biz olmasaydıık belki de ömrünün geri kalanını kafeste geçirirdi.*” diyorlardı. Lâkin asiler, gerek bu maksadı gerçekleştirmeyi daha iyi mülâhaza etmek için zamana ihtiyaçları olduğunu düşündüklerinden gerekse başka fikirlere itibar ettiklerinden yaptıkları toplantıyı çok gizli tutmuşlardı. Lâkin, daha evvel ifade edildiği üzere, bu hainlerin, kendisini maruz bırakmak istedikleri utanç verici boyunduruktan kurtulmaya çalışan saray erkânı da onlardan süratli ve ses getirecek bir intikam almakla alâkalı kararını vermişti. Birkaç mecliste, Patrona ve rüfekasının hiçbir malûmatları bulunmayan meselelere dair serdettikleri delice fikirlere kendisinin verdiği tavsiyelerden daha ziyade itibar edilmesine gücenen Kırım Hanı, zikrolunan intikam tasavvurunun mürevviciydi.

⁴³⁴ **Deli** veya **Ebezâde İbrahim Efendi (ö. 1730)**: Osmanlı müelliflerinin onun hakkında verdiği bilgiler; hâric veya mûsile dereceli medreselerden birinde müderrislik yaparken kendi isteğiyle isyancılara iltihak ettiği, onlar tarafından İstanbul kadısı naspedildiği, Sultan Mahmud'un cülûsuyla makamında ipka edildiği, asilerin tenkili esnasında bostancı odalarında nezaret altına alınıp sonra da nefyedildiği yönündedir. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 34, 35, 42, 47, 48, 56-57, 58; *Subhî Tarihi*, s. 28, 29, 70. *Vâkı'a Takrîri Binyüz kırküç'de Terkîb Olunmuştur*'da kendisinden Ebezâde İbrahim diye bahsedilmektedir, Anonim, *a.g.e.*, s. 149. Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 754. [ç.n.]

Aşağı yukarı aynı vakitlerde, bu ayaktakımı güruhuna en az Kırım Hanı kadar hiddet besleyen Canım Hoca da İstanbul'a varmış, asileri yok etmek için Sultan'ın heyecanı yeniden uyanmıştı. Sultan, korkularını pek safdilâne itiraf edip ona *“asilere başlıca desteğin askerlerden geldiğinin idrakinde olduğunu ve buna bir son vermenin şehri tekrar azim bir kargaşa içerisine sokabileceğini”* söyledi. Canım Hoca, cesur bir asker edasıyla *“Hünkârım, isyanın elebaşlarından kurtulduğunuzda karşınızda başını kaldırmaya cüret edecek bir tek kişi dahi kalmayacaktır. Öte yandan tahtınızın emniyeti için şiddetli bir hareket lâzımdır. Böylesi bir hareket, zıvanadan çıkmış bu asilerin şenaatine her gün maruz kaldıklarını kendi gözleriyle görmek suretiyle büyük bir ıstırap çeken tebaanızın da makbulüdür. Velhasıl, saltanatınızın milâdından bu yana gözleri üzerinizde olan ecnebler meyanındaki itibarınızı yeniden tesis etmenin yegâne çaresi budur. Hâkimiyetinize karşı gelen asileri ezmek için lâzım gelen şiddeti göstermezseniz, zatınıza hürmetleri kalmayacaktır.”* diye cevap verdi. Büyük bir iştiyakla söylenen bu sözler, Sultan üzerinde öylesine tesirli olmuştu ki içinde bulunduğu vaziyetle alâkalı olarak Canım Hoca ve Kırım Hanı neyin gerekli olduğuna hükmederlerse riayet edeceğine yemin etmişti.

Ayın 21'inde, Sultan'ın evvelce kapudan paşa tayin ettiği Canım Hoca, Tersane-i Âmire'ye gidip orada kendisini bekleyen bilcümle levent zabitanının tebriklerini kabul etmiş; fakat kendisi bu şereften muaf tutulma ricasında bulunduğundan top atışlarıyla selamlama merasimi icra edilmemişti.

Bu arada asiler, hükûmet erbabının kendilerine haset ettiğini sezmişler ve daha evvelki isyanların müretteplerinin uğramış oldukları feci akıbetlere kafa yorarak kendilerinin de benzer bir kaderden kaçamayacaklarına kanaat getirmişlerdi. Gizlenebilmek ve iktidarlarını daimî surette muhafaza edebilmek gayeleriyle birtakım haricî kuvvetlere karşı kullanılmak istediklerini izhar etmişlerdi. Niyetlerinden haberdar olan Sultan, onları şaşırtmak için kendi tasavvurlarından istifade edip Moskoflara⁴³⁵ harp ilân edecekmiş gibi bir intiba yaratmıştı. Bu maksatla, belli başlı devlet ricâlinin yanı sıra birkaç asi reisinin de hazır bulunacağı veziriazam riyasetinde bir Divan'ın 23 Kasım 1730 Perşembe günü

⁴³⁵ ‘Moskoflar’ ve ‘Moskof’ tabiriyle Ruslar ve Rus İmparatorluğu kastedilmektedir. Devrin Osmanlı müellifleri bu tabirleri aynı anlama gelecek şekilde sıkça kullanmışlardır. Örneğin bkz. *Subhî Tarihi*, s. 44, 64, 66 vd. [ç.n.]

içtimanı emretmişti. Divan'da, Moskoflara harp ilân edilmesi teklif edilmiş; lâkin Divan'dakiler fikir ayrılığına düşmüşler, Patrona da Kırım Hanı ile şiddetli bir münakaşaya tutuşmuştu.⁴³⁶ Patrona, “İran’daki ahvâlimizin giderek daha da fenalaştığı malumumdur. Zira Moskoflar, Acemlere devamlı surette yardım etmektedirler. Hâl böyleyken benim kanaatim şudur ki daha büyük belâlara mâni olmak ve dökülen bunca Müslüman’ın kanının intikamını almak için onlara harp ilân edelim. Üzerlerine kuvvetli bir ordu sevk edilsin. Tatarlar da o kâfirlerin memleketini yağmalamak, sekenesini de esir etmek için o taraftan hududu geçsinler. Keza bu harp ilânının, askerlerle bizzat alâkadar olmaktansa yerine başkalarını gönderen, yeniçerilere kendi evlâdı ve saltanatın muhkem istinatgâhı gibi davranmak yerine onlara kötü muamelede bulunan, onların maaşlarını ya kendine saklamak için ya da mahlûkatını taltif etmek için elinde tutan Paşaların sebebiyet verdiği meseleleri hâle yola koymak adına da lüzumlu bir karar olacağı kanaatindeyim.” demişti. Patrona, Divan’ı teşkil edenleri dikkate almaya hacet görmeyip bunun gibi birkaç nutuk daha çekmişti. Yine de kimseden ses seda çıkmamış, devletin başındaki belâya ve avcuna düştüğü kirli ellere herkes içinden hayıflanmıştı. Fakat Patrona, Moskof memleketlerini yakıp yıkmak ve dahi sekenesini esir etmekle alâkalı ilk tasavvuruna geri dönünce Kırım Hanı, bu kadar münasebetsizliğe daha fazla tahammül edemeyip kimsenin Patrona’ya itirazda bulunmaya cüret edemediğini de görerek ona şöyle dedi: “Harple alâkalı o kadar çok laf edersin de onun ne olduğunu bilir misin? Zat-ı Şahanelerinin Moskoflara ne sebeple harp ilân etmesini istersin? Onlarla aramızda sulh bulunduğundan ve o sulhun haklı mazeretler olmaksızın nakzına müsaade edilmeyeceğinden bihabersin zannederim. Bu kadar ehemmiyetli bir husus üzerinde bir karara varılmasından evvel, senin hiçbir delil göstermeden burada ileri sürdüğün pek çok şeyden emin olmak lâzım gelir. Ancak ondan sonradır ki devlet için en hayırlı ve en şerefli olanın harp mi sulh mü olduğu lâyıkiyle müzakere edilebilsin. Bunlar öyle senin istediğin gibi bir anda karar verilecek şeyler değildir. Ayriyeten, Moskof topraklarına nereden girilir? De hele.” Patrona, “başka vakitler nereden girdiysek yine aynı yerden” diye cevap verip “biz bir taraftan sen de öbür taraftan” dedi. Han, “Yavaş” diye karşılık

⁴³⁶ Relation’da nakledilen bu kısım, oldukça benzer bir biçimde Vâkı’a Tahrîri Binyüzkırkûç’de Terkîb Olunmuştur’da da yer almaktadır, Anonim, a.g.e., s. 149-150. [ç.n.]

verdi. “Başka vakitlerde Leh⁴³⁷ üzerinden girerdik, zira onlarla da harpteydik; lâkin hâlihazırda onlarla dostuz. Kendilerinden müşteki olmak için hiçbir mazeretimizin olmadığı bir kavme perişanlık vermek reva mıdır? 100.000 Tatar’dan müteşekkil bir ordunun içinden geçtiği memleketi külliyyen harabeye çevireceğini bilmez misin?” dedi. “Daha iyi ya” diye mukabelede bulunan Patrona, “hazzettiğim harp usulü tam da böyledir” dedi. Han, “Ben de tebaam da kendi menfaatlerimizi göz önünde bulundurduğumuz takdirde harpten başka hiçbir şey istemeyiz. Harp, bizlerin aslî unsuru olup bütün servetimizin de kaynağıdır. Sulh, bu kaynağı kuruttuğu vakitten bu yana Kırım’a, toprağı kiraç ve ticaretin olmadığı, doğrudan doğruya sefalete sürüklenmiş bir memlekete, kısılp kaldık. Lâkin bizler, tahammül etmeyi ve adalet uğruna kendi şahsî menfaatlerimizden fedakârlıkta bulunmayı biliriz. Silaha sarılmazdan evvel düşünmeliyiz ki daha sonra pişman olmak için herhangi bir sebebimiz kalmasın. Bunlar hafife alınacak işler olmayıp iki veya üç meclis neticesinde karara bağlanmaları icap eder.” diye cevap verdi. Patrona, “Anlıyorum ki bu meclisin sonu yok. Bu kadar çok kişinin toplanacağını da düşünmemiştim. Meclisin sen, Muslu, yeniçeri ağası ve başka birkaç kişiden ibaret olacağını zannetmiştim. Şayet seni de memnun ederse, ileriki bir tarihte böyle bir meclis tertip edelim. Aksi takdirde hiçbir şeyi gizli tutmak mümkün olmaz ve aramızdaki müzakerelerden küffar hemen haberdar olur.” dedi. Han, “Meseleleri etraflıca müzakere etmek için müteaddit meclisler tertip etmek, herkesten daha bilgili ve daha adil olmaları hasebiyle ulemayı meclislere davet etmek de feraset sahiplerinin düsturudur. Onlarla istişare edilmek suretiyle alınan kararlar, daha hakkaniyetli olup muvaffakiyetli neticeler de daha ziyade buna tâbidir. Lâkin onlar meclislerden hariç tutulup devletin menfaati iki veya üç şahsa münhasır kaldığı vakit, iki damadıyla birlikte kendi kafasına göre idare etmek istemesi yüzünden neredeyse devletin mahvına yol açan, bu hadsizliğinin ve kibrinin bedelini de Allah’ın izniyle aşağılık bir ölümlerle ödeyip kendisi ve devleti idare etmek istediği damatlarının köpek leşlerinden farksız cesetlerinden geriye defnedilecek hiçbir şey kalmayan Veziriazam İbrahim Paşa’nın sadaretindeki, senin de gözlerinle gördüğün o hadiseler, çok defa vuku bulur. Pek yakın ve pek müthiş bu misal, farklı tedbirler alman ve kendi meclislerini teşkil etmekten vazgeçmen hususunda sana ibret

⁴³⁷ Fransızca özgün metinde ve İngilizce tercümede *Pologne* şeklinde geçen bu ülke Polonya olup bu dönemde Osmanlılar tarafından ‘Leh’ veya ‘Lehlü’ diye tesmiye olunması hasebiyle bu şekilde tercüme edilmiştir. Örneğin bkz. Anonim, *a.g.e.*, s. 149. [ç.n.]

olsun. Lâkin sen de aynı hâl üzere devam edersen, huzur içinde yaşamak ve her gün işlenip cezasız kalan cinayetlere şahit olmamak için Zat-ı Şahanelerine beni Bursa'ya geri göndersin diye yalvaracağımı beyan ederim.” diye cevap verdi. Bu Divan'da hiçbir neticeye varılmayınca harp ilânı kararı, 25 Kasım Cumartesi günü Sultan'ın huzurunda toplanacak başka bir Divan toplantısına tehir edilmişti.

Divan dağıldıktan sonra Patrona, Muslu ve yeniçeri ağasının hükûmetin aslî mevkilerine hâkim olmak istediklerinin anlaşılması, meclistikleri öyle öfkelenmişti ki onlar, nihayet asileri ortadan kaldırma kararı almışlardı. Aşağıda kendisinden bahsedeceğimiz *Kabakulak* lâkabıyla maruf İbrahim Paşa,⁴³⁸ asileri yok etmekle alâkalı lüzum görüldüğünde istifade edilecek tasmime şekil ve suret veren şahıstı. Hükûmet-i sabıka devrinde gözden düşmüş, önce veziriazam sonra da Mısır valisi olup kendisinin de kethüdalığını yaptığı Mehmed Paşa⁴³⁹ lehinde birtakım beyanatta bulunması için Kahire'den İstanbul'a çağırılmıştı. Hükûmetin içine düştüğü ihtilâl, onun için talihli bir tesadüf olmuştu. Zira bu sayede baş düşmanı Kethüda Mehmed Paşa'nın ona kurduğu kumpandan hayatını kurtardığı gibi isyanın ardından Yüce Hünkâr'ın kapıcılar kethüdalığı⁴⁴⁰ vazifesini elde edeceği, daha sonraysa veziriazamlık makamına terfi edeceği yola da koyulmuştu. Fitnenin daima kol gezdiği Kahire'deki sabık vazifesinde bu hadiselerin mahiyeti ile alâkalı bir hayli tecrübe kazanan İbrahim, asileri ortadan kaldırılabilmeyen usulü hakkında Sultan'a telkinlerde bulunmuş ve onun bu tasavvuru, arzu ettiği şekilde muvaffakiyetle neticelenmişti.

İlk meclisin ertesi günü Patrona, yeni vazifesini tebrik kisvesi altında, hakikatteyse mahvına çare aramaktan başka bir niyet beslemediği Canım Hoca'yı ziyaret etmeye Tersane-i Âmire'ye gitmişti. En az Patrona kadar kurnaz fakat ondan daha ihtiyatlı olan

⁴³⁸ **Kabakulak** veya **Hacı İbrahim Paşa (ö. 1743)**: 22 Ocak 1731-10 Eylül 1731 tarihleri arasında vazife gören Osmanlı sadrazamıdır. Hakkında teferruatlı malumat için bkz. Abdülkadir Özcan, “İbrâhim Paşa, Kabakulak”, *TDVİA*, XXI (2000): ss. 328-329; a.y., “İbrahim Paşa (Kabakulak)”, *YYOA*, I (2008): s. 635; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s.782; Danişmend, *a.g.e.*, s. 55; *Subhî Tarihi*, s. 60, 65, 70-74, 94-98. [ç.n.]

⁴³⁹ **Kayserili** veya **Nişancı Mehmed Paşa (ö. 1728)**: Damat Nevşehirlî İbrahim Paşa'nın sadarettaki selefi olup 26 Ağustos 1717-9 Mayıs 1718 tarihleri arasında görev yapmıştır. *Relation*'da sözü edilen Mısır valiliği dönemi 1719-1725 ve 1725-1726 yıllarındadır. Hakkında bilgi için bkz. Casim Avcı, “Mehmed Paşa (Kayserili, Nişancı)”, *YYOA*, II (2008): s. 160; Danişmend, *a.g.e.*, s. 54; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1032-1033. [ç.n.]

⁴⁴⁰ Kapıcıların kumandan muavini olup kapıcıbaşıyla beraber Divan-ı Hümayun toplandığı zaman icra olunan merasimlerin idaresiyle vazifelidir.

Canım Hoca, onu fevkalâde hürmetkâr surette karşılamış ve karşılıklı olarak birbirlerine takdirlerini izhar eden ikili, iki saati müteceviz bir müddet baş başa görüşmüşlerdi. Asi reisi geri dönmek için Tersane'den ayrıldığı vakit, bütün maiyetini teşkil eden beraberindeki altı kişiyle sadece üçer çifte kürekli bir kayığa binmişti. Hareketi esnasında etrafına biriken halk kalabalığı o kadar fevkalâdeydi ki Patrona, Tersane'ye gelişinde yaptığı gibi avuçla altın saçtırdığı güruhun arasından geçirilmek suretiyle kayığına götürülmüştü. Her zaman yaptığının aksine olarak o gün, ayağına levent zabitanının giydiğine benzer yarım bir çizme giymiş olduğu da dikkatlerden kaçmamıştı.

Aynı gün Yüce Hünkâr, Tophane Camii'nde Cuma namazını kılıp buradan Tophane'ye geçmişti. Karaya ayak bastığı esnada top atışlarıyla selâmlanmış, geldiği yoldan Pera'ya⁴⁴¹ döndükten sonra da Galata Sarayı'na⁴⁴² geçip içoğlanlarıyla⁴⁴³ akşam yemeği yemişti. Avdet ederken Pera'dan geçtiği zannedilmişse de yürüyüşe hazır olduğu esnada bazı dalkavuk nedimleri, geçeceği yolların ekseriyetinde gâvurlar meskûn bulunup kem gözlerinden nazar değebileceğini kendisine izah edince Sultan, fikrini değiştirip geldiği yoldan geri dönmüş, ayrılmazdan evvel de Galata Sarayı'nda mukim gilmanlarına 5000 kuruş⁴⁴⁴ dağıtılmasını ve içoğlanlarının en iyilerinin ve istikbâl vadedenlerinin kendi hizmetine alınmalarını emretmişti.

Sultan, maiyetinin ekseriyetiyle Saray-ı Hümayun'a dönerken ortalık o kadar sakindi ki İstanbul'da katiyen bir ihtilâl vuku bulmamış zannolunabilirdi. Kırım Hanı, Veziriazam, Müftü ve Canım Hoca ise diğer birtakım devlet erkânıyla gizlice bir araya gelip asilerin katledilmesi lâfını ağızlarına alıyorlar ve her biri, teşkil olunan tertibi icra etmeye hazırlanıyorlardı. Daha en başta açığa çıkan ilk müşkül, bu hazin vazifenin kime tevdi

⁴⁴¹ *Pera*, Galata'nın Bizans döneminden kalma diğer bir adı olup "karşı" anlamına gelmektedir. Bkz. İlber Ortaylı, "Galata", *TDVİA*, XIII (1996): s. 303. Burada, daha ziyade Galata'nın Hıristiyanlarla meskûn bölgelerini belirtmek için bu isimlendirmeye başvurulduğu zannedilmektedir. [ç.n.]

⁴⁴² Sultan Mahmud'un 24 Kasım 1730'da Tophane Camii'nde Cuma namazını kılıp Galata Sarayı'ndaki içoğlanlarını ziyaret ettiğine, burada onların tomak oyununu seyrettiğine ve ihسانlarda bulunduğu *Destâri Tarihi*'nde de temas edilmektedir, *a.g.e.*, s. 24-25. Bu sebeple *Relation*'un Fransızca özgün metninde ve İngilizce tercümesinde *Seraglio* olarak geçen bu mekân Galata Sarayı olmalıdır. [ç.n.]

⁴⁴³ Yüce Hünkâr'ın namuslu çocukları demek olup Hıristiyanlardan haraç olarak alınan çok sayıda erkek çocuğu arasından kendisine hizmet etmeleri için seçilirler. Aralarından kabiliyetli olanları daha büyük vazifeler tevdi edilmek üzere ayrıldıklarından, daha sonraları imparatorluğun aslı mevkilerine gelenler işte bu çocuklardır.

⁴⁴⁴ 500 écu, *Relation des deux Rebellions...*, s. 118 (dipnot 1). 125 sterlin, *A Particular Account of the Two Rebellions...*, s. 69 (dipnot).

edileceğiydi. Kapudan paşa, leventlerden istifade etmeyi teklif etmiş; fakat âsilerin ekseriyetle yeniçeri olmalarının bu iki ocak arasında teskini gayri kabil bir husumete sebep olabileceği dikkate alınmıştı. Muhtelif zümreler üzerinde düşünüp taşındıktan sonra, daha ziyade benzer münasebetlerle kendilerinden istifade edildiği pek çok misal bulunması sebebiyle bu vazifenin bostancılar ile Saray-ı Hümayun'un diğer hizmetkârlarına verilmesi nihayet kabul edilmişti.

Asilerin katledilmesi için teşkil olunan tertibin icrası için her şeyin hazır olduğu 25 Kasım'da Sultan hem İran'daki meseleler hem de diğer devlet işleriyle alâkalı iki gün evvelki müzakerelerin devam edeceği meclise iştirak etmeleri için Patrona, Muslu ve yeniçeri ağasını Saray-ı Hümayun'a davet etti. Davete icabet ederek saat on bir sularında beraberlerindeki 26 kişiyle saraya geldiler. Adamları ilk avluda bekletildiyse de onlar, sarayın daha iç kısımlarına götürülüp kendilerini Sünnet Odası⁴⁴⁵ denen dairede buldular. Kırım Hanı, Müftü, Veziriazam, Kapudan Paşa, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul Efendisi ve ilmiye ricâlinden pek çok zevat orada bulunuyordu. Herkes mertebelerine göre odanın kendilerine ayrılan mahallinde oturmuş, asiler de kıdemlerine göre dizilmişlerdi. Çok sayıda zabıt, kapıcı, bostancı ve bunun gibi diğer pek çok kişi aynı odada olsa da asiler kendilerini bekleyen felâkete dair en ufak bir şüphe duymamışlardı. Meclisin toplanacağı daireye hiç kimsenin hizmetkârlarını sokmasına müsaade edilmediğinden odadakilere Sultan'ın hizmetkârları tarafından hizmet ediliyordu. Mecliste çok sayıda kişi bulunduğu göz önüne alındığında da Sultan'ın hizmetkârlarının mevcudiyeti ne şüpheli ne de fevkalâde bir vaziyet gibi gözüküyordu.

Asiler, iç saraya girer girmez bütün kapıların kapatılması emri verildi. Bu emrin yapılan müzakerelerle alakasızlığı ve meclisin başlamasının tehirine sebebiyet vermesi, kendilerine oyun oynandığına dair asileri hemen şüphelendirmişti. Tam da bu esnada, herkesin yerini almasından sonra Veziriazam, Patrona'ya hitap ederek "*Zat-ı Şahaneleri sizi Rumeli beylerbeyi⁴⁴⁶ yapmış ve emrinize 30.000 kişilik bir kuvvet vermiştir. Bu orduyla Bağdat beylerbeyi Ahmed Paşa'nın⁴⁴⁷ yanına varınız ve Acemlere karşı onunla*

⁴⁴⁵ Divan-ı Hümayun toplantılarının yapıldığı oda.

⁴⁴⁶ Başka bir tabirle vali.

⁴⁴⁷ **Eyüplü Hacı Hasan Paşa-zâde Ahmed Paşa (ö. 1747):** 1719'da vezaret rütbesiyle Şehrizar, Kerkük ve Basra beylerbeyliklerinde bulunduktan sonra babası Eyüplü Hacı Hasan Paşa'nın 1724'teki vefatıyla babasının uhdesindeki Bağdat valiliği ve İran seraskerliği vazifeleri kendisine tevcih edilmiştir. 1724-1733

birlikte hareket ediniz.” dedi. Ardından Muslu ve yeniçeri ağasından tarafa dönüp önce Muslu’ya “Sultan’ın, onu Anadolu beylerbeyi yaptığını ve emrine bir miktar asker verdiğini”, sonra da yeniçeri ağasına “üç tuğlu⁴⁴⁸ paşa yapıldığını” söyledi. Nihayet Anadolu kazaskeri Zülâlî ile İstanbul Efendisi İbrahim Efendi’ye hitap ederek onlara da “Sultan sizlere de birer tuğ ihsan etti” dedi. Veziriazam sözünü tamamlar tamamlamaz kendisinden daha sonra söz edeceğimiz Halil Ağa⁴⁴⁹, yüksek sesle “Padişah ve devlet düşmanlarının kökünü kazıyalım” diye haykırdı. O anda eli kılıçlı otuzdan fazla kişi, Patrona ile diğer iki asi reisinin üzerine atılmış ve toparlanmalarına fırsat vermeden onları kılıçtan geçirmişti.

Kimileri, Patrona gibi kurnaz birinin, yanında kılıç ve tabanca taşımaya alışık ve beraberinde daima yüz kadar yoldaşı bulunur iken, silahsız olarak ve pek az sayıdaki maiyetiyle Saray-ı Hümayun’a girmeye cüret edecek kadar ihtiyatsız olacağına inanmakta muhtemelen zorluk çekeceklerdir. Lâkin veziriazamın Patrona’yı tertip edilen tuzağa daha da çekmek için en mühim meselelerin bu meclise arz olunacağını ve son meclisin onun da dikkat çektiği üzere çok uzadığını kendisinin de kabul ettiğini bilhassa haber vermiş olduğu ile devlet sırlarının gâvurlara ifşa olunmaması maksadıyla beraberinde yalnız birkaç kişi getirmesini ondan rica ettiği yolunda söylenenler doğruysa bu hayret hemen kaybolup gidecektir. Patrona’nın az sayıdaki maiyetini de birinci avluda bırakıp samur kürkünün içine sakladığı küçük bir bıçaktan başka üzerinde silah bulunmadan meclisin yapılacağı daireye gelme sebebinin veziriazamın kendisiyle aynı hassasiyeti paylaşmasına duyduğu tam itimat hissi olduğu söylenmektedir. Ne var ki kürkünde taşıdığı o küçük bıçak da bir işe yaramamıştı, zira Patrona’nın elini bıçağına

yılları arasındaki seraskerlik vazifesinden sonra uhdesindeki Bağdat ve Basra valiliklerinden azledilip Halep (1734) ve Rakka (1735) beylerbeyliklerinde bulunmuş, 1736’da yeniden Bağdat valiliğine getirilmiş ve 1747’deki ölümüne dek vazifesini sürdürmüştür. Hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Ahmed Paşa”, *TDVİA*, II (1989): s. 111; M. Cavid Baysun, “Ahmed Paşa”, *İA*, I (1978): ss. 199-200; a. y., “Ahmad Pasha”, *EP*, I (1986): s. 291; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 198. [ç.n.]

⁴⁴⁸ Bu, kazanç getirmeyen bir şeref unvanıdır. Paşalar üç, iki veya tek tuğludur. Üç tuğlular en mümtaz olanlardır. Sultan’ın yedi, veziriazamın da beş tuğlu bulunur.

⁴⁴⁹ *Relation*’da Mustafa olarak bahsedilen bu kişinin ismi, Osmanlı kroniklerinin çoğunda Halil olarak geçmektedir. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 54-57, 59; *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 26, 29, 31; *Subhî Tarihi*, s. 61-62, 65, 67, 69, 76, 81. *Vâkı’ a Takrîri Binyüz kırk üç’de Terkîb Olunmuştur*’da ise onun adının Mehmed olduğu belirtilmektedir, Anonim, *a.g.e.*, s. 150-151. Dolayısıyla, ekseriyetin görüşüne riayet edilip Halil Ağa şeklinde tercüme edilmiştir. [ç.n.]

attığını gören Halil Ağa⁴⁵⁰, şiddetli bir kılıç darbesiyle kolunu keserek herhangi bir fenalıkta bulunmasına imkân vermeden onu hemen tesirsiz hâle getirmişti. Muslu'ya gelince, o da silahtan ve kendini müdafaadan mahrum olup pahalı kürkünün içine sarınmakla yetinmiş ve kılını dahi kıpırdatmadan cezasını çekmişti.

Asilerin önde gelenleri katledilir katledilmez cesetleri Sünnet Odası denen dairenin önündeki avluya fırlatılmış ve maiyetlerindeki 26 kişiye sıra gelmişti. Söylenen o ki Veziriazam, reislerine samur kürk giydirilmezden evvel onların her birine de birer kaftan ihsan edileceğini haber vermişti. Lâkin bu merasimin daha edebe uygun icra edilmesi bahanesiyle dörder dörder huzura kabul edilmişler ve bu zavallılar, ikinci avluya giriş yaptıkları esnada boğazlanmışlardı. Yarım saat kadar sonra, geriye kalan asilerden bazıları, arkadaşlarından bir tanesinin dahi geri dönmediğini görünce şüphelenmeye başlayıp kendi canlarının derdine düşmüşlerse de bütün kapılar kapalı olduğundan etrafları sarılıp diğerleri gibi onlar da katledilmişlerdi.

Bu arada, asi reislerinin epey müddettir Saray-ı Hümayun'da oldukları, saray kapılarının da kapalı olduğuna dair şehirde intişar eden tevatürler, taraftarlarından bazısını bidar etmiş, büyük bir telâşla ve homurdana homurdana saraya koşmuşlardı. Lâkin onların vürudundan biraz evvel sarayın bütün kapıları açılmış, az önce pek cesur olan bu halk kalabalığı, arkadaşlarının ölüleriyle yüklü arabaları görür görmez korkuya kapılıp öyle aceleyle firar etmişlerdi ki çoğu, atlarını dahi arkalarında bırakmıştı. Sokaklarda teşhir edilen ölü bedenleri, bilhassa da Patrona'nın cesedini görmek için muazzam sayıda insan toplanmıştı. Bununla beraber cesetler, sergilendikleri yerde iki saatten fazla kalmamış, böyle hazin bir manzaranın tehlikeli neticeleri olabileceği ve hâlâ sayıları çok olan

⁴⁵⁰ **Pehlivan Halil Ağa:** Osmanlı kroniklerinde onun hakkındaki malumat; Kırım hanlarından III. Devlet Giray'ın yahut I. Kaplan Giray'ın mataracabaşı veya mataracısı iken yeniçeri ocağı hizmetine alınıp 17. veya 14. ortanın çorbacısı olduğu, 1730 isyanında asilere iltihak etmeyip gizlendiği, asi reislerini bertaraf etmek için kendisine bir hizmet verildiği takdirde bu işin üstesinden gelebileceği yolunda sözler edince saray erkânı tarafından kendisiyle gizlice temasa geçildiği, Valide Saliha Sultan'a hizmet edecek köleler satan bir tacir kılığında saraya girip çıkmasının sağlandığı, asileri katletme vazifesi kendisine tevcih edilince güvendiği otuz iki adamıyla hazırlıklara başladığı, *Relation*'da da bahsi geçen 25 Kasım 1730 tarihli Divan toplantısından evvelki gece adamlarıyla birlikte gizlice veziriazamın sarayında yahut Saray-ı Hümayun'da yerleştirildikleri, söz konusu meclisin yapıldığı odaya dalıp Patrona Halil'i bizzat katlettiği, isyancı reislerinin tasfiyesindeki hizmetine mukabil kul kethüdalığına getirildiği ve nihayet Mart 1731'deki ikinci isyanda ihmaline hükmedilip kul kethüdalığı vazifesinden azledildiği yönündedir. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 54-57, 59; *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 26, 29, 31; *Subhî Tarihi*, s. 61-62, 65, 67, 69, 76, 81; Anonim, *a.g.e.*, s. 150-151. Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s. 570. [ç.n.]

asilerin, vücutlarından geriye kalanları gördükleri o zavallılar kadar kendilerini de mücrim addettiklerinden böyle feci bir akibete giriftar olmamak için durumdan vazife çıkarıp yeni bir isyanı tahrik edebileceklerine dair pek de yersiz olmayan bir kaygı yüzünden denize atılmıştı. Gerçekten de Bedesten'e gidip esnafa dükkânlarını kapattırmaya çalışan bazı asiler olmuşsa da muvaffak olamamışlardı. Zira bu nevi teşebbüslerin tümüne evvelden mâni olan Veziriazam, sebebi ne olursa olsun her kim ki dükkânını kapatır ya da kapattırır ise onun katledileceğini ilân eden bir hatt-ı şerifi Bedesten kethüdasına⁴⁵¹ göndermişti.

Söylenene göre, veziriazamın Sultan namına Patrona, Muslu ve yeniçeri ağasına takdim ettiği muhayyel ihsanlar, onların mahvına işaret ediyordu. Lâkin veziriazamın Zülâlî ve İbrahim Efendi'ye "*Zat-ı Şahanelerinin onlara da birer tuğ ihsan ettiğini*" söylemiş olmasının onların yaklaşmakta olan kaderine nasıl delâlet ettiği kimilerince idrak edilemeyebileceğinden bu esrarengiz ifadeyi izah etmek yersiz olmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ulema, sultanların fevkalâde hürmet gösterdikleri pek muhterem bir mevkide olup katline hükmedilen ulemaya ait misaller de enderdir. Dolayısıyla, burada sözü edilen ulemadan bazısı isyanın mürettepleri olmuşlar ve nihaî bir cezayı hak etmişler ise de Sultan Mahmud, ulemanın şanına leke sürmek istememiş; lâkin onları evvelâ ilmiye ricâlinden tecride mecbur olduğuna, ardından intikamını almakta serbest kalabileceğine de kani olmuştu. Zülâlî ve İbrahim Efendi'ye tam manasıyla bir tenzil-i rütbe demek olan birer tuğ ihsan ederek yaptığı da buydu. Zira onları askerî tabakaya intikal ettiren bu şeref payesinin şer'î hukuku tatbikle maişetini temin eden ulemaya bahşedilmesi münasip değildi. Sultan, yaptığı bu değişiklik sayesinde, bu şeref payesini kabul etmelerinin hemen akabinde, onların canlarını almakta en ufak bir tereddüt göstermemişti. Kimileri, Sultan'ın meclisteki geri kalan asilerle beraber onların da hemen oracıkta öldürülmelerini emrettiği hükmüne varabilirler. Lâkin o, ulemanın geçmişteki itibarından baki kalanların ve eski meslektaşlarının gözü önünde bulunmalarının hatırına başka bir yola tevessül etmeye mecbur kalmıştı. Hâl böyle olunca veziriazam onlara yeni payelerinin ihsanıyla alâkalı o vahim işareti verir vermez bostancıbaşı hapisanesine götürülmüşler, asiler tarafından sevk edilen hükûmet-i sabıka

⁴⁵¹ Bedesten tüccarının ve ticaretinin murakabesiyle vazifeli memur.

mensubu pek çok zevatla da orada karşılaşmışlardı. Ölümün yakınlığı karşısında bir nebze olsun akıllanmayan İbrahim Efendi, Galata voyvodasının da mahkûmlar arasında olduğunu görerek ona “*İyi kurtuldun. Seni kısa bir müddet sonra öbür dünyaya göndermeyi tahayyül ediyorduk. Maksadımızdan men edilmiş olmamıza sevinmişsindir.*” dedi. Galata voyvodası da öfkeyle ona “*Yaşamaya o kadar az ehemmiyet veriyorum ki ak sakalım senin kanına bulansın bu bana yeter de artar.*” diye cevap verdi. Aralarındaki mükâleme, Zülâlî ve İbrahim Efendi’yi oradan götürüp bir kadırgaya bindirmek için gelenler olmasaydı, öyle sona ermeyebilirdi. Bu iki efendi, bindirildikleri o kadırgada boğdurulmak suretiyle katledilmiş, cesetleri de denize atılmıştı.

Bütün bu infaz haberleri, İstanbul’u neşeye gark etmişti. Şehirdeki Türklerin büyük kısmı, Sultan’ın fermanına aldırış etmeden, devletin böylesi vefasız hainler elinden kurtarılması sebebiyle Allah’a şükretmek için kurbanlar kestiler. Zat-ı Şahaneleri, aynı süre zarfında, asilerin bütün suç ortaklarını da aynı cezaya uğratabilmek gayesiyle onların görüldükleri yerde tevkif edilmelerini emretmiş ve üç gün içerisinde tam 7.000 kişi farklı şekillerde can vermişti. Asilerin en kötü şöhretli olanlarından yedisi hâlâ ele geçmemişti. Kırım Hanı, kendisine iltica eden bu asilerin canlarını bağışlamışsa da bunu, onlara karşı beslediği merhamet hissiyatının tesiriyle değil, aman dileyip sarayına sığınanları korumanın ihlâl edilemez bir hak olması yüzünden yapmıştı. Lâkin asiler istikbâlde onun hakkaniyetini istismar edemesinler ve hanesi bu habis gürhün çekileceği bir inziva köşesi vazifesi görmesin diye sonradan bütün kapılara muhafızlar koydurmak suretiyle tedbirini de almıştı.

Kötülüğü cezalandırmaktan ziyade iyiliği mükâfatlandırmaya daha istekli olan Sultan Mahmud, o gün, yeniçeri ağalığı mansıbını Niş valisi Muhsinzâde Abdullah Paşa’ya⁴⁵²

⁴⁵² **Muhsinzâde Abdullah Paşa (ö. 1749):** 1730 isyanı patlak verdiği esnada Niş kalesinin muhafazası şartıyla Rumeli valisiyken Sultan I. Mahmud’un isyancıları tasfiye kararı almasına binaen bu tertibin ifasında görev almak üzere İstanbul’a çağrılan devlet erkânı arasındadır. Emirü’l-hac vazifesi tevcih edileceği bahanesiyle İstanbul’a davet edilmiş (23 Ekim 1730), isyancıların tasfiye edildiği Divan toplantısında hazır bulunmuş ve asilerin yeniçeri ağası tayin ettirdikleri Mehmed Ağa’nın yerine bu vazifeye getirilmiştir (25 Kasım 1730). Mart 1731’deki ikinci isyanda Ağa Kapısı’nı basan asilerin elinden son anda kurtulmuşsa da onların tasfiye edilmesini müteakip yeniçeri ağalığından azledilerek Adana valiliğine tayin edilmiştir. 5 Ağustos 1737-19 Aralık 1737 tarihleri arasında sadaret vazifesinde bulunmuştur. 1749 yılının mart ayında Bosna valisiyken vefat etmiştir. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 54, 56, 57, 58-59, 62, 63; *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 26, 29, 30, 31-32, 34, 36, 37, 42; *Subhî Tarihi*, s. 63, 66, 69, 76, 82; Anonim, *a.g.e.*, s. 148, 149. Hakkında teferruatlı malumat için bkz. Feridun Emecen, “Muhsinzâde Abdullah Paşa”, *TDVİA*, Ek-I (2016): ss. 8-10; Mehmed

tevcih etmiş, aynı zamanda da onu daha şöhretli kılmak için, hükûmet-i sabıka devrinde yeniçeri ağalarının nüfuzunu tenzil maksadıyla kasıtlı olarak bu makama asla iki tuğlu paşalardan daha rütbeli olanlar getirilmemiş olmasının aksine, üç tuğlu paşa yapmıştı. Henüz kapudan paşa tayin olunan Canım Hoca da iki tuğdan fazlasına sahip olmamıştı; lâkin Sultan, faydalı tavsiyelerinden duyduğu memnuniyeti izhar için onun payesine üçüncü bir tuğ daha ilâve etmişti. Daha evvel kendisinden söz etme vaadinde bulunduğumuz Halil Ağa da aynı şekilde Zat-1 Şahanelerinin lütfuna mazhar olmuştu. Güreş ve diğer beden idmanlarındaki maharet ve kuvvetinin talihine temel teşkil etmesi hasebiyle eskiden beri ‘Pehlivan’ lakabıyla maruf Halil Ağa, daha genç yaşlarında mevcut Kırım hanının bir mahlûku olmuş, sonradan onun sayesinde kendisine yeniçeriler meyanında bir zabıtlık mevkiî temin edip 17. ortanın çorbacısı olmuştu. Pehlivan, fitnenin patlak vermesinin hemen akabinde nizamın ihtilâlüne sebep olacak hareketlere müdahil olmamak gayesiyle Bursa’ya, eski efendisinin yanına kaçmıştı. Efendisinin Kırım Hanı yapılmasıyla onunla beraber Saray’a dönünce Kırım Hanı, onu sadık ve kuvvetini ispatlamış bir kul olarak Sultan’a takdim etmişti. Söylenene göre, asilerin katli emrini ilân etmekle vazifeli olan da asilere ilk darbeyi vurup Patrona’nın kolunu kesen de o olmuştu. Zat-1 Şahaneleri, bu hizmetini tasdik etmek ve ona olan hürmetini bilhassa izhar etmek için, Kırım hanının kendisi hakkındaki müspet sözlerinin de tesiriyle Muslu’dan boşalan kul kethüdalığı mevkiine onu getirmişti. Pehlivan, ilkin mütevazı davranıp “*hem yaş hem de liyakat itibarıyla böyle mümtaz bir makamı doldurmaktan mahrum olduğunu ve bu terfiin kendisini o makama daha lâyük olan başka zabitanın haset ve kıskançlığına giriftar edebileceğini*” söyleyerek teklif edilen bu vazifeyi geri çevirmişti. Lâkin Sultan, onun öne sürdüğü sebeplere kulak asmayarak kendisine itaat etmesini emretmiş, o da bu büyük iltifatı için Zat-1 Şahanelerine binlerce defa teşekkür ettikten sonra vazifeyi kabul etmişti.

Kasım’ın 26’sında Sultan, kutlu zaferini haber vermek ve neferlerini tam bir zapturapt altına almalarını emretmek için cümle ocak erkânına hatt-1 şerifler göndermişti. Bu emirlerin yanında Zat-1 Şahanelerinin bütün ocaklara, yani yeniçerilere, topçulara ve cebecilere sırasıyla 50.000, 30.000 ve 25.000 kuruşluk hatırı sayılır miktarlarda ihsan ettiği bahşişler de dağıtılmıştı. Padişahlarının cömertliği karşısında vecde kapılan

Süreyya, a.g.e., c. 1, s. 82. Fransızca özgün metinde ve İngilizce tercümede onun ismi, *Cossein Oglu Abdollah* şeklinde yazılmıştır. [ç.n.]

askerler, Allah'ın kendisine saadet bahşedip esirgemesi için ona dualar etmişler ve çoğu yakalanan, yakalandıktan sonra da birkaç saatten fazla yaşamayan asiler hariç İstanbul'daki herkes, o gün, neşe içerisinde olmuştu. Mutlu olmayanlar arasında Yanaki de vardı. Sultan'ın iradesi aleyhinde cebren Boğdan voyvodası olmakla alâkalı küstahça emelinin cezasını kellesi vurulmak suretiyle ödemişti. Patrona, "*Benden daha çok yaşayacağın için sevinmen gerekmez mi?*" diye sual ettiği zaman Yanaki'nin de "*Ondan daha fazla yaşamamanın umurunda olmadığı*" cevabıyla ikili arasındaki bu şekilde cereyan eden mükâlemenin kehaneti, birbirlerinden birer gün arayla öldüklerinden bu suretle gerçekleşmiş oluyordu.

Ayın 27'sinde başlıca vüzera ve ordunun üst rütbeli zabitanı, artakalan asilere yönelik teftiş harekâtını bir kat daha arttırmak için bütün gayretlerini sarf ediyorlardı. Bu gayeyle her yerde karakollar tesis ediyorlar ve şehrin tüm sokaklarında devriye geziyorlardı. Patrona'nın "*olur da kendisini öldürmeye kalkışılırsa İstanbul'un dört bir tarafını ateşe verdireceğini*" söylemek suretiyle onları sık sık tehdit etmiş olduğu hatırlarında olduğundan bütün bu tedbirler, kundaklamalara mâni olmak için alınmıştı. Gerçekten de Patrona, bu tehdidini fiiliyata dökmek için kendisine tamamen sadık kimseleri hamamlara yerleştirmişti. Hamamlarda çalışanların çoğu da onun gibi Arnavut'tu. Ayriyeten, şehrin dört bir tarafında da pek çok Arnavut mevcut olup onlar da mağrur ve isyankâr bir tavır sergiliyorlardı. Hatta o kadar ileri gitmişlerdi ki kendilerinden herhangi bir şey satın alanlar ya da kendilerinin hizmetine ihtiyaç duyanlar, onlara iki kat fazla para ödemeye mecbur kalıyorlar ve onlar, hâlen daha Patrona'nın o tehditkâr tavrını takınıyorlardı. Patrona'nın ikbâli gözlerini öyle kör etmişti ki onların her biri onun marifetiyle zengin olacaklarına inanmışlardı. Lâkin Patrona'nın katledilmesinin hemen akabinde, biraz evvel pek mağrur olan bu insanların gururları bir anda kırılmış, kalpleri korku ve vesveseyle dolmuş, sokağa çıkmaya bile güçlükle cesaret edebilmişlerdi. Zira Veziriazam, pek çoğunu öldürtmüş, daha hafif suçlar işleyen diğerlerini de hayalî kısmetlerinin ve hakikî kısmetsizliklerinin müsebbibini hemencecik unutamasınlar diye sopalatmıştı.

Kasım'ın 28'inde, hükûmet-i sabıkaya mensup olup hâlâ mahpus bulunan tüm kişiler, üzerlerine tahmil olunan cüzî bir miktar para cezasını ödemeleri karşılığında serbest bırakılmıştı. Sultan da şiddetten vazgeçerek merhametine kulak vermeye karar vermiş,

devletin başına gelen felâketlere sebep olmakla itham edilebilecek bu gibi zevatın cümlesine umumî bir af bahşetmişti. Bununla beraber, zikrolunan affa binaen Zat-ı Şahanelerinin münasip bulacağı bir yere asla geri dönmek üzere sürgüne gönderilmek şartıyla sonuna kadar fitnede direten asilerden bazısı da hayatlarını kurtarabilmişlerdi.

Yeni Sultan'ın merhamete gösterdiği rağbete rağmen Veziriazam, gerek benzer bir isyana mâni olmak gerekse efendisi hakkındaki hamiyet ve teyakkuz hissiyatıyla kendini göstermek maksadıyla artakalan asileri bulmak için kolları sıvamış, ele geçirmeye kabil olduğu asilerin hepsini, kimini İstanbul limanından kimini de Karadeniz Boğazı'ndaki hisarlar civarından doğruca denize attırmıştı. Öyle ki Boğaziçi, bir iki ay boyunca, rüzgârlar ve dalgaların iradesine göre denizde temevvüç eden cesetlerle mütemadiyen kaplı hâlde olmuştu.

Veziriazam Mehmed Paşa'nın başlattığı asilere yönelik teftiş harekâtı, Mehmed Paşa'yı kurnazlığıyla azlettirip 22 Ocak 1731'de onun yerine veziriazam tayin edilen Kabakulak lâkabıyla maruf İbrahim Paşa tarafından çok daha sert şekilde devam ettirilmişti. Asileri imha etmek için teşkil ettiği tertibin muvaffakiyeti sayesinde Sultan'ın en gözde ricâli arasına giren İbrahim Paşa, bu hizmetine mukabil üç tuğlu paşalık payesi ve Halep vilâyeti ile taltif edilmiş; lâkin veziriazam olmak emelinde olduğundan, vazife mahalline gitmek için İstanbul'u terkini günbegün tehir etmişti. İbrahim Paşa'ya suizannı sebebiyle birtakım tertiplere dâhil olan Mehmed Paşa, sadareti süresince onu hiçbir surette İstanbul'u terke razı edemediği gibi kızlar ağasının tavassutuyla İbrahim Paşa'nın veziriazam ilân edildiğini ve onun yerine de kendisinin Halep'e gönderildiğini görmek çilesine katlanmıştı. Bu âli makamın kendisine tevcihinin ardından İbrahim Paşa, asileri ortaya çıkarmak için fevkalâde bir ihtimam göstermek suretiyle efendisinin gözde ricâli meyanında kendisini öne çıkarmaya çalışmış, aralarında pek çok masumun da bulunduğu pek çok kişiyi katlettirmişti.

Ancak bu büyük şiddet hareketi, asilerin menfur isimlerini unutturmanın aksine yeni bir fitne çıkarmaktan başka bir işe yaramamıştı. Zira saklanmakta olan ve yeni vezirin onları ortaya çıkarıp yok etmek için gösterdiği ihtimamı bilen asiler, yeni bir isyan çıkmadığı takdirde hayatlarını kurtarmaktan ümit keserek hemen yeni gailerleri tahrik etmişler, ahalinin meşrebi de onlara aradıkları fırsatı kolaylıkla temin etmişti. Yeniçeri ocağına yeni kaydolunlar da daha az hoşnutsuz değillerdi. Veziriazam ile yeniçeri ağası, Sultan

Mahmud'un cülûsu esnasında mutat bahşişten istifade etmek için asker yazılan bu eşhası, âdetlere uygun şekilde, mevaciip almaksızın seferde hizmet ettirmek istiyorlardı. Keza onlar, anlatılmış olduğu üzere Divan'da alenen katledilip cesetlerinden artakalanlar da herkesin görmesi için sarayın kapısında teşhir edilen Patrona ve rüfekası şahsında kendi imtiyazlarının ihlâl edilmesi sebebiyle de hiddetlenmişlerdi. Zira yeniçerilerin imtiyazlarından bir tanesi şudur ki onlardan herhangi biri suçlu bulunduğu takdirde mensup olduğu ortanın odabaşına teslim edilir, o da mücrim yeniçeriyi gizlice boğdurup cesedini de denize atardı. Veyahut âleme ibret olması için cezalandırıldığı takdirde suçlu yeniçeriyi herkesin gözü önünde idam etmek lâzım gelirdi. Bundan evvel o şahsın yeniçerilik sıfatının tenzili icap ederdi ki bu da kıyafetinin yakası yırtılmak suretiyle yapılırdı.

Ayriyeten, erzak fiyatlarının yüksek seyrettiği ve hükûmet-i sabıka devrindekinden bile daha pahalı olduğuna dair hoşnutsuz ahali meyanındaki homurdanmalar; imparatorluğun dört bir tarafından İstanbul'a gelip muhtelif ocaklara asker yazılan işsiz güçsüz ve soygunculuklarını icra etmek için yalnız müsait bir fırsat kollayan serseri sürüleri; gerek kendisine olan merbutiyetlerini izhar etmek gerekse kendi şahsî menfaatleri uğruna askerleri onun lehinde kıyama kaldırmaya gayret eden mahlû sultan taraftarları; bütün bu saydıklarım, yeni bir isyanın kati alâmetleriydi. Bu arada, hükûmetin gerek bu hazırlıklar hakkında hiçbir malumatı bulunmaması gerekse onları hafife alması yüzünden Veziriazam da bunların tevlit edebileceği neticelere mâni olmak için en ufak bir tedbir almamıştı.

Asiler, aralarından birkaçının birbirine göndermiş olduğu gizli bir mektup vasıtasıyla İstanbul'un mukarrer bir mahallinde hep birlikte buluşmak için anlaşmışlardı. 1731 Mart'ının 24'ünü 25'e bağlayan gece el ayak çekilince bazı cebeciler ve yeniçeriler gürültülü bir şekilde Et Meydanı'nda toplanmışlar, akşam saat altı sularında da asilerin bir kolu ayrılıp tüfek ve zırh ticaretiyle uğraşan esnafa ait dükkânların bulunduğu Çarşı'ya⁴⁵³ gitmişti. Oradaki tüm dükkânları cebren açtırıp her şeyi yağmalamışlar, şehrin dört bir tarafından kendilerine katılmaya gelenlere de silah dağıtmışlardı. Asilerin yalnız

⁴⁵³ Fransızca özgün metinde ve İngilizce tercümesinde *Sarssi* şeklinde yer alan bu mekânın 'Sipah Çarşısı' olduğu Osmanlı kroniklerinde işaret edilmektedir. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 62; *Subhî Tarihi*, s. 77. [ç.n.]

yeniçerilerden müteşekkil bir başka koluysa doğruca Ağa Kapısı'na yürümüştü. Türklerin oruç tutmaları sebebiyle bütün gece uyumamayı âdet hâline getirdikleri Ramazan⁴⁵⁴ ayı içinde bulunulduğundan asiler, kapıların açık olduğunu görünce içeri dalmışlar ve yeniçeri ağasını gafil avlayıp katletmek niyetiyle harem dairesine kadar girmişlerdi. Bu ani hücumla rağmen yeniçeri ağası, asilerin çıkardığı ilk patırtıları işitince elinde kılıcıyla hemen dışarı çıkmış, sol koluna isabet eden bir tüfek mermisiyle hafif şekilde yaralandıktan sonra sağa sola kılıç üşürmek suretiyle asi kalabalığını yarıp ailesinden birkaç kişiyle beraber gizli bir kapıdan gece karanlığının da yardımıyla kaçmanın yolunu bulmuştu. Asilerin Ağa Kapısı'nı yağmalamakta oldukları esnada yeniçeri ağası, veziriazamın yanına varmış, sonra da ikisi birlikte Sultan'ı bu yeni isyandan haberdar etmek için huzuruna çıkmışlardı. Yüce Hünkâr, onların verdiği haberleri dinledikten sonra bu mesele hakkında yapılacak en iyi şeyin ne olduğunu müzakere etmek için derhâl müftü ve kapudan paşanın yanı sıra diğer belli başlı vüzera, devlet ricâli ve ulemayı da çağırtmış, toplanan meşveret meclisi neticesinde gün ağardığında asilere hücum edebilecek bir vaziyette olmak için o gece mümkün mertebe asker toplanması kararlaştırılmıştı. Sultan Mahmud, bizzat saraydaki askerlerin başına geçmeyi teklif etmişse de bu teşebbüsün tehlikeleri, bilhassa da amcası Ahmed'in kafeste dahi olsa onun yokluğunu fırsat bilebileceği kendisine izah edilince öne sürülen bu gerekçelere boyun eğmiş ve muhafızlarından bir müfreze kadarını kendi emniyeti için ayırıp geri kalanını leventler, sipahiler ve kendi ihtiyarıyla meydana atılan bütün diğer askerlerin yanına katmıştı. Et Meydanı'ndaki asilerin adedi neredeyse 300 veya 400'ü mütecaviz olup onlar Ağa Kapısı'ndan dönerlerken yeniçeri odalarından çıkardıkları 13-14 adet kazanı da Et Meydanı'na getirmişlerdi.

İstanbul'da son dört beş aydır devam eden dehşet ve heyecan hâli ile bu yeni isyanın zuhuruyla beraber kalplerde uyanan korku, öyle bir infiali mucip olmuştu ki yediden yetmişe bilcümle şehir ahalisi, asilerin karşısına çıkmaya kavi surette niyetlenmiş, sabah olunca da sarayın kapısı önünde kiminin elinde tüfek ve tabanca kiminin de yalnız sopa bulunan sayısız insan toplanmıştı. Bu kalabalık öyle muazzamdı ki yalnız Saray-ı

⁴⁵⁴ Türklerin tam bir ay süresince riayet ettikleri ve her sene farklı bir zamana denk gelen tam anlamıyla bir perhiz. Otuz gün süren bütün bu ay müddetince Türkler, sabahtan akşama değin ne yer ne de içerler; fakat bunun mükâfatı olarak da hiçbir fark gözetmeksizin her yiyeceği bütün gece tüketirler. Nitekim, makam sahibi Türkler de gece boyunca sofralarını serili tutarlar.

Hümayun önündeki geniş meydan değil civardaki tüm sokaklar da dolmuştu. Sarayın kapısı açılıp elinde Sancak-ı Şerif ile veziriazam dışarı çıkınca da hep beraber pervasızca asilerin üzerine yürüyüş eylemişlerdi.

Asilere muvaffakiyetle hücum etmek için bütün bu insan kalabalığı, birine veziriazam ile yeniçeri ağasının diğerine de Kaptan-ı Derya Canım Hoca'nın komuta ettiği iki kola tefrik edildi. Asilerin buldukları mahalle çıkan iki yol vardı. Yollardan birini elinde Sancak-ı Şerif ile veziriazam, öbürünü de kapudan paşa tuttu. İkisi de diğerlerine katılmaya giden bazı asilere yol üzerinde tesadüf edip bir kısmını katletmişler, artakalanlarını da firara mecbur bırakmışlardı. Akabinde Et Meydanı'na ilerlemişler, oradaki asilerin silahlı olduklarını ve bayrak açtıklarını görüp büyük bir cesaretle kendilerini müdafaa eden bu müfsitlere şiddetle hücum etmişlerdi. Veziriazam da kapudan paşa da tehlikeyi umursamadan büyük bir kararlılıkla meydana atılmışlardı. Gümrük emini⁴⁵⁵ atından düşmüş, Sancak-ı Şerif'i⁴⁵⁶ taşıyan emir de onu yere düşürmüştü. Bu muazzez sancak, onu ele geçirmeye çalışan asilerin eline geçtiği takdirde isyan, mevcut sultan açısından, en az selefının devrinde vuku bulan öbür isyan kadar umumî ve feci bir hâl alabilirdi. Neyse ki o emir, düştüğü yerden doğrulup Sancak-ı Şerif'i, böyle muhterem bir remzi müdafaa uğruna şehadete tahammül etmeye hazır ve gayretli ahaliye göstermiş, onlar da asileri yeniden tazyik etmişlerdi. Asiler, onlara hücum edenlere arkadan taarruz etmek için başka bir kapıdan Et Meydanı'nı terk ettilerse de veziriazam maksatlarını fark edince önlerine çıkmak için yürüyüşe geçip muharebeyi tecdit etmişti. Buradaki sokakların ahalinin asilere topyekûn hücumuna imkân vermeyecek kadar dar olması ve asilerin sürekli olarak bir sokaktan diğerine geçiş yapmaları onların talihi olmuş, peşlerine düşenlerin arasına karışmak suretiyle bir anda karşı tarafta belirmeye başlamışlardı. Fitne ehli bir miktar adam kaybettikten sonra onlardan birçoğu da epey müddettir kapıları kendilerine ardına kadar açık olan yeniçeri odalarına iltica etmişlerdi.

⁴⁵⁵ Fransızca özgün metinde *Grand-Doüanier*, İngilizce tercümede *Commissioner General of the Custom-House* olarak geçen bu görevli, gümrük emini olmalıdır. Osmanlı kroniklerinde gümrük emininin isyancılarla mücadeleye iştirak ettiğine dair bir malumata rastlanmamaktadır. O esnada gümrük emaneti vazifesinde İvaz Mehmed Ağa ya da Yeğen Mehmed Ağa bulunmaktadır. Bkz. *Abdi Tarihi*, s. 49; *Subhî Tarihi*, s. 247. Bu iki Mehmed Ağa da daha sonraki yıllarda sadaret vazifesine getirilmişlerdir. Haklarında bilgi için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Hacı İvaz Paşa", *TDVİA*, XIV (1996): ss. 487-488; Abdülkadir Özcan, "Mehmed Paşa, Yeğen", *TDVİA*, Ek-II (2019): ss. 230-232. [ç.n.]

⁴⁵⁶ Türkler, bu sancağın Muhammed'e Cennet'ten gönderilmiş olduğuna iman ederler ve ona çok büyük bir hürmetleri ve itimatları vardır.

Bundan yola çıkılarak bütün askerlerin isyanda suç ortağı olduklarına, padişaha sadık kullara katılmak yerine cenk ve cidale seyirci kalıp hezimetleri üzerinden vakit dahi geçmeden sıcağı sıcağına asilere kucak açmalarının onların suçlarını daha da ağırlaştırdığına kolaylıkla hükmedilebilirdi. Doğrusu mücadeleden galip ayrılan taraf da firarî asileri yeniçeri odalarının içine kadar takip etme fikrinde olmuş; lâkin bilcümle yeniçerilerin asilerden taraf olmaya mütemayil olduklarını ve kendilerine iltica edenlere tanıdıkları hakkın ihlâl edilmesini görmekten başka bir şey istemediklerini bilen veziriazam, yüzlerindeki nikabı kaldırmak ve İstanbul'u yeniden karmaşa ve ihtilâl içine sokmak için makul bir mazerete sahip olabilecekleri niyetiyle bu fikre şiddetle itiraz etmişti. Dolayısıyla, fitne ehlerinden pek az sayıda kimseyi katledip yakaladıkları altmış kadarını da Saray-ı Hümayun'a götürmekle iktifa etmişlerdi. Bu isyanın reislerine ve muharriklerine dair kendilerinden malumat edinilmesini müteakip bu altmış asi, boğdurulup denize atılmıştı. Bu asilerin tahkikat esnasında verdikleri ifadelerden isyanın başında üç yeniçeriden başka sabık veziriazam İbrahim Paşa'nın mehterbaşısının da bulunduğu malumatına ulaşılmıştı. Mehterbaşı, efendisinin katlinden bu yana pek ortalıklarda görünmemiş ve muharebe meydanında kendini cesurca müdafaa ettikten sonra rüfekasıyla beraber katledilmişti.

Aynı gün, kahvehaneler, meyhaneler ve umuma açık diğer mekânlar memnu kılınıp kapatılmıştı. Keza, tümü Rumlara ait meyhaneler de teftiş edilmiş, fiçılar parçalanıp şaraplar sokaklara döktürülmüştü. Ecnebi sefirlerin himayesi altındaki Pera'da meyhanelerin kapısına kilit vurulup bu yerler mühürlenmekle iktifa edilmişse de oradaki bazı Rumlar şarap sattıkları için hapse atılmışlardı. Veziriazam, dikkatini yalnız asilerin mahvına vermek için Divan-ı Hümayun'u tehir etmişti. Bizzat kendisi ve ordunun üst rütbeli zabitanı, şehrin dört bir tarafında gece gündüz devriye geziyorlar, ellerine düşen ve biraz şüphelenir gibi oldukları herkesi sorgusuz sualsiz ve hiç tehir etmeden boğduruyorlardı. Bu şekilde gerek hasımları tarafından itham edilen gerekse getirecekleri her kelle başına Saray tarafından kendilerine muayyen miktarda para vaat edildiği için geceleyin sokaklarda rast geldikleri ilk Rum, Türk veya Ermeni'yi katletmeye tahrik edilen askerlerin vahşiyane hırsı yüzünden kılıçtan geçirilen pek çok masum insan hayatını kaybetmişti. Bu infazlardan sonra şehir, öyle umumî bir dehşet havasıyla doldu ki hayatından endişe duyan herkes evlerine kapanıp bir müddet ortalıkta görünmemişti.

26 Mart'ta, Et Meydanı'nda sadece 500 asi kalmıştı; lâkin çok geçmeden kendilerine iştirak etme fikrindeki herkesin adını bir deftere kaydetmek için ellerinde bayraklarla şehrin dört bir yanına dağılan 3000 kişi daha onlara iltihak etmişti. Ayrıca, şehirdeki üç mahalli ateşe verdilerse de yangın çok büyümemiş ve asiler sukut-ı hayale uğramıştı. Zira asiler, veziriazam ile önde gelen devlet ricâlinin âdet olduğu üzere zikrolunan yangının itfasına yardım etmekle meşgul olacaklarından maksatlarını, en başta da İstanbul'daki bütün tüccarların ve diğer şahısların tüm servetlerini emaneten mahfuz tutulması için gönderdikleri Bedesten'i yağmalamayı, daha kolay gerçekleştirebileceklerini ümit etmişlerdi. Öyle ki herkes, bu fitne ehlini dağıtmak için iki veya üç saat daha zaman kaybedildiği takdirde onların bütün şehrin mutlak hâkimi olabilecekleri kanaatindeydi. Mazideki benzer vakalarda devlet işlerinde hissedar olanlardan gayri bir tek kişiye bile tecavüzde bulunulmamasına karşın on iki saatten daha az bir vakitte birçok Rum, Ermeni ve Yahudi ya katledilmiş ya da tacize uğramış olduğundan Türklerin de büyük hakaretlere maruz kalacaklarından korkulmuştu. Bundan yola çıkarak, asilerin, onların zaptına kadir olacak kâfi derecede mutemet bir reisten mahrum bulunup ne ecnebilere ne de Sultan'ın reayasına hiçbir koşulda hürmetleri olmadığına da aynı ölçüde doğru olduğuna hükmedilmişti.

Bu tertibin hakikî müretteplerinin ne mevkide ve kaç kişi oldukları asla hakkıyla öğrenilemedi. Bilinen tek şey, hükûmet-i sabıka mensubu zevatın zevceleri olan birtakım hanım sultanların bu tertipte hissedar olmakla itham edildikleriydi. Sultan Mahmud da Divan erkânıyla beraber bu tertibin muharriklerinin neler olabileceğini tetkik etmeyi arzu ederek Sultan Ahmed'in hal'inden gayrimemnun oldukları sanılan herkesin hâl ve hareketinin izini sürmüş, mahlu sultanın kızı ve sabık veziriazamın dul zevcesi Fatıma Sultan'ın⁴⁵⁷ başka herkesten ziyade bu tertipte dahli bulunduğu şüphelenmek için

⁴⁵⁷ İlk kocası, 1716'da Petervaradin Muharebesi'nde maktul düşen Veziriazam Cin Ali Paşa idi. Sonraki kocasıysa, 1730'da azledilip boğdurularak katledilen Veziriazam İbrahim Paşa idi.

[*] **Fatma Sultan (d. 1704-ö. 1733)**: Sultan III. Ahmed'in 22 Eylül 1704 tarihinde dünyaya gelen kızıdır. 13 Mayıs 1709'da Silahtar Ali Ağa ile nikâhlanmıştır. 27 Nisan 1713-5 Ağustos 1716 tarihleri arasında sadaret makamında bulunan kocası Ali Paşa'nın (Osmanlı kaynaklarında kendisinden Silahtar, Damat veya Şehit Ali Paşa; Avrupalı kaynaklardaysa Cin Ali Paşa diye bahsedilir, hakkında bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Şehid Ali Paşa", *TDVİA*, XXXVIII (2010): ss. 433-434; M. Cavid Baysun, "Ali Paşa", *İA*, I (1978): ss. 328-330; Robert Mantran, "Ali Pasha Damad", *EF*², I (1986): s. 395; Recep Yılmaz, "Ali Paşa (Damat, Şehit, Silahdar)", *YYOA*, I (2008): ss. 225-226; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 274; Danişmend, *a.g.e.*, s. 54) Petervaradin Muharebesi'nde maktul düşmesi üzerine rikab kaymakamı vazifesinde bulunan İbrahim Ağa ile evlendirilmiştir (18 Şubat 1717). Bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, c. 2, s. 735-736, 807-812, 1055.

bazı kati deliller bulmuştu. Babasını yeniden tahta çıkarıp kocasının ölümünün intikamını almaya tümüyle kararlı olan bu hanım sultanın, amcazadesi Sultan Mahmud'un ona keyfini sürsün diye bıraktığı servetten istifade edip yeniçerilere, ekseriyetle de yeniçeri zabitanına rüşvet verdiği söyleniyordu. Bu sebeple padişah, onu daima ikamet ettiği kendisine ait sarayından çıkarmış, bütün mücevheratını ve sahip olduğu tüm kıymetli eşyasını yanında götürmesine müsaade edilerek ikameti için kendisine tahsis edilen Eski Saray'a⁴⁵⁸ yerleştirmişti. Fatma Sultan, yakalandığı veba illeti sebebiyle birkaç ay sonra vuku bulan vefatına kadar orada kalmıştı. Keza Sultan Mahmud, amcası Ahmed'e nezaret eden nöbetçileri iki katına çıkararak onu daha sıkı bir suretle hapsedmiş, ta ki isyanla en ufak bir alâkası bulunmadığına ikna olduktan sonra Osmanlı imparatorları meyanında hâlihazırda da devam etmekte olan âdetin müsaade edebildiği her şeyde amcasını serbest bırakarak ona eski müsamahakâr tavrıyla muamele etmişti.

Ne var ki asiler aleyhindeki son harekâta, akabinde zuhur eden katliama, yeni tahrir olunan yeniçerilerin serhat kalelerine müstahfiz olarak sevk edilmeleri, birer hiç mesabesinde olsalar da pek çoğu hırsızlığı ve katillliği meslek belleyen çok sayıda Boşnak ve Arnavut ile beraber Karadeniz civarına sürülen Anadolu Türklerin de İstanbul'dan defedilmesi gibi alınmış ve alınmakta olan bütün tedbirlere rağmen, asilerin mevcut hükûmete yönelik fitne ve takbih hissiyatıyla memlu pusulaları camilere hatta Saray-ı Hümayun'a dahi bırakmalarının önü alınamıyor, isyan ruhu öyle bir irtifada bulunuyordu ki ilk müsait rüzgârda külleri arasından alev almaya hazır bir yangını andırıyordu. Ahalinin zihni böyle menhus vehimlerle dolu iken o seneki Ramazan Bayramı'na⁴⁵⁹ tesadüf eden 7 Nisan'da⁴⁶⁰ yeni bir fitne zuhur edeceğine dair hiç beklenmedik bir haber

Kocası veziriazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın isyancıların isteğiyle azledilip katledilmesiyle ikinci defa dul kalmış, Nisan/Mayıs 1733'te vefat etmiştir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 198. Ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 14. [ç.n.]

⁴⁵⁸ İstanbul'un fethini müteakip II. Mehmed (Fâtih) tarafından inşa ettirilen ilk imparatorluk sarayıdır. Yine II. Mehmed tarafından günümüzde Topkapı Sarayı diye bilinen Saray-ı Cedid'in (Yeni Saray) inşa ettirilmesiyle Osmanlı hanedan mensupları burada ikamet etmişler, Saray-ı Atik diye tesmiye olunan Eski Saray ise mahlu sultanların eşleri ve kadınlarıyla Saray-ı Cedid'deki hizmetlerine son verilen hizmetkârların ikametine tahsis edilmiştir. Eski Saray, günümüzde Bayezid Camii, Süleymaniye Camii ve İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu arazide yer almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Banu Bilgicioğlu, "Sarây-ı Atik-i Âmire", *TDVİA*, XXXVI (2009): ss. 122-125; Tülay Artan, "Eski Saray", *DBİA*, III (1993): ss. 204-205. [ç.n.]

⁴⁵⁹ Türklerin üç gün süren ve Ramazan ayından hemen sonra başlayan büyük dinî merasimi. Bu zaman zarfında Türkler, güzel yemekler yapmak ve eğlenmek ile meşgul olurlar.

⁴⁶⁰ 1733 senesinin Ramazan Bayramı, *Relation*'da belirtilen 7 Nisan tarihine değil, iki gün sonraya (9 Nisan), tesadüf etmiştir. [ç.n.]

şehrin dört bir tarafında intişar etti. Vüzera, bu yeni musibete mâni olmak için yeniçerilerin sadakatine bel bağlayamazlardı. Bu sebeple de birkaç gün evvel İstanbul'dan defedilen bazı şüpheli şahısların, Sultan ve bilcümle maiyetinin büyük bir debdebe ve ihtişamla Saray-ı Hümayun'dan şehre inmesi âdetinden neşet eden bayram merasiminde hazır bulunmak bahanesiyle yeniden şehre girmelerinden korkulduğu için o sabah kapatılan şehrin tüm kapılarına leventlerden müteşekkil nöbetçi kıtaları sevk etmişlerdi. Bu tedbir, kapılar olmadan hariçten bekledikleri yardımdan mahrum kalacaklarını idrak eden şehir dâhilindeki gayrimemnun kimseler herhangi bir teşebbüse cüret edemeyince, tesirini göstermişti. Hercümerç olmaksızın atlatılmışsa da bayram merasimi, her zamankinden daha temkinli şekilde ve o zamana kadarki mutat bayram merasimlerinden daha az tantanalı ve daha az eğlenceli olarak icra edilmişti.

Bu yeni isyan, Veziriazam Kabakulak İbrahim Paşa'nın asilerin peşini bırakmamak hususundaki şevkini azaltmak şöyle dursun onu daha da gayretlendirmişti. Asileri yok etmeyi öyle kalpten arzuluyordu ki Sultan'a "*şayet müsaade ederse bunu yapmak istediği, bir saç teline kadar bütün yaptıklarının hesabını da kendisine aynıyle verebileceği*" sözünü vermişti. 25 Mart'tan bu vakte gelinceye kadar kimi katledilmiş, kimi denizde boğulmuş, kimi de muhtelif mahallere nefyedilen yahut iltica eden 50.000 kişinin İstanbul nüfusundan eksildiği tahmin edilmekteydi. Veziriazam, bu şiddetli sahneyi daha da korkunç kılmak için o talihsiz zavallıların kellelerini vurdurup gövdelerinin de denize atılmasını emretmişti. Lâkin Sultan, en nihayetinde vezirinin yalnızca kendini öne çıkarmak için asileri yok etmeye ciddi ihtimam gösteriyormuş gibi davrandığından ve bu gidişle yeni bir isyana sebebiyet verebileceğinden şüphelenmişti. Ayrıca, hamisi iken yaptığı hizmetlerin karşılığında kendisinden nankörlükten başka bir şey görmemesi sebebiyle can düşmanı hâline gelen Kızlar Ağası da asilerle alâkalı tüm bu velveleyi kendisinin uydurduğu ithamında bulununca İbrahim Paşa, Sultan tarafından azledilip Eğriboz vilâyetine tayin edilmişti. İbrahim Paşa'nın azli birdenbire olmuş ve bir tek kişinin dahi önceden haberi olmadan 11 Eylül 1731 Pazartesi günü Sultan, onu Saray-ı Hümayun'a çağırıp sadaret mührünü kendisinden talep etmiş, yeni vazife mahalline gitmesi için üç gün içinde şehri terk etmesi yönünde kati talimat vererek onu bir kadırgaya bindirdiği gibi evine geri göndermişti.

Kabakulak İbrahim Paşa azledilir azledilmez Şahin Mehmed Paşa,⁴⁶¹ bu fasılda sadaret kaymakamı başka bir deyişle veziriazamın vekili ilân edilmişti. Şahin Mehmed Paşa, İbrahim Paşa'nın azline kadar yeniçeri ağası iken ikinci isyan esnasındaki hizmetlerinin mükâfatı olarak birkaç ay evvel üç tuğlu paşa yapılmış, Topal Osman Paşa'nın⁴⁶² 22 Eylül 1731'de İstanbul'a vüruduna kadar da sadaret makamına vekâlet ederek kaymakamlık yapmıştı. İbrahim Paşa'nın azledilmesiyle Osman Paşa'nın İstanbul'a ayak basması arasında sadece on iki gün olduğundan Sultan'ın sadaret makamı için Osman Paşa'yı intihap ettiğini kendisine önceden haber verdiği zannedilmekteydi. Zira Osman Paşa, Bosna'da olduğundan Sultan'ın büyük mirahurunun dört veya beş günden daha az bir vakitte bu haberi ona ulaştırması mümkün değildi. Keza tedariklerini görmek ve seyahatini tamamlamak için Osman Paşa'nın bundan daha az vakte ihtiyacı olmadığını farz etmek de akla ve mantığa daha uygun düşerdi.

Görünüşe bakılırsa, bu vezirin sadece ismi dahi isyan fikrini hâlâ tahrik edenler arasında öyle bir dehşet yaymıştı ki İstanbul'a ayak bastığı andan azledilişine kadar asilerin adı sanı pek duyulmaz olmuştu. Nesebi meçhul bir adam olup ikbâlini herhangi mümtaz bir vasıftan ziyade kör talihe borçlu olan bu vezir, ayaktakımından başka hiç kimsenin takdirini celp etmemiş, İstanbul ve havalisine tedarik edilen iaşenin bolluğuna gösterdiği itinadan gayrı herhangi bir hususta da temayüz etmemişti. Emirlerine itaat etmeyen bazı zavallılara karşı ifa ettiği birtakım zalimane fiiliyatıyla da muvaffak olmuştu. Devlet-i 'Alîyye ile Safevi şahı Hüseyin'in oğlu arasındaki sulh müzakereleri onun sadareti esnasında gerçekleştirilmişti. Daima ciddi bir temayül izhar ettiği Fransızların ısrarlı

⁴⁶¹ **Şahin Mehmed Paşa (ö. 1736):** İran seferi esnasında yeniçeri ağası vekili olarak Tebriz seraskeri Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın maiyetinde bulunmuş, faydalı hizmetleri neticesinde Adana valiliğine tayin edilmiştir. Mart 1731'deki ikinci isyanın bastırılmasından sonra ihmaline hükmedilen yeniçeri ağası Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın azledilmesiyle onun yerine yeniçeri ağası tayin edilmiştir (Mart/Nisan 1731). Sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa'nın görevden alınmasıyla kendisine vezaret rütbesi tevcih edilip Topal Osman Paşa'nın İstanbul'a varışına değin kaymakam sıfatıyla sadaret makamına vekâlet etmiştir (10-22 Eylül 1731). Osman Paşa'nın sadaretinde kaptan-ı deryalığa tayin edilmiş (24 Eylül 1731), bir müddet sonra azledilip Hanya muhafızlığıyla İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır (30 Kasım 1731). İmparatorluğun muhtelif bölgelerindeki valilik görevlerinden sonra Eylül 1736'da vefat etmiştir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 82, 95, 122; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 5, s. 1561. [ç.n.]

⁴⁶² **Topal Osman Paşa (d. 1663/1664-ö. 1733):** 10 Eylül 1731-12 Mart 1732 tarihleri arasında vazife gören Osmanlı sadrazamıdır. 9 Aralık 1733'te Kerkük yakınlarındaki Leylan'da Nadir Kulu Han önderliğindeki Safevi kuvvetleriyle girdiği muharebede maktul düşmüştür. Hakkında teferruatlı malumat için bkz. M. Münir Aktepe, "Topal Osman Paşa", *İA*, XII/1 (1979): ss. 439-442; Abdülkadir Özcan, "Topal Osman Paşa", *TDVİA*, XLI (2012): ss. 244-246; Robert Mantran, "Topal Othman Pasha", *EF*, X (2000): ss. 564-566; Kâmil Yaşaroğlu, "Osman Paşa (Topal)", *YYOA*, II (2008): s. 414; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1309; Danişmend, *a.g.e.*, s. 56. [ç.n.]

ricalarıyla Asya'daki harbi Avrupa'ya taşımak maksadında olduğundan bu sulha daha bir hararetle sarılmıştı. Lâkin sadaret makamında altı aydan daha az bir vakit kaldıktan sonra 12 Mart 1732'de vuku bulan azli, maksadını gerçekleştirilmesine mâni olmuştu. Bu süre zarfında, nizam ve asayiş tesis etmek bahanesiyle astırdığı ve kellesini vurdurduğu çok sayıda erkeğin yanı sıra nizama mugayir davranmakla itham edilen birkaç kadını da denizde boğdurmak suretiyle kadın erkek ayırmadan her çeşit insanı katlettiğinden vahşiyane idare tarzıyla bütün memlekete dehşet salmıştı. Rum cemaatine mensup bir kadının sattığı şaraptan içip sarhoş olan iki Türk'ün onun evinde kavga edip birinin diğerini öldürmesi yüzünden bu kadını astırması da veziriazamın insaniyetsiz icraatı arasındaydı. Gerek şahıslara gerekse maiyetindeki memurlara bu insafsız usulle muamele etmesi ve onlara her vesileyle mütekebbir bir surette davranması, kendisini soğuk bir şekilde karşıladı diye kızlar ağasından dahi şüphelenmesine sebep olarak onu çok geçmeden felâketin eşiğine getirmiş ve aklından zerre kadar geçirmedığı bir anda kendisini vazifesinden azledilmiş bir hâlde bulmuştu.

Topal Osman Paşa, azledilip vali olarak Trabzon eyaletine gönderilir gönderilmez İstanbul'a geldiği gün Osman Paşa'nın üç tuğlu paşa yaptırdığı Defterdar Ali Paşa, bu fasılada sadaret makamına vekâlet etmesi için kaymakam tayin olunmuştu.

Ertesi gün Sultan, sadaret makamına getirme niyetinde olduğu Tebriz valisi Ali Paşa'ya⁴⁶³ kapıcılar kethüdasını⁴⁶⁴ irsal etmişti. Bu vezir, Acemlerle harp esnasında Tebriz'e hâkim olmuştu. Sultan Mahmud tahta çıktıktan sonra aynı kapıcılar kethüdası Divan'da alınan karara uygun olarak Tebriz'i Acemlere teslim etmesi emirlerini Ali Paşa'ya götürmüşse de Veziriazam Topal Osman Paşa'nın şehri Acemlere iade etmesi için yaptığı tazyiklere rağmen onunla aynı fikirde olmayan Ali Paşa, sadaret makamına terfi ettiğine dair

⁴⁶³ **Hekimoğlu Ali Paşa (d. 1689-ö. 1758):** Babası, Sultan II. Mustafa ve Sultan III. Ahmed devirlerinde hekimbaşılık vazifesinde bulunan Nuh Efendi (bkz. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, c. 2, s. 686, 786) olduğundan 'Hekimoğlu' diye anılmıştır. 12 Mart 1732-15 Temmuz 1735, 21 Nisan 1742-23 Eylül 1743 ve 15 Şubat 1755-18 Mayıs 1755 tarihleri arasında üç defa sadarete bulunmuştur. Anadolu valisiyken 14 Ağustos 1758'de Kütahya'da vefat etmiştir. Hakkında teferruatlı malumat için bkz. M. Münir Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa", *TDVİA*, XVII (1998): ss. 166-168; Reşad Ekrem Koçu, "Ali Paşa", *İA*, I (1978): ss. 333-335; Robert Mantran, "Ali Pasha, Hakim-oghlu", *EF*, I (1986): ss. 395-396; Yayın Kurulu, "Ali Paşa (Hekimoğlu)", *YYOA*, I (2008): ss. 226-227; Danişmend, *a.g.e.*, s. 56, 58, 60. [ç.n.]

⁴⁶⁴ *Subhî Tarihi*'nde Hekimoğlu Ali Paşa'ya sadaret makamına tayin edildiğini bildirmesi için Tebriz'e gönderilen kapıcılar kethüdasının adının Karakulak Osman Ağa olduğu belirtilmektedir, *a.g.e.*, s. 149. Karakulak Osman Ağa hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1285. [ç.n.]

haberleri alana kadar yeni bahaneler öne sürüp Tebriz'in teslimini tehir etmişti. Ne var ki Acemlerle aniden bir sulh⁴⁶⁵ akdedilmesinden sonra Ali Paşa, şehri teslim etmekle kalmayıp hudut kalelerinde müstahfiz hizmetinde bulunan tüm Osmanlı askerlerini de terhis etmişti. Öyle ki İstanbul'a vürudunun hemen akabinde Acemler Türklerle yeniden harbe tutuşunca yeni veziriazamın düşmanları onu Sultan'ın nezdinde itibarsızlaştırmak için bu hadiseden istifade etmişlerdi.

Veziriazam Ali Paşa, 10 Mayıs 1732'de İstanbul'a giriş yapmış, vazifesini ifaya da başlamış olduğu üzere aynı iyi şekilde devam etmişti. Ali Paşa'nın en büyük düşmanı olan Bağdat valisi Ahmed Paşa, Acemlerin yeniden harp ilânını onun Tebriz ile havalisini asker ve erzaktan mahrum bırakıp çekip gitmek suretiyle göstermiş olduğu ihtiyatsızlığa hamlettiğinden ve sulhun nakzının esas sebebi olarak onu gördüğünden pek çok kimse Ali Paşa'nın sadaretinin pek uzun süreceğini zannetmemişti. Lâkin o, hareket tarzıyla bu kimselerin tahayyül ettiğinden çok daha akıllı ve çok daha ihtiyatlı olduğunu göstermişti. Zira, bu harbin iktiza ettirdiği bütün ihtiyaçları temin etmekle kalmayıp kendisini neredeyse ikinci defa sulh akdedecek bir vaziyette de bulmuştu.

Ali Paşa, Frenkler⁴⁶⁶ nezdinde kendisini makbul kılan birçok evsafa doğuştan sahip bulunan, onlara göstermiş olduğu insanîyet ve hürmet hissiyatıyla da seleflerinin yaptıklarının ötesine geçen bir vezirdir. O, Türk olsun Hıristiyan olsun herkese karşı merhamet doludur. Üstelik cömert, hatırşinas, mütedeyyin, sulhperver ve sabitkademdir. Bunların onun tabîi seciyesi olduğunun delili, hareket tarzında yapmacık hiçbir şey bulunmamasıydı ki şayet sahiden öyle biri olmasaydı sadarete bulunduğu iki sene boyunca bunun aksini izhar edecek bazı ipuçları verebilirdi. Acemlerin Türklerle aralarındaki sulhu nakzetmeleri beraberinde tuhaf bir muvaffakiyet gelmemiş olsa, buna mâni olmak için yerinde tedbirler almamış olması yüzünden veziriazam, ihtiyatsızlıkla itham edilebilirdi. Lâkin hadiselerin ne şekilde vuku bulduğu göz önüne alınınca, ne kadar

⁴⁶⁵ **Ahmed Paşa Antlaşması:** İran seraskeri olup sulh müzakerelerinde tam yetkili murahhas olarak tayin edilen Ahmed Paşa tarafından akdedildiği için onun ismine atıfla Ahmed Paşa Antlaşması şeklinde adlandırılan 10 Ocak 1732 tarihli Osmanlı-Safevi barış antlaşmasıdır. Antlaşma öncesindeki askerî harekâta ve antlaşmanın hükümlerine dair bkz. *Subhî Tarihi*, s. 102-115, 119, 125-131, 134-135, 140, 142-147; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 218-222. [ç.n.]

⁴⁶⁶ Fransızca özgün metindeki *Françs* ve İngilizce tercümedeki *Franks* ifadesiyle Frenkler yani Avrupalılar kastedilmektedir. Devrin Osmanlı müellifleri de Avrupalı devletleri ve onların tebaasını tavsif etmek için 'Frenk' veya 'Efrenc' tabirlerini kullanmışlardır. Meselâ bkz. *Subhî Tarihi*, s. 84, 584, 645, 757. Bu sebeple tercümede Frenkler tabiri tercih edilmiştir. [ç.n.]

keskin görüşlü olursa olsun başka herhangi bir vezirin de aynı hataya düşebileceğini zannetmek yerinde olur. Zira, Tahmasp Kulu Han'ın Ağavânîyân'ı⁴⁶⁷ hezimete uğrattıktan sonra Kandahar'dan dönüşünde metbuuna emirler verecek kadar, daha da beteri haddi hududu olmayan ihtirasını tatmin etmek için şahı tahttan indirecek kadar gurura kapılacağını kim tahmin edebilirdi? Böyle bir hadise, Safevileri hayrete düşürdüğü gibi aralarında sulh olması nedeniyle Acemlerden yana korkacak bir şey olmadığını zanneden Türkleri de bir o kadar şaşırtmıştı. Ne var ki Tahmasp Kulu Han, hareket tarzı alışılmışın dışında olsa da o ana kadar kazanmış olduğu zaferleri pek cüzi bulmaktaydı.⁴⁶⁸

Viarsa'da⁴⁶⁹ dünyaya gelen, bu sebeple de Yüce Hünkâr'ın bir tebaası ve hakikî bir Müslüman olan Tahmasp Kulu Han, hizmetine merbut olduğu kavmin payimal olan şerefının intikamını almak ve Safevi devletinin kaybettiği toprakları geri almak bahaneleriyle Safeviler ile Devlet-i 'Alîyye arasındaki sulhun nakzına niyetlenmişse de Şah tahtta kalmaya devam ettiği müddetçe bunun gerçekleşmeyeceğini bilerek onun tahttan indirilip sıkı bir nezaret altında tutulacağı Horasan vilâyetine nefyedilmesine rıza göstermeleri için Acem ekâbirini iğfal etmenin bir yolunu bulmuştu. Ardından da şahın sadece birkaç aylık bir sabi olan oğlunu⁴⁷⁰ ona halef ilân etmişti. Tahmasp Kulu Han'ın bu adımları atmadaki maksadının itaat etmekten ziyade hüküm sürmek olduğunu anlamak zor değildi.

⁴⁶⁷ Fransızca özgün metinde ve İngilizce tercümede *Aghavans* şeklinde yazılan bu ifadeyle 'Ağavânîyân' yani Afganlar kastedilmektedir. 'Ağavânîyân', Osmanlıların bu dönemlerdeki Afganları tavsif için kullandıkları bir tabirdir. Bunun bir örneğini, Cizvit rahibi Jan Tadeusz Krusinski'nin İran'daki Afgan ihtilâlini konu alan meşhur eserinin İbrahim Müteferrika tarafından gerçekleştirilen Türkçe tercümesinin başlığında görmek mümkündür, Jan Tadeusz Krusinski, *Târih-i seyyâh der beyân-ı zuhûr-ı Ağavanîyân ve sebeb-i inhidâm-ı binâ-yı devlet-i Şâhân-i Sâfevîyân*, trc. & nşr. İbrahim Müteferrika, Kostantiniyye [İstanbul], 1142, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=296386&dkymId=3301> (Elde Edilme Tarihi: 29 Ağustos 2020). [ç.n.]

⁴⁶⁸ Gerçek şu ki başlangıçta onun aleyhine olan bazı şeyler vardysa da kayıplarını pek kârlı şekilde telâfi etmeye kadir olduğundan Türklerin ele geçirdiği yerleri geri almakla kalmayıp İran tahtına oturmanın yolunu da bulmuştu.

⁴⁶⁹ Fransızca özgün metinde ve İngilizce tercümede Tahmasp Kulu Han'ın *Viarsa*'da doğduğu belirtilmekteyse de bu ifadenin onun doğum yerine değil, mensup olduğu *Avşar* aşiretine işaret etmesi daha muhtemel görünmektedir. Tahmasp Kulu Han'ın, Horasan'ın kuzeyinde günümüz İran-Türkmenistan sınırı yakınlarındaki Dergez (Dargaz) veya Kubkan'da (Kapkan) doğduğu bilinmektedir. Bkz. Minorsky, *a.g.m.*, s. 21; Perry, *a.g.m.*, s. 853; Avery, *a.g.m.*, s. 3. [ç.n.]

⁴⁷⁰ **Abbas Mirza** veya **Şah III. Abbas (d. 1732-ö. 1740)**: Şah II. Tahmasp'ın oğlu olup 1732-1736 yılları arasında hüküm süren, Safevi hanedanına mensup son şahıdır. Hakkında malumat için bkz. Tufan Gündüz, "Safeviler", *TDVİA*, XXXV (2008): s. 455; Tahsin Yazıcı, "Safeviler", *İA*, X (1966): s. 57; Roger M. Savory, "Safawids", *EF*, VIII (1995): s. 771; Roemer, *a.g.m.*, s. 328; Avery, *a.g.m.*, s. 31, 35, 41. [ç.n.]

Bu ilk teşebbüsten sonra Tahmasp Kulu Han, Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya “*son muahedeye razı gelmeyerek şayet Devlet-ı ‘Alîyye zapt ettiği yerleri geri vermezse yeniden harbe tutuşmaya kararlı olduğunu*” beyan etmişti. Böylesi mağrurane bir talebe müstahak bir cevap alınca vakit kaybetmeden hududa doğru yürüyüşe geçmiş, ufak bir mukavemetle karşılaştıktan sonra bazı yerleri alarak doğruca Bağdat üzerine ilerleyip tam sekiz ay boyunca şehri muhasara etmişse de nihayet utanç verici biçimde kuşatmayı kaldırmaya mecbur kalmıştı. Dokuz saat süren bir muharebenin⁴⁷¹ ardından Serdar-ı Ekrem Topal Osman Paşa, Acem ordusunu hezimete uğratıp onların geride bıraktığı tüm ağırlıkları ve levazımatı da alıp götürmüştü.

Ne var ki yaşadığı bu talihsizlik, Tahmasp Kulu Han'ın cesaretine gem vurmadı. Zira, bir müddet sonra, ordusunu toplayıp Bağdat'a yaklaşık on günlük mesafedeki Kerkük şehri civarına hücum etmek için 30.000 veya 40.000 adamla geri döndü. Lâkin muvaffak olduğu ölçüde talihsizdi ve Topal Osman Paşa, evvelki muharebede olduğu gibi aynı şecaat ve tefevvuk ile onu geri püskürttü. Bu hezimet, onu sulh üzerinde düşünmeye sevk etmiş ve “*kendisinin maksatlarını tasvip etmeyip yardımını ondan esirgeyen Cenab-ı Hakk'ın, takdirini Osmanlı kuvvetleri lehinde tecelli ettirdiğini pekâlâ idrak ettiğini, beyhude yere dökülen bunca kanın vebalinin kendisine ait olduğunu zannetmediğini ve sulhu kabul etmeye hazır olduğunu*” belirttikten sonra tekliflerini Serdar-ı Ekrem'e iletmişti. Bu tekliflere Osman Paşa'nın verdiği cevap ise “*muahede şartlarını görüşmek için asgari seviyede dahi ruhsatı olmayan bir asi olarak addetmesi sebebiyle onunla herhangi bir müzakereye girişemeyeceği*” olmuştu. Tahmasp Kulu Han'ın tekliflerinin zafiyetine delil olduğu dolayısıyla da onu ezip geçebileceği zannına kapılan, keza ilk iki muharebede elde ettiği zaferlerle de gururu okşanan Osman Paşa, Tahmasp Kulu Han'la yeniden çarpışmaya karar vermişti. Ne var ki bu üçüncü muharebede, ilk ikisinde elde etmiş olduğu şan ve şereften olmakla kalmamış, canından da olmuştu. Osman Paşa'nın ölümüyle fütur eden ordu da muharebe meydanını terk edip Kerkük'e ricat etmişti.

⁴⁷¹ Samarra ve Bakuba kentleri arasında ve Dicle nehri kıyısında yer alan Dücum yakınlarında, Erzurum valisi ve serdar-ı ekrem Topal Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile Nadir Kulu Han komutasındaki Safevi kuvvetleri arasında 19/20 Temmuz 1733 tarihinde vuku bulan ve *Relation*'da da belirtildiği üzere dokuz saatlik bir mücadele neticesinde Osmanlı ordusunun zafer kazandığı muharebedir. Muharebeye dair feruat için bkz. *Subhî Tarihi*, s. 205-209; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 224. [ç.n.]

İstanbul'a ulaşan bu hazin haberler hem saray erkânını hem de şehir ahalisini büyük bir yeis içerisinde bırakmış, muhtelif istişarelerin ardından Konya⁴⁷² valisi Köprülü Abdullah Paşa'nın⁴⁷³ kalabalık ve kuvvetli bir ordu toplayıp yolda kendisine katılmaları emredilen on adet daha üç tuğlu paşayla beraber bütün süratiyle Kerkük'te bulunan orduya yetişmesine karar verilmişti. Bağdat'ı kuşatmak için şehre yaklaşması muhtemel olan Tahmasp Kulu Han'ın ilerleyişiyle alâkalı Bağdat valisi Ahmed Paşa ile üç tuğlu iki paşadan daha gelen malûmat sonrasında vaziyetten haberdar olan Divân erkânı, baharın ilk aylarında o tarafa doğru sefere çıkmak için veziriazam ile cümle saray ricâli idaresinde lâzım gelen tüm tedariklerin görülmesi kararını derhâl almıştı.

Ancak yapılan hazırlıklar o kadar yavaş ilerliyordu ki bu sefere dair niyetin hakikatten çok bir aldatmaca olduğuna hükmedilmekteydi. Şu an bile böyle bir seferin gereksiz olacağı düşünülmektedir. İstanbul'da birkaç gün evvel intişar eden bir tevatür de Divan erkânı vüzeranın sergilediklerinin bir oyundan ibaret olduğunu teyit eder nitelikteydi ki bu tevatür, Tahmasp Kulu Han'ın ne pahasına olursun sulh akdine razı olacağı, zira tatbik etmeye başladığı zalimane idare tarzının hoşnutsuz ettiği belli başlı Acem hanlarının yardımıyla Safevi şahının kuvvetli bir ordu toplayıp mecburî ikamete tâbi tutulduğu Horasan vilâyetinden bu gasıp hükümdara hücum etmek için ilerlemekte olduğu, dolayısıyla Türklerle savaşın sebep olacağı külfetten kurtulmak ve Safevi şahına karşı kendini müdafaa için vaziyet almak gayesiyle Tahmasp Kulu Han'ın kayıtsız şartsız bir sulh akdetmeyi arzu ettiği ile alâkalıydı.

Bu arada, bu rivayete izafe edilmeye gayret gösterilen tüm havadislerle rağmen bazı hususların sarahatinden şüphelenmek yerinde olur. Gerek sulh akdiyle alâkalı birtakım

⁴⁷² Fransızca özgün metinde ve İngilizce tercümede *Coni* şeklinde yazılan bu yer, Konya olmalıdır. [ç.n.]

⁴⁷³ **Köprülüzâde Abdullah Paşa (ö. 1735):** 25 Ekim 1689-19 Ağustos 1691 tarihlerinde sadaret makamında bulunan Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu, 16 Haziran 1710-16 Ağustos 1710 tarihleri arasında veziriazamlık yapan Köprülüzâde Numan Paşa'nın kardeşi, Edirne Vakası'nda (1703) katledilen Şeyhülislâm Seyyid Fezullah Efendi'nin ise damadıdır. İstanbul'da vezaret rütbesiyle nişancılık ve sadaret kaymakamlığı gibi görevlerde bulunduktan sonra imparatorluğun pek çok vilâyetinde valilik yapmıştır. 1722-1731 Osmanlı-Safevi savaşında Van valisi ve serasker olarak vazife görmüş, Azerbaycan havalisinde yürütülen harekâta komuta etmiştir. Ağustos 1726'da sağlık sorunları sebebiyle seraskerlik vazifesinden ayrıldıktan sonra yine muhtelif yerlerde valilikte bulunmuştur. Karaman valisi olarak bulunduğu esnada, Topal Osman Paşa'nın ölümü üzerine onun yerine seraskerlik vazifesine getirilmiştir (1734). Nadir Kulu Han komutasındaki Safevi kuvvetleriyle Revan yakınlarında giriştiği Arpaçay muharebesinde maktul düşmüştür (14 Haziran 1735). Hakkında malumat için bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 81; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 22, 26-27, 173, 179-180, 187, 226-230. *Relation*'da onun ismi *Chiupurli Abdollah Pacha* şeklinde zikredilmektedir. [ç.n.]

makul ümitleri ya da ciddi bir arzusu bulunan Türklerin gerekse sulh akdini makamını tahkim etmenin tek yolu olarak telâkki eden veziriazamın, harbin devlet hazinesine, umumî manada da memleketin ticaretine vereceği zararlar yüzünden pek huzursuz olan ahaliyi rahatlatmak için bu tevatürün yayılmasına vesile oldukları zannedilmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlihazırdaki vaziyeti mevcut sultanın tahta çıkışından bu yana değişim göstermemiştir. O isyandan beri hükûmet, gerek birbiri peşi sıra gelen mütemadi hadiselerin gerekse vezirlerin, müftülerin, kaptan-ı deryaların ve saray erkânının sıklıkla tebeddülünün sebebiyet verdiği şiddetli bir hercümerç içerisinde. Aralarında şimdiki veziriazam ile reisülküttap İsmail Efendi'nin⁴⁷⁴ de bulunduğu kimseler ise makamlarında kalmakta nispeten muvaffak olmuşlardı. Reisülküttap İsmail Efendi, müteveffa veziriazam İbrahim Paşa'nın mektupçusu yani kâtibi olmuş, Paşa'nın sadaretinde de ona bu sıfatla hizmet etmiş, akil bir adam olan ve sultan nezdinde hayli itibarı bulunan kızlar ağası sayesinde isyandan yaklaşık iki üç ay evvel Süleyman Efendi'nin⁴⁷⁵ yerine reisülküttaplığa getirilmişti. Gerçekten de bu hâl, kızlar ağasının nüfuzunun büyüklüğünü göstermektedir. Onun dostluğuna ve himayesine nail olan herkes diğerlerinden daha muvaffak oluyordu. Bütün iktidarı avcunun içine aldıktan sonra kızlar ağasını kendi maksatları için bir vasıta addeden seleflerinin yaptığı gibi ona karşı en ufak bir haset beslemeyip onunla daima uyum içinde hareket eden şimdiki veziriazam da bunun bir delilidir. O, kızlar ağasının hatırına riayetsizlik etmediği gibi onunla müşavere etmeden ve onun fikrini almadan adım atmazdı; lâkin kızlar ağasının arz ettiği her ne olursa olsun buna doğrudan muhalefet eder gibi davranıp vaziyetin onun aksettirdiğinden biraz farklı şekilde sultanın kulağına gitmesini de sağlamaya çalışırdı.

⁴⁷⁴ **Kastamonulu İsmail Efendi (ö. 1740):** *Relation*'da da belirtildiği üzere Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın mektupçuluğunu yaptıktan sonra Sultan I. Mahmud'un cülûsunu müteakip vazifesinde ipka edilmiş, 26 Aralık 1730'da ise reisülküttaplığa getirilmiştir. 15 Kasım 1736'ya kadar bu makamda kaldıktan sonra nişancı tayin edilmiştir. Hacca gitmek için nişancılık vazifesinden affını rica etmiş (1739), hac farızasını yerine getirdikten sonra 1740'ta vefat etmiştir. Bkz. *Subhî Tarihi*, s. 35, 86, 95, 169, 303-305, 316, 451, 512; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 818; Danişmend, *a.g.e.*, s. 341. [ç.n.]

⁴⁷⁵ **Süleyman Efendi (ö. 1735):** Ekim 1713-9 Aralık 1714, 29 Ağustos 1716-5 Aralık 1716 ve 18 Ekim 1730-26 Aralık 1730 tarihleri arasında üç defa reisülküttaplık makamında bulunmuştur. 1730 isyanında yeniçeri kitabeti vazifesindeyken asilerin isteğiyle Üçanbarlı Mehmed Efendi'nin yerine reisülküttaplığa getirilmiş; fakat iki buçuk aydan az bir müddet makamında kalabilmiştir. Çeşitli vazifelerde bulunduktan sonra 22 Eylül 1735'te vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 5, s. 1534-1535; Danişmend, *a.g.e.*, s. 339, 340, 341. [ç.n.]

Türklerin hâlihazırda karşılaştıklarına ve hadiselerin gidişatının ne şekilde tebellür edeceğine bağlı olarak ne Türklerin ne de mülkleri sultanınkiyle hemhudut olan Hıristiyan hükümdarların olmasını arzu etmedikleri fevkalâde bir hadise vukua gelmediği sürece veziriazamın bir süre daha mevkiinde kalmaya devam edeceği beklenebilir. Zira bu sultan sulhperver bir mizaca sahip olduğundan, Hıristiyanlığın içinde bulunduğu mevcut ahvâlde Devlet-i ‘Alîyye’yi Kral Stanislaus⁴⁷⁶ ile alâkalı meselelere müdahil olmaya mutlak surette ikna etmek isteyen bazı devletlerin imalı kelâmlarıyla onu iğfal edeceklerinden korkmaya hacet yoktur. Lâkin bu devletlere ait tasavvurların şimdiye kadar en ufak bir muvaffakiyete erişmediği aşikâr olup onların imalarının aksine düsturları bu harbe⁴⁷⁷ bitaraf ve bigâne kalmak olan Osmanlı Divan erkânı marifetiyle bu tasavvurların istikbâlde de akim kalacağı umulabilir.

SON

⁴⁷⁶ **Stanislas Leşcinski** veya **I. Stanislas (d. 1677-ö. 1766)**: 1705-1709 ve 1733-1734 tarihleri arasında hüküm süren Lehistan kralı. Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 159, 258-260, 268, 279, 283, 287, 290-291, 305-306, 313, 317-318, 320, 459-461; Jorga, *a.g.e.*, s. 275-277, 283, 294, 296-298, 385. [ç.n.]

⁴⁷⁷ **Polonya Veraset Savaşı**: 1733-1736 yılları arasında Rusya ve Avusturya tarafından desteklenen III. August ile Fransa tarafından desteklenen I. Stanislas arasında Lehistan tahtı üzerinde hak iddiası sebebiyle meydana gelen savaştır. Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 459-461; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 244-245. [ç.n.]

SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı, 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu tarihinin tartışmalı konularından 1730-1731 isyanları hakkında kaleme alınmış olup Osmanlı tarihyazımında iyi bilinen fakat ayrı bir inceleme konusu teşkil etmeyen birincil bir kaynağı tenkit ve tercüme suretiyle son yıllarda belirli bir ivme kazandığı gözlemlenen söz konusu isyanlarla ilgili kaynak odaklı çalışmalara katkı sunmaktır. Bu nedenle, çalışmanın birinci bölümünde söz konusu kaynağın niteliksel özellikleri irdelenmiş ve içerdiği malumatın değeri ölçülmüştür. Ayrıca aynı bölümde kaynağın uzunca müddet meçhul kalan müellifini keşif yolunda önemli bir mesafe kat edilmiş, ihtiyatlı bir biçimde de olsa belirli bir isim tespiti noktasında nispi bir muvaffakiyet de ihraz edilmiştir. Son olarak kaynağın telif ve iktibas yoluyla istinat ettiği başka bir kaynağın varlığı saptandığı gibi bu husus, iki kaynağın metin özellikleri üzerinde yürütülen karşılaştırmalı bir inceleme marifetiyle ortaya konmuştur.

Bu çalışmayı, 1730-1731 isyanları hakkındaki ikincil literatürün önde gelen temsilcilerinin daha ziyade tahlilî görüşlerini incelemek ve bunun sağladığı imkân vasıtasıyla mezkûr isyanlara dair muhtemel yeni bakış açıları önermek suretiyle noktalamak yerinde olacaktır. İlk olarak Ahmed Refik tarafından geliştirilen “Lâle Devri” perspektifi, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa sadaretine tesadüf eden yaklaşık on üç yıllık dönemi bir reform dönemi olarak aksettirme gayretinde olmuş, tabiatıyla bu dönemi sonlandıran 1730 İsyanı’nı da reaksiyoner ve ilerleme karşıtı bir hareket gibi takdim etmiştir.⁴⁷⁸ Ahmed Refik’in bir süre oldukça revaçta olan bu yaklaşımı, son yıllarda şiddetli eleştirilere uğramış ve geçerliliğini önemli ölçüde yitirmiştir.⁴⁷⁹ 1730 İsyanı hakkında, daha ziyade popüler tarih kapsamına giren Ahmed Refik’in eserlerine nispetle çok daha bilimsel nitelikli bir çalışma M. Münir Aktepe tarafından gerçekleştirilmiştir. Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*⁴⁸⁰ başlıklı kitabında isyanı bütün yönleriyle ortaya koymaya çalışmış ve oldukça çeşitli bir kaynak yelpazesinden istifade etmiştir. Ancak Aktepe, hadisenin toplumsal sebeplerini ortaya çıkarmaya çalışırken kimi zaman oldukça

⁴⁷⁸ Ahmed Refik [Altınay], *Lâle Devri (1130-1143)*, Muhtar Hilmi Kitâbhânesi, İkinci Tab’, İstanbul, 1331.

⁴⁷⁹ Ahmed Refik’in yaklaşımını şiddetli eleştirilere tâbi tutan bir çalışma için bkz. Can Erimtan, “Ahmed Refik’in Lâle Devri’ni Yazarken Kullandığı Kaynaklar ve ‘Lâle Devri’ Paradigması: Bir Teleolojik İma”, çev. Berat Yoldaş, *Doğu Batı*, 85 (2018): ss. 11-29.

⁴⁸⁰ M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1958.

geniş yorumlarda bulunmuş, İbrahim Paşa'nın sadareti devrinde meydana gelen bütün olumsuzlukları tek tek tespit etmek için adeta hususî bir gayret sarf etmiş ve 1730 İsyanı'nı bu bulguların doğal bir sonucu olarak takdim ettiği gibi bunlarla 1730 İsyanı arasında pek sağlam olmayan bir illiyet bağı tesis etmiştir.⁴⁸¹ Bütün bunlara rağmen Aktepe'nin çalışması, hâlâ 1730 İsyanı hakkındaki en kapsamlı monografik eser olma unvanını korumaktadır. Büyük ölçüde Aktepe'nin çalışmasında isyanın ekonomik nedenlerinin incelendiği bölümden mülhem olarak isyanı İstanbul esnafının bir protestosu olarak gösteren Robert W. Olson tarafından geliştirilmiş yaklaşım,⁴⁸² Aktepe'nin isyanın sosyoekonomik temellerini anlamlandırma girişimine dayandırılmıştır. Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın 1703 İsyanı ile ilgili nitelikli çalışmasında⁴⁸³ ortaya koyduğu yaklaşım paralelinde Selim Karahasanoğlu, 1730 İsyanı'nın da 1703 İsyanı'na benzer karakterde bir hadise olarak "imparatorluk elitleri arasında meydana gelen bir nüfuz mücadelesi" mahiyetini taşıdığını öne sürmüştür.⁴⁸⁴ Karahasanoğlu'nun bu iddiası, Aktepe ve Olson'un isyanın sosyoekonomik sebeplerine yönelik yorumlarından esaslı bir sapmayı temsil etmiştir. Ancak onun isyanın politik yönüne yaptığı bu vurgu, isyanın faileri konumundaki Patrona Halil, Muslu ve Emir Ali gibi isimlerin silikleşmesi, daha doğru bir ifadeyle imparatorluk elitlerinin siyasal çıkarları uğruna girdikleri mücadelede isyancıların birer vasıtadan ibaret kalarak önemsizleşmesi gibi bir risk taşımaktadır. Bununla birlikte Karahasanoğlu, özellikle maktul sadrazamın muhallefatına ait kayıtlar vasıtasıyla devrin vakayinamelerinde ona ithaf edilen "Karun kadar zengin" olduğu yönündeki ithamların abartılı olduğunu ikna edici bir biçimde kanıtlamıştır.⁴⁸⁵ Son olarak

⁴⁸¹ Aktepe, *a.g.e.*, s. 1-18.

⁴⁸² Robert W. Olson, "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?" *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 17/3 (1974): ss. 329-344. Adı geçen makale bu çalışmanın yazarı tarafından tercüme edilerek şurada yayınlanmıştır. Bkz. a.y. "Esnaf ve Patrona Halil İsyanı (1730): Osmanlı Siyasetinde Bir Eksen Kayması mı?", çev. İbrahim Tolga Kara, *Doğu Batı*, 85 (2018): ss. 217-230.

⁴⁸³ Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011: s. 18.

⁴⁸⁴ Anonim. *Politics and Governance in the Ottoman Empire: The Rebellion of 1730. An Account of the Revolution That Took Place in Constantinople in the Year 1143 of the Hegira / Vâkı'a Takrîri Binyüzkırk üç'de Terkîb Olunmuştur*, haz. Selim Karahasanoğlu, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge, MA, 2009: s. 16.

⁴⁸⁵ Selim Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", *Masaldan Gerçeğe Lâle Devri* içinde (ed. Mustafa Armağan), Timaş Yayınları, İstanbul, 2014: s. 66-74. Yazarın doktora tezinde, bu makalede özetlemiş olduğu saptamalar daha detaylı olarak yer bulmaktadır. Bkz. Selim Karahasanoğlu, *"A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture"*, Doktora Tezi, Binghamton University, New York, 2008: özellikle 1. ve 2. bölümler, s. 40-139.

Felix Konrad, çalışmasında devrin Osmanlı vakanüvislerinin isyanı tasvir ederken müracaat ettikleri kavram sepetini ve onların temsil ettikleri sosyal, siyasal, ahlâkî pozisyonları başarılı bir biçimde keşfetmiştir.⁴⁸⁶ Konrad'ın çalışması, 1730 İsyanı hakkında kaleme oynatan Osmanlı müelliflerinin maksat ve tasavvurlarını anlamlandırmak noktasında kıymetli bir çabayı temsil etmektedir. 1730 İsyanı'nı konu alan literatürde bahsedilmesi gereken son isim, Tülay Artan'dır. Maktul sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa ile yakın çevresini hanedanla tesis ettikleri evlilik bağları, iktidarlarının meşruluğunu göstermek için müracaat ettikleri semboller ve bu semboller vasıtasıyla giriştikleri meşruiyet arayışı gibi meseleler üzerinden bir incelemeye tâbi tutmak suretiyle Artan, 1730 İsyanı'nın sebepleri noktasında oldukça özgün bir yaklaşım sergilemektedir.⁴⁸⁷ Artan'ın sadrazam ve damatlarına (Kaymak Mustafa Paşa ve Kethüda Mehmed Paşa) ait muhalefat defterlerini kullanarak yaptığı bu titiz inceleme, Karahasanoğlu gibi araştırmacıların aynı arşiv malzemesi üzerindeki çalışmalarını etkilemiş gibi görünmektedir.

İngiliz tarihçi Eric J. Hobsbawm'ın Sanayi Devrimi öncesi Avrupa'da meydana gelen isyanları ele aldığı *İlkel Asiler*⁴⁸⁸ başlıklı çalışması yardımıyla 1730-1731 isyanları hakkında yeni bir yaklaşım önermek mümkün görünmektedir. Hobsbawm'ın tasvir ettiği şehirli güruh ayaklanmalarının⁴⁸⁹ temel nitelikleri özellikle 1730 İsyanı'nda büyük ölçüde müşahade edilebilmektedir. Buradan hareketle erken modern dönem Avrupa'sında meydana gelen ve söz konusu nitelikleri taşıyan ayaklanmalarla mukayeseli bir inceleme yürütülebilir. Böylesi bir girişim ilk defa Ahmed Refik tarafından sathî bir seviyede de olsa denenmiş, Patrona Halil ile 1647 yılında Napoli'de meydana gelen ayaklanmanın lideri Tommaso Aniello (Masaniello) karşılaştırılmıştır.⁴⁹⁰ Ancak ondan sonra bu konuda mukayeseli hiçbir inceleme yapılmamıştır.

⁴⁸⁶ Felix Konrad, "Coping with "the Riff-Raff and Mob": Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730)", *Die Welt des Islams*, 54 (2014): s. 363, 374-398.

⁴⁸⁷ Tülay Artan, "18. Yüzyılda Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim*, 83 (1999/2000): ss. 292-322.

⁴⁸⁸ Eric J. Hobsbawm, *İlkel Asiler: 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014.

⁴⁸⁹ Hobsbawm, *a.g.e.*, "Şehir Güruhu" başlıklı bölüm, s. 151-174.

⁴⁹⁰ Ahmed Refik [Altınay], "Tarihî Simalar 1: Patrona Halil", *Şehbal*, 73 (1328): ss. 4-6.

1730-1731 isyanları ile ilgili yeni yaklaşımların vücut bulabilmesi, öncelikli olarak konuya ilişkin birincil kaynakların tenkitli incelemelerinin nicel anlamda artmasına bağlıdır. Son yıllarda konu hakkındaki tenkitli kaynak neşirleri arttığı gibi mevcut kaynaklar hakkında var olan bilgiler güncellenmekte ve yeni kaynaklar keşfedilmektedir. Bir araştırmacının haklı olarak “kara delik”⁴⁹¹ diye nitelediği 1730 İsyanı, söz konusu kaynak odaklı çalışmalar sayesinde geçmişe nispeten daha aydınlık bir çalışma alanı olarak tebarüz etmektedir. “Kara delik”te bir nebze aydınlık yaratabilmişse bu çalışmanın yazarı da kendini ziyadesiyle mutlu sayacaktır.

⁴⁹¹ Selim Karahasanoğlu, Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyânına Dair Yeni Bulgular: İsyânın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirîzâde Ahmed Efendi ve Terekesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24 (2008): s. 98.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BOA.C.HR. 141/7009.

BOA.C.HR. 158/7897.

BİRİNCİL KAYNAKLAR

[Abdülbaki Abdî Efendi]. *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943.

Ahmed Resmî Efendi, *Hamîletü'l-Küberâ*, haz. Ahmet Nezihi Turan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Anonim. *Relation Historique, Exacte et Détaillée, De la derniere Révolution arrivée à Constantinople, écrite d'abord en Turc par un Effendi; avec plusieurs circonstances de cet Evenement, tirées d'autres Memoires. Supplement Du Mercure De France, du mois d'Avril 1731, Paris, 1731,* <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6352440t/f213.item> (Elde Edilme Tarihi: 4 Aralık 2020).

Anonim, *Relation Historique, Exacte et Détaillée, De la derniere Révolution arrivée à Constantinople, écrite d'abord en Turc par un Effendi; avec plusieurs circonstances de cet Evenement, tirées d'autres Memoires, avec une Lettre P. S. sur les differentes Pêches qui se font en Egypte, un Mémoire sur les Villes de la Mecque et de Medine, &c.*, ed. Guillaume Cavelier vd., Paris, 1731.

Anonim, "Nouvelle Etrangeres: Extrait d'une Lettre de Constantinople du 7. Avril 1731.", *Mercure de France: Dédié au Roy*, ed. Guillaume Cavelier vd., c. 1, Paris, Haziran 1731: ss. 1364-1373, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6350579d/f166.item> (Elde Edilme Tarihi: 19 Aralık 2020).

Anonim, “Traduction d’une relation faite en Turc par un Effendi de la dernière revolte de Constantinople, (1730) avec plusieurs circonstances de cet événement, tirées d’autres mémoires”, *Magazin für die neue Historie und Geographie* içinde (ed. Anton Friedrich Büsching), c. 6, Hamburg, 1771: ss. 1-46, https://books.google.com.tr/books?id=sX8mYMZJI_QC (Elde Edilme Tarihi: 16 Aralık 2020).

Anonim, “Eines Türkischen Effendi’s Merkwürdige Nachrichten von dem Aufruhr in Konstantinopel und der Absekung Des Kaisers Achmet III. Im Jahr der Christlichen Zeitrechnung 1730.”, *Geschichte und Erzählungen* içinde (ed. Daniel Ludwig Bebel), c. 5, Danzig, 1773: ss. 1-118, <https://books.google.com.tr/books?id=PcI1AAAAMAAJ> (Elde Edilme Tarihi: 16 Aralık 2020).

Anonim. *Politics and Governance in the Ottoman Empire: The Rebellion of 1730. An Account of the Revolution That Took Place in Constantinople in the Year 1143 of the Hegira / Vâkı'a Takrîri Binyüz kırk üç'de Terkîb Olunmuştur*, haz. Selim Karahasanoğlu, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge, MA, 2009.

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (Humbaracı Ahmed Paşa)]. *Relation des Deux Rebellions Arrivées à Constantinople en M. DCC. XXX. et XXXI., dans la Déposition d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V. Composée sur des Mémoires Originaux Reçus de Constantinople*, ed. Jean Neaulme, Lahey, 1737, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=249274&dkymId=1003> (Elde Edilme Tarihi: 10 Nisan 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (Humbaracı Ahmed Paşa)]. *Relation des Deux Rebellions Arrivées à Constantinople en M. DCC. XXX. et XXXI., dans la Déposition d'Achmet III. et l'Elevation au Trône de Mahomet V. Composée sur des Mémoires Originaux Reçus de Constantinople*, ed. Jaques Clousier, Paris, 1737, https://books.google.com.tr/books?id=HQr2X_toO5kC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Elde Edilme Tarihi: 6 Eylül 2018).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (Humbaracı Ahmed Paşa)]. *A Particular Account of the Two Rebellions, Which happen'd at Constantinople, in the Years MDCCXXX, and MDCCXXXI. At the Deposition of Achmet the Third, And the Elevation of Mahomet the Fifth: Composed from the Original Memorials drawn up in Constantinople: With Remarks, Explaining the Names, Offices, Dignities, etc. of the Port,* ed. G. Smith, Londra, 1737, <http://digital.lib.auth.gr/record/138028/files/10217.pdf> (Elde Edilme Tarihi: 17 Ağustos 2019).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (Humbaracı Ahmed Paşa)]. *Storia delle due ribellioni seguite in Constantinopoli nel 1730 e 1731 nella deposizione di Achmet III. e nell'Innalzamento al Trono di Mahmoud V. Composta sopra manuscritti originali ricevuti da Constantinopoli. Aggiuntavi una lettera del Conte d'Osterman, Vice Cancelliere dell'Impero di Russia, scritta al Gran Visire, per giustificare la condotta della Imperatrice, e mostrare la Giustizia della Guerra presente, dichiarata contra i Turchi e Tartari,* nşr. Luigi Pavini, Venedik, 1737.

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (Humbaracı Ahmed Paşa)]. *Nachricht von den zwei Rebellionen in Constantinopel,* (yayıncı ve yayın yeri belirtilmemiş), 1738.

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (Humbaracı Ahmed Paşa)]. *Des Grafen von Bonneval, Kommandirenden Bassa der Türkischen Armee, Besondere Nachricht von denen beyden letztern Rebellionen in Constantinopel: Aus dem Französischen ins Teutsche übersetzt,* (yayıncı ve yayın yeri belirtilmemiş), 1738, <https://books.google.com.tr/books?id=RTk6AAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false> (Elde Edilme Tarihi: 6 Ekim 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (Humbaracı Ahmed Paşa)]. *Izvestie o dvukh vozmushcheniiakh sluchivshikhsia v Konstantinople 1730 i 1731 goda pri nizlozhenii Akhmeta III. i vozvedenii na prestol Magometa V.,* İmparatorluk Bilimler Akademisi, St. Petersburg, 1738, <https://storage.rusneb.ru/kp/RuSpRNB/bx700000102.pdf> (Elde Edilme Tarihi: 29 Eylül 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (?)]. *A Complete History of the Wars in Italy, Containing A Particular Account of all the Battles, Sieges, &c. Likewise a true Relation of the most secret Intrigues and Negotiations of the Courts of France, Spain, Germany and Savoy*, İng. tr. J. Sparrow, ed. W. Mears & Olive Payne, Londra, 1734, <https://books.google.com.tr/books?id=L6kBAAAAQAAJ&pg> (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (?)]. *Memoirs Du Comte De Bonneval, Ci-devant General d'Infanterie au service de Sa Majesté Impériale & Catholique*, 3 cilt, Londra, 1737, <https://books.google.com.do/books?id=ffVdAAAAcAAJ> (Cilt 1) & <https://books.google.com.tr/books?id=7mKCfrVj4WMC> (Cilt 2) & <https://books.google.com.tr/books?id=9HovwwXRg90C> (Cilt 3) (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (?)]. *Nouveaux Memoires Du Comte De Bonneval, Ci-devant General d'Infanterie au Service de S. M. Imperiale & Catholique. Contentant Ce qui lui est arrivé de plus remarquable durant son séjour en Turquie*, ed. Jean Van Duren, Lahey, 1737, https://books.google.com.tr/books?id=_0JaAAAAcAAJ (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (?)]. *Merckwürdiges Leben des Grafen von Bonneval, Ehedessen Kaiserlicher General der Infanterie, Anitzo aber commandirender Bassa über eine Türckische Armee, Aus dem Französischen übersetzt*, Hamburg, 1737, <https://books.google.com.tr/books?id=SwlZAAAAcAAJ> (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (?)]. *Memoirs Du Comte De Bonneval, Ci-devant General d'Infanterie au service de Sa Majesté Impériale & Catholique a present dit Osman-Bassa*, Londra, 1738, <https://books.google.com.do/books?id=K8w5AAAAcAAJ> (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (?)]. *Het Leven Van Den Grave Van Bonneval, Door hem zelf Beschreven*, 3 cilt (2 kitap), ed. Johannes Van Duren, Lahey, 1739, <https://books.google.com.tr/books?id=gepWAAAACAAJ> (Cilt 1 ve 2) & <https://books.google.com.tr/books?id=pepWAAAACAAJ> (Cilt 3) (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (?)]. *Anecdotes Turques ou Nouveaux Memoires Du Comte De Bonneval, Depuis son rappel a la Cour Ottomane, jusqu'au mois d'Avril 1741*, ed. Jean Brodelet, Utrecht, 1741, <https://books.google.com.tr/books?id=HblafUKWFeUC> (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (?)]. *Memoirs of the Bashaw Count Bonneval, From his Birth to his Death*, E. Withers, Londra, 1750, <https://books.google.com.tr/books?id=ZKo0AAAAMAAJ> (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020).

[De BONNEVAL, Claude Alexandre (?)]. *Memoires Du Comte De Bonneval, Ci-devant Général d'Infanterie au service de Sa Maj. Impériale & Catholique*, 3 cilt, Londra, 1755, <https://books.google.com.tr/books?id=JQ8dnCrCKh0C> (Cilt 1) & <https://books.google.com.tr/books?id=d2FASFsSLcMC> (Cilt 2) & <https://books.google.com.tr/books?id=i9JSbfU7zbYC> (Cilt 3) (Elde Edilme Tarihi: 14 Kasım 2020).

De ROCHEFORT, Monsieur. Monsieur de Rochefort, *Ordonnances du Roy, Concernant l'Infanterie François Ordinaire; ou Recueil Abregé de Toutes les Ordonnances Renduës à Son Sujet...*, 2 cilt, Bousquet & Compagnie, Lozan, 1744: <https://books.google.com.tr/books?id=SM1TAAAACAAJ> (Cilt 1) & <https://books.google.com.tr/books?id=OBEPAAAAQAAJ> (Cilt 2).

[Destârî Salih Efendi & Selâhaddin Salâhî Efendi]. *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962.

KRUSINSKI, Jan Tadeusz. *Târih-i seyyâh der beyân-ı zuhûr-ı Ağavanîyân ve sebeb-i inhidâm-ı binâ-yı devlet-i Şâhân-i Sâfevîyân*, trc. & nşr. İbrahim Müteferrika, Kostantiniyye [İstanbul], 1142, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=296386&dkymId=3301> (Elde Edilme Tarihi: 29 Ağustos 2020).

MARSIGLI, Luigi Ferdinando. *L'État militaire de l'Empire Ottoman, ses progrès et sa décadence*, ed. Pierre Gosse & Jean Neaulme vd., Amsterdam, 1732.

Mercure de France, Dédié au Roy., ed. Guillaume Cavelier vd., Mayıs 1731, Paris: s. 1092-1093, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k63505780/f106.item> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

MONTAGU, John (Sandwich Kontu). *A Voyage Performed by the Late Earl of Sandwich round the Mediterranean in the Years 1738 and 1739*, T. Cadell Jun & W. Davies, Londra, 1799.

Râşid Mehmed Efendi & Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, 3 Cilt, haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emile, ou de l'Éducation*, 4 Cilt, ed. Jean Neaulme, Amsterdam & Lahey, 1762.

Subhî Mehmed Efendi. *Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

İKİNCİL KAYNAKLAR

BASILI ESERLER

ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali. *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.

AKTEPE, M. Münir. *Patrona İsyanı (1730)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1958.

- AKTEPE, M. Münir. “Nevşehirli İbrahim Paşa”, *İA*, IX (1964): ss. 234-239.
- AKTEPE, M. Münir. “XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa’ya Ait Vakfiyeler”, *Vakıflar Dergisi*, 8 (1969): ss. 15-35.
- AKTEPE, M. Münir. “Mahmud I.”, *İA*, VII (1974): ss. 158-165.
- AKTEPE, M. Münir. “Topal Osman Paşa”, *İA*, XII/1 (1979): ss. 439-442.
- AKTEPE, M. Münir. “İbrahim Pasha, Nevşehirli”, *EF*, III (1986): ss. 1002-1003.
- AKTEPE, M. Münir. “Ahmed III”, *TDVİA*, II (1989): ss. 34-38.
- AKTEPE, M. Münir. “Mahmud I”, *EF*, VI (1991): ss. 55-58.
- AKTEPE, M. Münir. “Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli”, *TDVİA*, VIII (1993): ss. 441-443.
- AKTEPE, M. Münir. “Hekimoğlu Ali Paşa”, *TDVİA*, XVII (1998): ss. 166-168.
- AKYILDIZ, Ali. “Meclis-i Meşveret”, *TDVİA*, XXVIII (2003): ss. 248-249.
- ALBAYRAK, Nurettin. “İzzet Ali Paşa”, *TDVİA*, XXIII (2001): ss. 556-557.
- [ALTINAY], Ahmed Refik. “Tarihî Simalar 1: Patrona Halil”, *Şehbal*, 73 (1328): ss. 4-6.
- [ALTINAY], Ahmed Refik. *Lâle Devri (1130-1143)*, Muhtar Hilmi Kitâbhânesi, İkinci Tab’, İstanbul, 1331, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=289481&dkymId=60461> (Elde Edilme Tarihi: 23 Kasım 2020).
- [ALTINAY], Ahmed Refik. *Lâle Devri (1130-1143)*, Kitâbhâne-i ‘Askerî, Üçüncü Tab’, İstanbul, 1331, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=303280&dkymId=4196> (Elde Edilme Tarihi: 23 Kasım 2020).

- [ALTINAY], Ahmed Refik. *Tesâvir-i Ricâl*, Kitâbhâne-i Askerî, İstanbul, 1331, <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=303282&dkymId=4197> (Elde Edilme Tarihi: 16 Aralık 2020).
- ARTAN, Tülay. “Eski Saray”, *DBİA*, III (1993): ss. 204-205.
- ARTAN, Tülay. “18. Yüzyılda Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, *Toplum ve Bilim*, 83 (1999/2000): ss. 292-322.
- ARTUK, İbrahim. “Fındık Altını”, *TDVİA*, XIII (1996): ss. 27-28.
- ASLAN, Seyfullah. “Lâle Devri Reisülküttâbı Üçanbarlı Mehmed Efendi’nin Hayatı”, *Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir içinde* (ed. İlyas Gökhan vd.), Kömen Yayınları, Konya, 2018: ss. 803-814.
- AVCI, Casim. “Mehmed Paşa (Kayserili, Nişancı)”, *YYOA*, II (2008): s. 160.
- EVERY, Peter. “Nadir Shah and the Afsharid Legacy”, *The Cambridge History of Iran*, c. VII içinde (ed. Peter Avery vd.), Cambridge University Press, New York, 1991: ss. 3-62.
- AYDIN, Meltem. “Kaptan-ı Derya Canım Hoca Mehmed Paşa”, *Bilig*, 77 (2016): ss. 27-53.
- BAŞAR, Fahameddin. *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı. “Patrona Halil Ayaklanması İle İlgili Kaynaklar Hakkında”, *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 10-14 Kasım 1948. Kongreye Sunulan Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952: ss. 177-182.
- BAYRAKTAR TELLAN, Elif. “Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul Kürkçüleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27 (2017): ss. 115-137.
- BAYSUN, M. Cavid. “Ahmed Paşa”, *İA*, I (1978): ss. 199-200.

- BAYSUN, M. Cavid. "Ali Paşa", *İA*, I (1978): ss. 328-330.
- BAYSUN, M. Cavid. "Ahmed Paşa (Bonneval, Humbaracı Başı)", *İA*, I (1978): s. 199.
- BAYSUN, M. Cavid. "Ahmad Pasha", *EF²*, I (1986): s. 291.
- BERKES, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, ed. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2003.
- BEYDİLLİ, Kemal. "Yeniçeri", *TDVİA*, XLIII (2013): ss. 450-462.
- BİLGİCİOĞLU, Banu. "Sarây-ı Atîk-i Âmire", *TDVİA*, XXXVI (2009): ss. 122-125.
- BOSWORTH, C. E. "Tahmasp II", *EF²*, X (2000): s. 110.
- BOWEN, Harold. "Ahmad III", *EF²*, I (1986): ss. 268-271.
- BOWEN, Harold. "Ahmad Pasha Bonneval", *EF²*, I (1986): s. 291-292.
- DANIŞMEND, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 5, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.
- DE GROOT, Alexander H. "Sandjak-ı Sherif", *EF²*, IX (1997): ss. 13-15.
- DEMİR, Uğur. *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedi: Humbaracı Ahmed Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.
- DEMİR, Uğur. "Claude Aleksandre Comte De Bonneval", *Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar* içinde (ed. Murat Hanilçe & Yunus Emre Tekinsoy), Selenge Yayınları, İstanbul, 2020: ss. 245-282.
- EMECEN, Feridun. "Muhsinzâde Abdullah Paşa", *TDVİA*, Ek-I (2016): ss. 8-10.
- ERİMTAN, Can. "Ahmed Refik'in Lâle Devri'ni Yazarken Kullandığı Kaynaklar ve 'Lâle Devri' Paradigması: Bir Teleolojik İma", çev. Berat Yoldaş, *Doğu Batı*, 85 (2018): ss. 11-29.
- EYİCE, Semavi. "Ağakapısı", *TDVİA*, I (1988): ss. 462-464.

EYİCE, Semavi. “Bedesten”, *TDVİA*, V (1992): ss. 302-311.

FRYE, R. N. “Ghalzay”, *EF*, II (1991): s. 1001.

GEZER, Yalçın. “Yazma Eserler Işığında Patrona Halil İsyanı Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, *Osmanlı İstanbulu III: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi içinde* (ed. Feridun M. Emecen vd.), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015: ss. 331-351.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib. “Sancak-ı Şerif”, *İA*, X (1966): ss. 189-191.

HAMADEH, Shirine. *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

HAMMER, Joseph de. *Histoire de l'Empire Ottoman. Depuis son Origine Jusqu'a nos Jours*, c. 14 & 15, Fr. tr. J. J. Hellert, Bellizard & Barthes & Dufour & Lowell, Paris, 1839.

HATHAWAY, Jane. *Osmanlı Sarayının En Ünlü Haremağası Hacı Beşir Ağa*, çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Heyet, *İslâm Ansiklopedisi*, 13 Cilt (15 Kitap), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1940-1987.

GÜNDÜZ, Tufan. “Safevîler”, *TDVİA*, XXXV (2008): s. 451-457.

HOBSBAWM, Eric J. *İlkel Asiler: 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014.

İLHAN, M. Mehdi. “Patrona Halil İsyanı. Yayımlanmamış Bir Yazmanın Değerlendirilmesi”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi. Bildiriler I. İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul içinde* (ed. Suzan Gür), T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Konya, 2012: ss. 603-622.

- İPŞİRLİ, Mehmet. “Abdullah Efendi, Yenişehirli”, *TDVİA*, I (1988): ss. 100-101.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Bâbiâli”, *TDVİA*, IV (1991): ss. 378-386.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Bilâd-ı Selâse”, *TDVİA*, VI (1992): ss. 151-152.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Damadzâde Ahmed Efendi”, *TDVİA*, VIII (1993): ss. 449-450.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi”, *TDVİA*, XXX (2005): ss. 170-171.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Abdullah Efendi (Yenişehirli)”, *YYOA*, I (2008): ss. 16-17.
- JORGA, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 4, çev. Nilüfer Epçeli & Kemal Beydilli, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, 2017.
- KARACA, Filiz. “Pişkeş”, *TDVİA*, XXXIV (2007): ss. 294-296.
- KARADENİZ, Yılmaz. *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARAHASANOĞLU, Selim. “*A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture*”, Doktora Tezi, Binghamton University, New York, 2008.
- KARAHASANOĞLU, Selim. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24 (2008): ss. 97-128.
- KARAHASANOĞLU, Selim. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takrîri Bin Yüz Kırk Üç’de Terkîb Olunmuştur”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/46 (2009): ss. 179-187.
- KARAHASANOĞLU, Selim. “İstanbul’un Lâle Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”, *Masaldan Gerçeğe Lâle Devri* içinde (ed. Mustafa Armağan), Timaş Yayınları, İstanbul, 2014: ss. 57-106.
- KARAHASANOĞLU, Selim. “İspirizâde Ahmed Efendi”, *TDVİA*, Ek-I (2016): ss. 666-667.

- KARAL, Enver Ziya. "Ahmed III.", *İA*, I (1978): ss. 165-168.
- KERSHEN, Anne J. *Strangers, Aliens and Asians: Huguenots, Jews and Bangladeshis in Spitalfields 1660-2000*, Routledge, Londra & New York, 2005.
- KILIÇ, Abdullah. "İzzet Ali Paşa", *YYOA*, I (2008): s. 687.
- KOÇ, Havva. "Beşir Ağa (Hacı)", *YYOA*, I (2008): ss. 315-316.
- KOÇU, Reşad Ekrem. "Ali Paşa", *İA*, I (1978): ss. 333-335.
- Kolektif, *The Encyclopedia of Islam: New Edition*, 13 Cilt, E. J. Brill, Leiden, 1986-2004.
- Kolektif, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, 2 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- KONRAD, Felix. "Coping with "the Riff-Raff and Mob": Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730)", *Die Welt des Islams*, 54 (2014): ss. 363-398.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. "Feyzullah Efendi", *İA*, IV (1964): ss. 593-600.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. "Çavuş", *TDVİA*, VIII (1993): ss. 236-238.
- KRAMERS, J. H. "Mustafa II", *Eİ²*, VII (1993): ss. 707-708.
- Kurul, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 8 Cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1993-1995.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir. "Tahmasp II.", *İA*, XI (1979): ss. 647-655.
- KUNERALP, Sinan (ed.). *Les Rapports de Louis-Sauveur Marquis de Villeneuve Ambassadeur du Roi de France Auprès de la Sublime Porte Ottomane (1728-1741)*, Cilt 1 (1728-1731), Isis Press, İstanbul, 2019.
- LOCKHART, Laurence. "Husayn", *Eİ²*, III (1986): ss. 603-604.
- Mehmed Ârif. "Humbaracıbaşı Ahmed Paşa", *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, III/18 (1328): ss. 1153-1157.

Mehmed Ârif. “Humbaracıbaşı Ahmed Paşa”, *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, IV/19 (1329): ss. 1220-1224.

Mehmed Ârif. “Humbaracıbaşı Ahmed Paşa”, *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, IV/20 (1329): ss. 1282-1286.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar & Seyit Ali Kahraman, 6 cilt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

MANTRAN, Robert. “Ali Pasha Damad”, *EF²*, I (1986): s. 395.

MANTRAN, Robert. “Ali Pasha, Hakim-oghlu”, *EF²*, I (1986): ss. 395-396.

MANTRAN, Robert. “Topal Othman Pasha”, *EF²*, X (2000): ss. 564-566.

MATHEE, Rudi. “Sultan Husayn”, *EF²*, IX (1997): ss. 854-855.

MINORSKY, V. “Nâdir”, *İA*, IX (1964): ss. 21-31.

Muahedat Mecmuası (Tıpkıbasım), II, TTK Yayınları, Ankara, 2008.

OLSON, Robert W. “The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 17/3 (1974): ss. 329-344.

OLSON, Robert W. “Esnaf ve Patrona Halil İsyanı (1730): Osmanlı Siyasetinde Bir Eksen Kayması mı?”, çev. İbrahim Tolga Kara, *Doğu Batı*, 85 (2018): ss. 217-230.

ORHONLU, Cengiz. “Mustafa II.”, *İA*, VIII (1979): ss. 695-700.

ORTAYLI, İlber. “Galata”, *TDVİA*, XIII (1996): ss. 303-307.

ÖZCAN, Abdülkadir. “Ahmed Paşa”, *TDVİA*, II (1989): s. 111.

ÖZCAN, Abdülkadir. “Beşir Ağa, Hacı”, *TDVİA*, V (1992): s. 555.

ÖZCAN, Abdülkadir. “Humbaracı Ahmed Paşa”, *TDVİA*, XVIII (1998): ss. 351-353.

ÖZCAN, Abdülkadir. “İbrâhim Paşa, Kabakulak”, *TDVİA*, XXI (2000): ss. 328-329.

- ÖZCAN, Abdülkadir. “Mahmud I”, *TDVİA*, XVII (2003): ss. 348-352.
- ÖZCAN, Abdülkadir. “Mustafa II”, *TDVİA*, XXXI (2006): ss. 275-280.
- ÖZCAN, Abdülkadir. “Pasarofça Antlaşması”, *TDVİA*, XXXIV (2007): ss. 177-181.
- ÖZCAN, Abdülkadir. “İbrahim Paşa (Kabakulak)”, *YYOA*, I (2008): s. 635.
- ÖZCAN, Abdülkadir. “Şehid Ali Paşa”, *TDVİA*, XXXVIII (2010): ss. 433-434.
- ÖZCAN, Abdülkadir. “Topal Osman Paşa”, *TDVİA*, XLI (2012): ss. 244-246.
- ÖZCAN, Abdülkadir. “Kul Kethüdâsı”, *TDVİA*, Ek-II (2019): ss. 89-90.
- ÖZCAN, Abdülkadir. “Mehmed Emin Paşa, Devâtdâr”, *TDVİA*, Ek-II (2019): s. 222.
- ÖZCAN, Abdülkadir. “Mehmed Paşa, Yeğen”, *TDVİA*, Ek-II (2019): ss. 230-232.
- ÖZCAN, Azmi. “Nâdir Şah”, *TDVİA*, XXXII (2006): ss. 276-277.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.
- PAMUK, Şevket. “Kuruş”, *TDVİA*, XXVI (2002): ss. 458-459.
- PERRY, J. R. “Nadir Shah Afshar”, *EF*, VII (1993): ss. 853-856.
- Râmizpaşazâde Mehmed İzzet. *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*, Cerîdehâne Matbaası, İstanbul, 1285 [1868/1869].
- REDHOUSE, James William. *A Lexicon, English and Turkish; Shewing, in Turkish, The Literal, Incidental, Figurative, Colloquial, and Technical Significations of the English Terms, Indicating Their Pronunciation in a New and Systematic Manner; And Preceded by a Sketch of English Etymology, To Facilitate to Turkish Students the Acquisition of the English Language*, nşr. A. H. Boyajian, 3. Baskı, İstanbul, 1884.
- ROEMER, H. R. “The Safavid Period”, *The Cambridge History of Iran*, c. 6 içinde (ed. Peter Jackson vd.), Cambridge University Press, New York, 1986: ss. 189-350.

- Şemsetdin Sami. *Resimli Kamus-ı Fransevî: Fransızcadan Türkçeye Lügat Kitabı. Dictionnaire Français-Turc Illustré De 3000 Gravures*, Mihran Matbaası, Dördüncü Tab', İstanbul, 1322 [1905].
- SAKAOĞLU, Necdet. "Beşir Ağa (Hacı)", *DBİA*, II (1993): ss. 174-175.
- SAKAOĞLU, Necdet. "İbrahim Paşa (Damat)", *DBİA*, IV (1993): ss. 126-127.
- SARICAOĞLU, Fikret. "Hacı İvaz Paşa", *TDVİA*, XIV (1996): ss. 487-488.
- SAVORY, Roger M. "Safawids", *EF*, VIII (1995): s. 765-774.
- SHAY, Mary Lucille. *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu: Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*, çev. Münir Akın, Ark Kitapları, İstanbul, 2009.
- SMIRNOV, V. D. *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, çev. Ahsen D. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2016.
- SUAREZ, M. F. (ed.) & WOULDHUYSEN, H. R. (ed.). *The Oxford Companion to the Book*, Cilt 2, Oxford University Press, Oxford / Birleşik Krallık, 2010.
- SUGAR, Peter F. *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, University of Washington Press, 3. Baskı, Seattle & Londra, 1996.
- SUNAR, Mehmet Mert. "Oda", *TDVİA*, Ek-II (2019): ss. 369-371.
- SÜMER, Faruk. "Avşarlılar", *TDVİA*, IV (1991): ss. 164-166.
- TAKI, Victor. *Tsar and Sultan: Russian Encounters with the Ottoman Empire*, I. B. Tauris, Londra & New York, 2016.
- TAŞAĞIL, Ahmet. "Hüseyin Mirza", *TDVİA*, XIX (1999): ss. 1-2.
- TAYŞİ, Mehmet Serhan. "Seyyid Feyzullah Efendi", *TDVİA*, XII (1995): ss. 527-528.
- TUKİN, Cemal. "Pasarofça", *İA*, IX (1964): ss. 514-523.
- ULUÇAM, Müjdat. "Mehmed Paşa (Silahtar, Damat)", *YYOA*, II (2008): s. 167.

UZUN, Mustafa İsmet. “Câize”, TDVİA, VII (1993): ss. 28-29.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 6. Baskı, Ankara, 1995.

YAĞCI, Zübeyde Güneş & NALBANT, Esra. “İstanbul Tersane Zindanı”, *Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Mayıs 2016, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi içinde* (ed. Feridun M. Emecen vd.), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016: ss. 83-113.

YAŞAROĞLU, Kâmil. “Osman Paşa (Topal)”, *YYOA*, II (2008): s. 414.

YAZICI, Tahsin. “Safevîler”, *İA*, X (1966): ss. 53-59.

Yayın Kurulu, “Adalar”, *DBİA*, I (1993): ss. 66-73.

Yayın Kurulu, “Ali Paşa (Hekimoğlu)”, *YYOA*, I (2008): ss. 226-227.

Yayın Kurulu, “İbrahim Paşa (Nevşehirli Damat)”, *YYOA*, I (2008): ss. 638-641.

Yayın Kurulu, “Mustafa Paşa (Kaymak)”, *YYOA*, II (2008): s. 310.

YEŞİL, Fatih. “Bir Fransız Maceraperestinin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Kont Alexander De Bonneval) Lâyhaları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2011): ss. 205-225.

YILMAZ, Hakan. “1730 Patrona İsyânı İle İlgili Kısa Kroniklerden Rûz-nâme Yazarı “Ahmed” Kimdir?”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I/2 (2015): ss. 103-126.

YILMAZ, Hakan. “İsyânın Gölgesindeki İstanbul: Yeni Arşiv Belgeleri Işığında 1730 Patrona İsyânı”, *Osmanlı İstanbulu IV. IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi içinde* (ed. Feridun M. Emecen vd.), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016: ss. 411-452.

YILMAZ, Hakan. “Patrona Vak’ası Hakkında Yazılmış Kısa Kronikler ve Devrin Vak’anüvisi Küçük Çelebi-zâde İsmâil ‘Âsım’ın “Târîhçe”si”, *Doğu Batı*, 21/85 (2018): ss. 179-216.

YILMAZ, Hakan. “Patrona İsyânı Kronik Yazarlarından ‘Abdî ve Destârî Salih’in Kimliklerine Işık Tutan İki Önemli Belge”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38/66 (2019): ss. 243-263.

YILMAZ, Recep. “Ali Paşa (Damat, Şehit, Silahdar)”, *YYOA*, I (2008): ss. 225-226.

ZAMBAUR, E. V. “Fındıklı”, *İA*, IV (1964): s. 622.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 5, çev. Nilüfer Epçeli, ed. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

İNTERNET KAYNAKLARI

Bavyera Eyalet Arşivi, <https://opacplus.bsb-muenchen.de/metaopac/search?View=default&oclcno=68244689> (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020).

Bibliothèque nationale de France, https://data.bnf.fr/fr/12239057/jacques_clousier/ (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, https://idiscover.lib.cam.ac.uk/permalink/f/t9gok8/44CAM_ALMA21413830490003606 (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020).

Catalogo del Servizio Bibliotecario Nazionale, <http://id.sbn.it/bid/LO1E024621> (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2020).

Cluj-Napoca Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, http://aleph.bcucuj.ro:8991/F/?func=find-b&find_code=OCN&request=1043069098 (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020).

Erlangen-Nürnberg Üniversitesi Kütüphanesi,
[https://katalog.fau.de/TouchPoint/start.do?Query=+1035%3D%22BV001561344%22+IN+\[2\]&View=uer&Language=de&Branch=](https://katalog.fau.de/TouchPoint/start.do?Query=+1035%3D%22BV001561344%22+IN+[2]&View=uer&Language=de&Branch=) (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020).

Harvard Üniversitesi Kütüphanesi,
<http://id.lib.harvard.edu/alma/990070631800203941/catalog> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

Oxford Üniversitesi Kütüphanesi,
<http://solo.bodleian.ox.ac.uk/permalink/f/89vilt/oxfaleph015171389> (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020).

Rusya Millî Elektronik Kütüphanesi, <https://knpam.rusneb.ru/item8117.htm> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/> (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020).

Ulusal Toplu Katalog, <http://www.toplukatalog.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

University of Nottingham,
<https://www.nottingham.ac.uk/manuscriptsandspecialcollections/researchguidance/weightsandmeasures/money.aspx> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

Worldcat, <https://www.worldcat.org/> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

CUNNINGHAM, John M. “Huguenot”, *Encyclopedia of Britannica*,
<https://www.britannica.com/topic/Huguenot> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

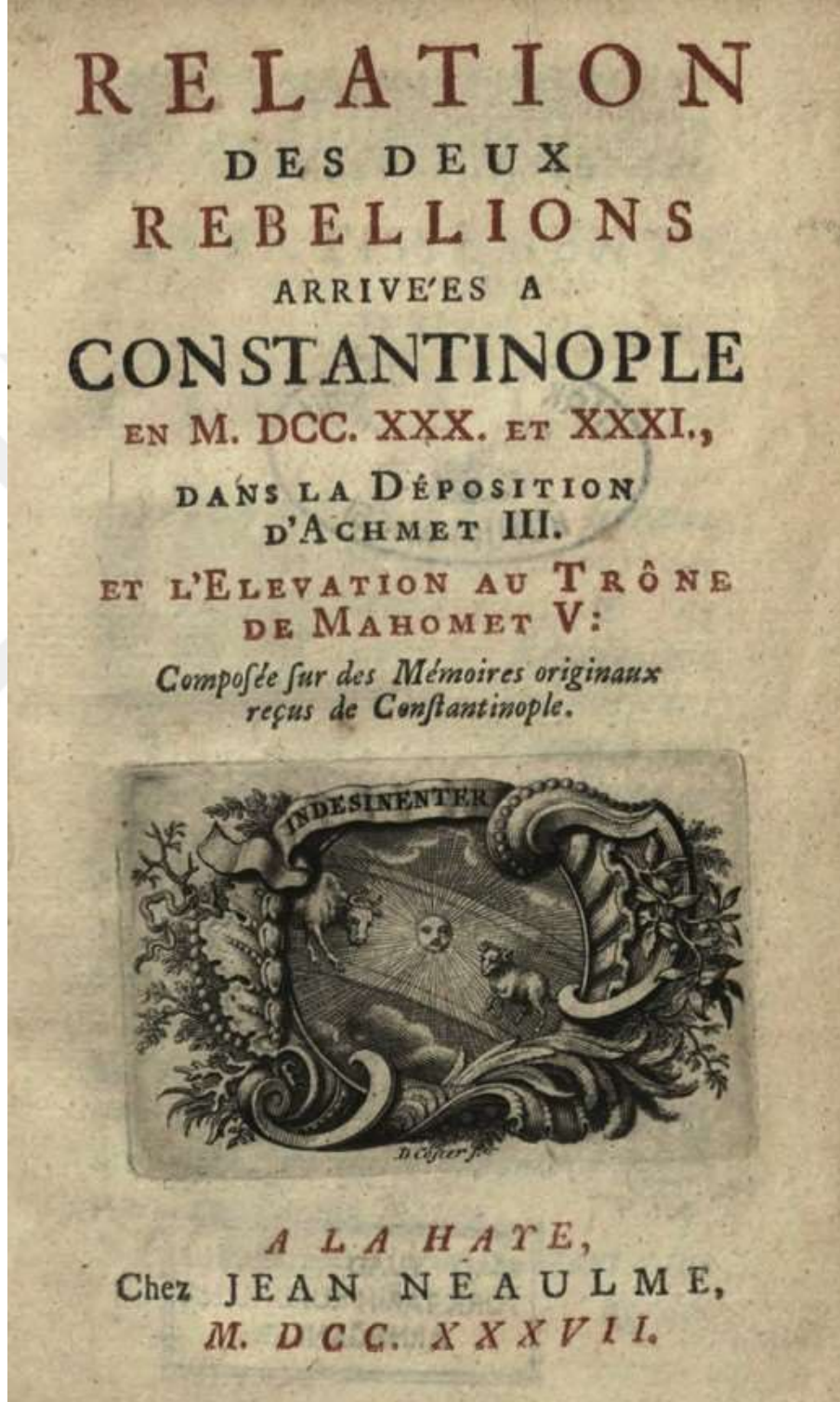
UNAT, Faik Reşit. “Ahmet III. Devrine Ait Bir Islahat Takriri: Muhayyel Bir Mülâkatın Zabıtları”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, I/2 (1941): ss. 107-121,
<https://s3.amazonaws.com/kaynakca/d8b0df75-3543-466e-b830-2a42f30d547e/>
 (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2020).

YILMAZ, Hakan. ““Patrona Halil Vak’ası” Hakkında Yeni Bir Kaynak”,
<https://www.hakikat.com/hakikat-dergisi/189/patrona-halil-vakasi-hakkinda-yeni-bir-kaynak>, 1 Haziran 2009 (Erişim Tarihi: 9 Aralık 2020).

EKLER

1. KAYNAĞIN KAPAK SAYFALARI

Resim 1: Kaynağın Fransızca Orijinalinin Ön Kapak Sayfası

A PARTICULAR
ACCOUNT
 OF THE TWO
REBELLIONS,
 Which happen'd at
CONSTANTINOPLE,
 In the Years
 MDCCXXX, and MDCCXXXI.
 At the DEPOSITION of
ACHMET the THIRD,
 And the ELEVATION of
MAHOMET the FIFTH:
 Composed from the Original Memorials drawn up in
 CONSTANTINOPLE:

With **REMARKS,**
 Explaining the **NAMES, OFFICES, DIGNITIES, &c.**
 of the **P O R T.**

Lately Publish'd in *French*, at the *Hague* :

Now for the Excellency of the Relation translated into *English*.

L O N D O N:

Printed for G. SMITH, in *Prince's-street, Spittlefields,*
 and Sold at the Bookellers and Pamphlet-Shops in *London*
 and *Westminster.* M D C C XXXVII.

[Price 1s. 6d.]